

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ - ΕΠΕΑΕΚ II

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

με θέμα:

Αειφόρος Ανάπτυξη και Δίκαιο (Ο ευρωπαϊκός και διεθνής διάλογος για τις αρχές που διέπουν την αειφόρο ανάπτυξη – Νομοθετική και νομολογιακή θεμελίωση)

Τριμελής Επιτροπή

Χάνος Δ. Αντώνιος- Υπεύθυνος Επιβλέπων - Επίκουρος Καθηγητής στον Τομέα Φιλοσοφίας-Κοινωνιολογίας του δικαίου και Ιστορίας του δικαίου, Δικηγόρος παρ' Εφέταις

Αθανασοπούλου Κ. Χαρίκλεια – Δικηγόρος, Ειδική Επιστήμων στο Συνήγορο Του Πολίτη, Ειδική επιστημονική συνεργάτιδα/διδάσκουσα στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «*Δίκαιο και ευρωπαϊκή ενοποίηση*» του Τμήματος Δικαίου του Παντείου Πανεπιστημίου

Δημήτρης Μέλισσας - Αναπληρωτής Καθηγητής Ε.Μ.Π. Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας
Ειδικός επιστημονικός συνεργάτης/διδάσκων στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «*Δίκαιο και ευρωπαϊκή ενοποίηση*» του Τμήματος Δικαίου του Παντείου Πανεπιστημίου

υποβληθείσα από την
Αθανασοπούλου Αναστασία
Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια
Α.Μ. 0908Μ015
2011

Φανταστείτε ένα μέλλον με ασταμάτητους τυφώνες και πλημμύρες, με πυκνοκατοικημένα νησιά και παράλιες περιοχές να βυθίζονται στους ανερχόμενους ωκεανούς, εδάφη άλλοτε εύφορα να έχουν γίνει άγονα από την ξηρασία και την ερημοποίηση, μαζικές μεταναστεύσεις προσφύγων για περιβαλλοντικούς λόγους, συγκρούσεις και πολέμους για τη διεκδίκηση του νερού και άλλων πολύτιμων φυσικών πόρων. Και κατόπιν φανταστείτε πως είναι δυνατόν να ελπίσουμε σε ένα καλύτερο πλαίσιο, με τεχνολογίες που να σέβονται το περιβάλλον, βιώσιμες πόλεις, κατοικίες, μεταφορικά μέσα και βιομηχανίες που να εκμεταλλεύονται εναλλακτικές πηγές ενέργειας και καλύτερο επίπεδο ζωής για όλους τους λαούς της Γης, όχι μονάχα για μια τυχερή μειονότητα.

Κόφι Ανάν, 2002

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - Περιβάλλον και οικονομική ανάπτυξη. Η σύγκρουση και η συμφιλίωση μέσω της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης και το νέο δίκαιο περιβάλλοντος.....	5
---	----------

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - Η κατοχύρωση της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης στα διεθνή κείμενα.

1.1. Εισαγωγή.....	10
1.2. Τα διεθνή κείμενα.....	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Η προστασία του περιβάλλοντος και η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο (Ευρωπαϊκές Συνθήκες).

2.1.Εισαγωγή.....	26
2.2.α. Η περίοδος πριν την ΕΕΠ.....	27
2.2.β. Η περίοδος μετά την ΕΕΠ	
i. Οι αλλαγές που επέφερε η ΕΕΠ.....	29
ii. Οι τροποποιήσεις που επέφερε η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992).....	40
iii. Οι τροποποιήσεις που επέφερε η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997).....	47
iv. Οι τροποποιήσεις που επέφερε η Συνθήκη της Λισαβόνας (2009).....	49

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 - Η προστασία του περιβάλλοντος και η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης στο δευτερογενές κοινοτικό δίκαιο (περιβαλλοντικές οδηγίες) και τη νομολογία του ΔΕΚ.

3.1. Οι περιβαλλοντικές Οδηγίες.....	55
3.2. Η νομολογία του ΔΕΚ.....	63

Κεφάλαιο 4 - Το μέλλον της περιβαλλοντικής προστασίας και της αειφόρου ανάπτυξης σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.

4.1. Οι πρόσφατες διεθνείς εξελίξεις και οι προκλήσεις του μέλλοντος για την εδραίωση της αειφόρου ανάπτυξης.....	75
4.2. Η προοπτική της αειφόρου ανάπτυξης και της περιβαλλοντικής προστασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο.....	80

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	85
----------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	87
--------------------------------------	-----------

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ.....	94
-------------------------	-----------

Ευχαριστώ για την πολύτιμη βοήθεια της
και τις ουσιώδεις κατευθύνσεις της
προς ολοκλήρωση συγγραφής της παρούσας διπλωματικής
την Κα Χαρίκλεια Αθανασοπούλου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - Περιβάλλον και οικονομική ανάπτυξη. Η σύγκρουση και η συμφιλίωση μέσω της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης και το νέο δίκαιο περιβάλλοντος.

Η στενή σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και περιβάλλοντος προκύπτει εν πρώτοις από την χρήση των φυσικών πόρων της γης, που χρησιμοποιούνται για παραγωγή προϊόντων και υπηρεσιών. Από την άλλη κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα ασκεί πάντα κάποια επίδραση πάνω σ' αυτό κι επιφέρει αλλοιώσεις. Οι αλλοιώσεις αυτές δε είναι συχνά έμμεσες και μη μετρήσιμες και καθίστανται μ' αυτόν τον τρόπο ανυπολόγιστες, καθώς εμφανίζονται σε μελλοντικό χρόνο¹.

Η παραπάνω διαπίστωση οδήγησε σε μια διάσταση μεταξύ της οικονομικής θεώρησης του περιβάλλοντος, που το αντιλαμβάνεται κυρίως ως μέσο για την επίτευξη ατομικής ευημερία και μεταξύ των οικολογικών εκείνων θεωριών, που τοποθετούν το φυσικό περιβάλλον ως πρώτη προτεραιότητα απέναντι σε κάθε ανθρώπινη ενέργεια².

Η δύσκολη συνύπαρξη της προστασίας του περιβάλλοντος με την οικονομική ανάπτυξη προκύπτει χαρακτηριστικά και από τους κανόνες του διεθνούς εμπορικού συστήματος προς τους οποίους σε εξαιρετικές μόνο περιπτώσεις δεν είναι αντίθετα τα εθνικά εμπορικά μέτρα που λαμβάνονται για περιβαλλοντικούς λόγους³.

Έτσι κατά τη δεκαετία του '70 με την ανάπτυξη των οικολογικών κινημάτων η οικονομική ανάπτυξη τοποθετείται στο στόχαστρο, ως ο σπουδαιότερος εχθρός του φυσικού περιβάλλοντος⁴. Και όχι άδικα, αφού το πρόταγμα της θεωρίας της οικονομικής μεγέθυνσης⁵ δεν κατάφερε να δώσει απαντήσεις στα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα της

¹ Γλυκερία Π. Σιούτη, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ. 109.

² Ι. Βασιλόπουλος, Η αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος και το δικαίωμα προσφυγής των πολιτών στη δικαιοσύνη, ΠερΔικ 1/1997 (Έτος 1^ο), σελ. 26.

³ Άννα Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ε.Ε., Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003, σελ. 32 και Πέτρο Ν. Στάγκο, Προστασία του Περιβάλλοντος και Δίκαιο Απελευθέρωσης του Διεθνούς εμπορίου. Η δύσκολη συνύπαρξη. Νόμος και Φύση, Τόμος; 3, 1996, Τεύχος 2, σελ. 357-358.

⁴ Βλ. Ι. Βασιλόπουλο, ό.π., σελ. 26.

⁵ Η θεωρία αυτή εκκινεί από την ατομιστική αρχή, ότι ο άνθρωπος είναι εξουσιαστής της Γης και νομιμοποιείται να την χρησιμοποιεί και να την εκμεταλλεύεται ωφελιμιστικά. Έτσι σύμφωνα με αυτή τη θεωρία ο άνθρωπος, ως ανώτερο ον, δικαιούται να μετατρέψει κατά βούληση τη βιόσφαιρα σε ανθρωπογενή πολιτισμό με αφθονία υλικών αγαθών. Κανένα εμπόδιο δεν υπάρχει σύμφωνα με τη θεωρία αυτή και μάλιστα η Γη θεωρείται ότι μπορεί να θρέψει άφοβα απεριόριστο αριθμό ατόμων. Όσον αφορά τους φυσικούς πόρους, αυτοί θεωρούνταν ανεξάντλητοι και αν εν πάση περιπτώσει εξαντλούνταν η τεχνολογία θα εύρισκε τρόπους να επινοήσει νέους. Επίσης η οικολογική κρίση αντιμετωπίστηκε ως μυθοπλασία με την τεχνολογία να μπορεί και σε αυτό το ζήτημα να δώσει επιτυχώς λύσεις. Έτσι σύμφωνα με όλα τα παραπάνω υπήρχε απεριόριστη δυνατότητα παραγωγής και κατανάλωσης και κανένας λόγος δεν υπήρχε για να αναχαιτίσει αυτή την πορεία. Βλέπε Μιχαήλ Δεκλερή, Ο Δωδεκάδεστος του Περιβάλλοντος- Εγκώλιο Βιώσιμου Αναπτύξεως, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996, σελ. 50.

ανθρωπότητας (πτώχεια, υποσιτισμός κλπ). Σε περιβαλλοντικό δε επίπεδο είχαμε μια άνευ προηγουμένου κατασπατάληση φυσικών πόρων, ενώ ο βιομηχανικός πολιτισμός της Δύσης αποδείχθηκε ανάλγητος να αντιμετωπίσει τις τεράστιες οικολογικές καταστροφές, τις οποίες είχε ο ίδιος δημιουργήσει. Πολυάριθμα είδη είχαν ήδη εξοντωθεί, ολόκληρα δάση εξαφανίσθηκαν, θάλασσες και ποτάμια μολύνθηκαν. Όλα αυτά δεν άργησαν να φέρουν στο φως, κάτω από το κύμα μιας υποβόσκουσας λαϊκής αντίδρασης, το πρόβλημα «των ορίων της ανάπτυξης».

Απάντηση στα παραπάνω προβλήματα επιχείρησαν να δώσουν οι θεωρίες της βαθειάς οικολογίας, που πρεσβεύουν μία κατεύθυνση απλής διαχείρισης της φύσης. Στο κέντρο προσοχής αυτής της σχολής βρίσκονται τα οικοσυστήματα, η φυσική εξέλιξη και ιδίως η διατήρηση των ειδών, χωρίς όμως να δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον άνθρωπο⁶. Οι σχολές αυτές ορθώς υπογραμμίζουν την κρίσιμη σημασία των οικοσυστημάτων, υποτιμούν όμως τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ανθρώπινου είδους και το ρόλο της τεχνολογικής ανάπτυξης. Ωστόσο προσέφεραν θετική υπηρεσία στη δημόσια πολιτική και στο δίκαιο του περιβάλλοντος επανεισάγοντας στη καρδιά του προβλήματος τα οικοσυστήματα, που είχαν τελείως αγνοήσει οι σχολές της οικονομικής ανάπτυξης. Από αυτή την υπόμνηση της ζωτικής σημασίας των οικοσυστημάτων, προήλθε η ορθή ιδέα της βιωσιμότητας, που έδωσε νέα διάσταση στην έννοια της ανάπτυξης⁷.

Η νέα αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης ή της αειφορίας, ανέπτυξε μια σύγχρονη εκδοχή για τη σχέση των δύο παραδοσιακών εχθρών, περιβάλλοντος και οικονομικής ανάπτυξης. Στόχος της αρχής αυτής είναι η υπέρβαση της εγγενούς αντίφασης και η συγχώνευση των δυο στοιχείων σε μια ορθολογική δομή, που συνδυάζει και τα δύο αυτά στοιχεία⁸. Η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης λοιπόν πρεσβεύει τη διαχείριση και εκμετάλλευση των φυσικών πόρων με τρόπο που να διασφαλίζεται η διατήρησή τους προς χάρη και των επερχόμενων γενεών⁹.

Θεωρημένη έτσι ως διάσταση και μάλιστα σημαντική της οικονομικής ανάπτυξης, η προστασία του περιβάλλοντος δίνει μια ριζικά διαφορετική οπτική στο πρόβλημα της σύγκρουσης, σύμφωνα με την οποία η προστασία του περιβάλλοντος και η προστασία της οικονομικής ανάπτυξης, όχι μόνο δεν βρίσκονται σε σχέση ανταγωνιστική, αλλά αποτελούν η μία προϋπόθεση της άλλης^{10, 11}. Πράγματι το περιβάλλον και οι φυσικοί του πόροι

⁶ Βλ. Μιχαήλ Δεκλερή, ό.π., σελ. 50.

⁷ Βλ. αναλυτικά Μιχαήλ Δεκλερή, ό.π., σελ. 50 επ.

⁸ Άννα Γκιζάρη-Ξανθοπούλου, ό.π., σελ. 33.

⁹ Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση Επαυξημένη, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008, σελ. 54.

¹⁰ Βλ. Γλυκερία Π. Σιούτη, ό.π., σελ. 109.

αποτελούν προϋπόθεση για την ανάπτυξη της οικονομίας, η οποία με τη σειρά της αυτοϋπονομεύεται, εάν εξαντλεί διαρκώς τους φυσικούς πόρους χωρίς προηγούμενο ορθολογικό σχεδιασμό¹².

Η έννοια της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης αποσαφηνίζεται (έως κάποιο βαθμό) στα κείμενα διεθνών διακηρύξεων, όπου παρατίθενται και σχετικοί ορισμοί και για τα οποία ακολουθεί εκτενέστερη ανάλυση στο επόμενο κεφάλαιο. Αξίζει εδώ να αναφέρουμε, ως προς τον όρο της βιώσιμης ανάπτυξης, ότι ο όρος της βιωσιμότητας μολονότι αναφέρεται στην ανθρώπινη δραστηριότητα, στην πραγματικότητα και σε τελευταία ανάλυση έχει να κάνει με τα οικοσυστήματα, δηλαδή αφορά τη βιωσιμότητα των οικοσυστημάτων, των οποίων η ζωτική αντοχή πρέπει να διατηρηθεί, ώστε να μπορούν να βαστάζουν και να τροφοδοτούν τα ανθρωπογενή συστήματα, δηλαδή την ανάπτυξη με βιώσιμο τρόπο¹³.

Με την εισαγωγή της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης στην περιβαλλοντική και οικονομική θεωρία αρχίζει να διαμορφώνεται και το νέο δίκαιο περιβάλλοντος, το οποίο διαμορφώθηκε κυρίως μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών στο Ρίο της Βραζιλίας το 1992. Η Συνδιάσκεψη αυτή και κυρίως τα πορίσματά της (η Διακήρυξη και η Agenda '21¹⁴) αποτελούν ορόσημο στην εξέλιξη της δημόσιας πολιτικής και του δικαίου περιβάλλοντος εξαιτίας της ριζικής αλλαγής που επέφεραν σε αμφότερα¹⁵.

Παρόλο που τα δύο προαναφερθέντα κείμενα ανήκαν στο πεδίο του soft law, ήταν δηλαδή νομικώς μη δεσμευτικά κείμενα, που έθεσαν κατευθυντήριες γραμμές και αρχές, εντούτοις η σημασία τους έγκειται στο ότι « *εγκαινίασαν τη δεύτερη φάση εξέλιξης του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, εισάγοντας ένα νέο πλαίσιο και λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο την περιβαλλοντική παράμετρο, αλλά και νέα δεδομένα της οικονομικής ανάπτυξης και την εξισορρόπηση του χάσματος, μεταξύ αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών, με έμφαση στις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες*¹⁶».

Οι αλλαγές στο δίκαιο περιβάλλοντος συνίστανται στο ότι πριν τη Συνδιάσκεψη του Ρίο το Δίκαιο του Περιβάλλοντος ήταν κατά κάποιο τρόπο αποσπασματικό, ήτοι αποτελείτο από ένα σύνολο διατάξεων που φορούσαν ειδικά θέματα προστασίας του

¹¹ Βλ. επίσης Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος, Σύγχρονες Προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο (από την GATT στον ΠΟΕ), Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 189.

¹² Βλ. Γλυκερία Π. Σιούτη, ό.π., σελ. 109.

¹³ Βασίλειος Σκουρή-Αναστάσιος Τάχος, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο, Δίκαιο της Προστασίας του Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1998, σελ. 60.

¹⁴ Βλέπε παρακάτω σχετική αναφορά.

¹⁵ Μιχαήλ Δεκλερής ό.π., σελ. 32.

¹⁶ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 179.

περιβάλλοντος/ειδικούς περιβαλλοντικούς τομείς¹⁷. Η Πολιτεία δε ήταν ελεύθερη να σχεδιάζει την αναπτυξιακή της πολιτική με καθαρώς οικονομικά κριτήρια, αλλά παράλληλα είχε την υποχρέωση να άρει ή να μετριάσει τις βλαπτικές συνέπειες για το περιβάλλον, που τυχόν προέκυπταν από αυτή την πολιτική¹⁸. Έτσι το Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος λειτουργούσε ως επί το πλείστον κατασταλτικά προκειμένου ν' ανατρέψει ή να περιορίσει υφιστάμενες περιβαλλοντικές ζημιές και ν' αποδοθούν ευθύνες.

Μετά τη Διάσκεψη του Ρίο έχουμε μια νέα διάπλαση του περιβαλλοντικού δικαίου, το οποίο ενσωματώνοντας γενικές περιβαλλοντικές αρχές αρχίζει να διεισδύει σε όλες τις υπόλοιπες κρατικές πολιτικές και μάλιστα προληπτικά. Οι γενικές αυτές αρχές (οι οποίες αναλύονται στο σχετικό κεφάλαιο των ευρωπαϊκών συνθηκών) επιτρέπουν την εφαρμογή τους σε όλες ή στις περισσότερες δημόσιες πολιτικές. Η σημασία των νέων αξιών και αρχών που εκφράστηκαν στη Διάσκεψη του Ρίο έγκειται στο γεγονός, ότι μετατράπηκαν ταχύτατα σε *hard law*, υιοθετήθηκαν δηλαδή ως νομικά δεσμευτικές αρχές σε επίσημα κείμενα, ιδίως δε στις Ιδρυτικές Ευρωπαϊκές Συνθήκες.

Η νομική θεμελίωση του νέου περιβαλλοντικού δικαίου λοιπόν αναχωρεί από την κατοχύρωση σε δεσμευτικά κείμενα του θεμελιώδη κανόνα της βιώσιμης ή αειφόρου ανάπτυξης, από τον οποίο πηγάζουν οι προαναφερθείσες γενικές περιβαλλοντικές αρχές¹⁹ (οι οποίες και αναλύονται στο σχετικό κεφάλαιο). Ο κανόνας αυτός αναγνωρίζει και εμπεριέχει τον άρρηκτο δεσμό μεταξύ περιβάλλοντος και οικονομίας, αφού ορίζει εκ προοιμίου, ότι κάθε οικονομική δραστηριότητα πρέπει να είναι φιλική προς το περιβάλλον²⁰.

Η ρητή κατοχύρωση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης δεν έγινε άμεσα, αλλά μετά τη Διάσκεψη του Ρίο αρχίζουν κι ενσωματώνονται προληπτικές περιβαλλοντικές αρχές σε νομικά δεσμευτικά κείμενα, εισάγοντας το αγνοηθέν μέχρι τότε μακροχρόνιο κριτήριο στις αποφάσεις του ανθρώπου και οδηγώντας σε σιγά-σιγά στην πρακτική εφαρμογή της βιώσιμης ανάπτυξης, που απαιτεί ορθολογικό και προληπτικό σχεδιασμό των ανθρωπίνων δραστηριοτήτων, ώστε να προλαμβάνονται οι δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον.

Υπό αυτό το πρίσμα ο θεμελιώδης κανόνας της βιώσιμης ανάπτυξης απομακρύνεται σαφώς από την κλασική οικονομική θεωρία της ανάπτυξης που υπελάμβανε την οικονομία ως ένα αυτόνομο ανθρωπογενές σύστημα, διεπόμενο δηλαδή

¹⁷ Όπως διατάξεις για την προστασία της άγριας φύσης, πρόληψη της ρύπανσης, προστασίας πολιτιστικής κληρονομιάς κ.ά.

¹⁸ Βλ. Μιχαήλ Δεκλερή, ό.π., σελ. 32.

¹⁹ Βλ. Βασίλειο Σκουρή-Αναστάσιο Τάχο, ό.π., σελ. 59.

²⁰ Βλ. Βασίλειο Σκουρή-Αναστάσιο Τάχο, ό.π., σελ. 59.

από ίδιους νόμους και ανεξάρτητο από την φύση²¹. Η ανάπτυξη δεν ταυτίζεται πλέον με την μονοδιάστατη οικονομική μεγέθυνση του παρελθόντος, αλλά είναι πολύπλοκη, ολοκληρωμένη και ισορροπημένη διαδικασία, με την οποία δεν αυξάνεται μόνο ο πλούτος αλλά όλες οι αξίες του ανθρώπου και μόνο στο μέτρο που επιτρέπει η αποδοτική αξιοποίηση των φυσικών πόρων και ο σεβασμός του περιβάλλοντος²². Εγκαταλείπεται έτσι η φυσική απομόνωση της οικονομίας και η δεσπόζουσα θέση της στα ανθρωπογενή συστήματα. Η οικονομία παραμένει σημαντική για τον άνθρωπο, αφού του παρέχει τα υλικά αγαθά, αλλά εντάσσεται με ισοτιμία στα ανθρωπογενή συστήματα και τιθασεύεται με την αναγνώριση της φυσικής-περιβαλλοντικής εξαρτήσεώς της²³.

Το νέο δίκαιο περιβάλλοντος είναι έτσι θετικό και προληπτικό, αφού επιχειρεί να κατευθύνει και να διαπλάσει τις ενέργειες του ανθρώπου σύμφωνα με τις θεμελιώδεις αρχές που ορίζει η βιώσιμη ανάπτυξη. Το περιβάλλον εννοιολογείται πλέον με ευρύτατο και πολύπλοκο τρόπο, αφού περιλαμβάνει όχι μόνο τα οικοσυστήματα αλλά και τις αμοιβαίες διασυνδέσεις τους με τα ανθρωπογενή. Γίνεται δε δυναμικό αφού οφείλει να αποκαταστήσει τη διαταραχθείσα περιβαλλοντική ισορροπία και να διασφαλίσει την συνεξέλιξη αμφότερων²⁴.

Επιπλέον το νέο δίκαιο δεν αρκείται στο να προστατεύσει τη φύση από τις συνέπειες της άγριας και άναρχης ανάπτυξης, αλλά επιδιώκει να διορθώσει αδικίες και να αναστρέψει την παρακμή του δυτικού προτύπου της προόδου. Αποτελεί έτσι έναν νέο κώδικα ηθικών αξιών και αντίστοιχων κανόνων. Επίσης προωθεί μια νέα ποιοτική φιλοσοφία ζωής, σε αντίθεση με ότι συνέβαινε τα προηγούμενα χρόνια, όπου ο σκοπός της οικονομικής ανάπτυξης και μεγέθυνσης μετερχόταν οιοδήποτε μέσων χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις συνέπειες. Με αυτή τη φιλοσοφία σκοπός είναι επίσης η εξάλειψη της φτώχειας, ο εκδημοκρατισμός των κρατών και μια υψηλή ποιότητα ζωής, βασικές προϋποθέσεις για την βιώσιμη ανάπτυξη²⁵.

²¹ Βλ. Μιχαήλ Δεκλερής, ό.π., σελ. 35.

²² Βλ. Μιχαήλ Δεκλερής, ό.π., σελ. 35.

²³ Βλ. Μιχαήλ Δεκλερής, ό.π., σελ. 35.

²⁴ Βλ. Μιχαήλ Δεκλερής, ό.π., σελ. 38.

²⁵ Βλ. Μιχαήλ Δεκλερής, ό.π., σελ. 38.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - Η κατοχύρωση της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης στα διεθνή κείμενα.

1.1. Εισαγωγή.

Τα διεθνή κείμενα που εμπεριέχουν αρχές και αξίες του λεγόμενου νέου δικαίου του περιβάλλοντος, προέκυψαν μέσα από διεθνείς διαπραγματεύσεις στα πλαίσια διεθνών διακυβερνητικών διασκέψεων, οι οποίες στηρίζονται στη ρεαλιστική αποδοχή καταγραφής της αρχικής βούλησης των κρατών στον τομέα του προγραμματικού εντοπισμού πιθανών λύσεων των σύγχρονων διεθνών περιβαλλοντικών προβλημάτων. Η μέθοδος αυτή αναδεικνύεται μετά τη δεκαετία του 1960 σε αποκλειστική μέθοδο σύνοψης και κωδικοποίησης των επιθυμητών πρακτικών των κρατών στον τομέα της ανάπτυξης. Πρόκειται για μία μέθοδο που οδηγεί στη διαμόρφωση ενός στιγμιαίου όσο και επαναστατικού εθνικού δικαίου, με έντονα τα στοιχεία της καθολικής αποδοχής του από το σύνολο των κρατών μελών της διεθνούς κοινότητας, αφού στηρίζεται στη συναινετική αποδοχή του στο άμεσο μέλλον από όλα τα μέλη της διεθνούς κοινότητας²⁶.

Στον κλάδο του διεθνούς δικαίου, που αφορά τη περιβαλλοντική προστασία και διαχείριση, έχουμε μέχρι σήμερα τρεις βασικές Διακηρύξεις. Αυτή της Στοκχόλμης (1972), του Ρίο (1992) και του Γιοχάνεσμπουργκ (2002). Και οι τρεις αυτές Διακηρύξεις προώθησαν με τη σειρά τους λιγότερο ή περισσότερο και σε μια πρώτη τουλάχιστον φάση, τις βασικές αρχές του νέου δικαίου του περιβάλλοντος (και τον στόχο της αειφόρου ανάπτυξης), οι οποίες αναδείχθηκαν στη συνέχεια σε κύριο μοχλό στήριξης της προγραμματικής βούλησης των κρατών στον τομέα λήψης αποτελεσματικών αποφάσεων προστασίας του περιβάλλοντος²⁷.

Μεταξύ 1972 και 1992, ανάμεσα δηλαδή στη Διακήρυξη της Στοκχόλμης και του Ρίο παρατηρείται μια σημαντική εξέλιξη στην προσπάθεια της διεθνούς κοινότητας για επαναπροσδιορισμό της έννοιας του αναπτυξιακού φαινομένου μέσα από τη σφαιρική του πλέον διάσταση, η οποία το απεγκλωβίζει από τη μονοδιάστατη οικονομική θεώρηση της δεκαετίας του 1960. Η Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης αφορούσε στο Ανθρώπινο Περιβάλλον και η Συνδιάσκεψη στο Ρίο το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη. Όπως φαίνεται και από τους τίτλους στο Ρίο γίνεται για πρώτη φορά αποδεκτή η απόλυτη σχέση ανάμεσα στη περιβαλλοντική πολιτική και την οικονομική ανάπτυξη και σε συνάρτηση με την κοινωνική ανάπτυξη. Έκτοτε το τρίπτυχο οικονομική αύξηση - κοινωνική ανάπτυξη - περιβαλλοντική

²⁶ Γρηγόρης Τσάλτας, Γιοχάνεσμπουργκ-Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Η.Ε. για την Αειφόρο Ανάπτυξη, Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2003, σελ. 37.

²⁷ Βλ. Γρηγόρη Τσάλτα, ό.π., σελ. 38.

προστασία (συνιστώσες της αειφόρου ανάπτυξης) αποτέλεσε το βασικό πυλώνα του αναπτυξιακού φαινομένου. Σε αυτά προστίθεται και η πολιτική διάσταση του αναπτυξιακού φαινομένου, μέσα από την προώθηση δημοκρατικών θεσμών στα επιμέρους υπανάπτυκτα κράτη αλλά και στο οργανωμένο σύστημα των διεθνών θεσμών²⁸.

Η Συνδιάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ (2002) φέροντας τον τίτλο «Αειφόρος Ανάπτυξη» επιθυμεί να καταδείξει ότι η όποια αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων περνά απαραίτητα πλέον μέσα από τη συνολική αντιμετώπιση του αναπτυξιακού φαινομένου. Έτσι οι δύο τελευταίες Διακηρύξεις συνέβαλαν αποτελεσματικά στην αποκρυστάλλωση της ορθής έννοιας της ανάπτυξης.

Η Διακήρυξη του Γιοχάνεσμπουργκ όμως ήταν περισσότερο μια πολιτική διακήρυξη, αποδυναμώνοντας έτσι τη νομική σημασία του κειμένου της και καταδεικνύοντας ότι βούληση των κρατών ήταν να μην προωθήσουν περισσότερα από ό,τι είχαν κάνει στο Ρίο 10 χρόνια νωρίτερα. Έτσι ο έντονα προγραμματικός χαρακτήρας της Διακήρυξης του Ρίο, που προσδοκούσε να προσλάβει υποχρεωτικό χαρακτήρα μέσα από την αποδοχή συγκεκριμένων ρυθμίσεων από τις επιμέρους εθνικές νομοθεσίες, κατέληξε στο Γιοχάνεσμπουργκ σε ένα απλό πολιτικό ευχολόγιο. Από τον έντονα νομικό χαρακτήρα της Διακήρυξης του Ρίο περάσαμε σε μια έκθεση ιδεών της Διακήρυξης του Γιοχάνεσμπουργκ²⁹. Έτσι τα κράτη που συμμετείχαν περιορίστηκαν σε μια επιβεβαίωση της αφοσίωσής τους προς την αειφόρο ανάπτυξη, χωρίς ιδιαίτερη αναφορά στην παράλληλη υποχρέωση για άμεση λήψη συγκεκριμένων δεσμεύσεων³⁰. Εξ' ου και η Διακήρυξη του Ρίο παραμένει από τα τελευταία ίσως θεμελιωμένα νομικά κείμενα, έστω μη υποχρεωτικού χαρακτήρα, που προβλέπει συγκεκριμένες προγραμματικές δεσμεύσεις μέσω 2.500 συστάσεων που προτείνει προς ενεργοποίηση και μέσω των στρατηγικών που προτείνει μέσω της Ατζέντα 21.

1.2. Τα διεθνή κείμενα.

Πρώτος σταθμός για την διατύπωση της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης είναι η **Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον το 1972**, η οποία αποτελεί και την πρώτη σημαντική πρωτοβουλία για την σφαιρική προβολή, σε οικουμενικό επίπεδο, των περιβαλλοντικών προβλημάτων.

²⁸ Βλ. Γρηγόρη Τσάλτα, ό.π., σελ. 39.

²⁹ Βλ. Γρηγόρη Τσάλτα, ό.π., σελ. 39.

³⁰ Βλ. Γρηγόρη Τσάλτα, ό.π., σελ. 41.

Σε αυτή τη συνδιάσκεψη του ΟΗΕ συγκεντρώθηκαν εθνικές αντιπροσωπείες από 113 κράτη (ανεπτυγμένα και αναπτυσσόμενα) και οριοθέτησαν τα δικαιώματα των ανθρωπίνων κοινωνιών και των πολιτών τους σε ένα υγιές και παραγωγικό περιβάλλον. Τα αποτελέσματα της Συνδιάσκεψης ήταν πολύ σημαντικά και υπήρξαν στη συνέχεια σημείο αναφοράς αλλά και αφετηρία περιβαλλοντικής δράσης σε περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο, καθώς επέδρασαν στη συνειδητοποίηση των οικολογικών προβλημάτων εκ μέρους των αναπτυσσόμενων κρατών. Πρόκειται για τη περίφημη Διακήρυξη, το Σχέδιο Δράσης με 109 Συστάσεις και τη δρομολόγηση της δημιουργίας του UNEP (Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα των Ηνωμένων Εθνών) η οποία συστήθηκε τον ίδιο χρόνο με σχετική απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ³¹.

Το κυριότερο κείμενο που προέκυψε από τη Συνδιάσκεψη ήταν η Διακήρυξη της Στοκχόλμης, η οποία αποτελείται από 26 αρχές. Στο κείμενο της Διακήρυξης εκφράζεται για πρώτη φορά επίσημα σε διεθνές κείμενο η αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης αν και με αρκετά γενικούς όρους. Έτσι στην "Αρχή 2" αναφέρεται ότι *«Ο φυσικός πλούτος της γης μαζί με τον αέρα, το νερό, το έδαφος, τη χλωρίδα και την πανίδα, και ειδικότερα τα αντιπροσωπευτικά δείγματα φυσικών οικοσυστημάτων πρέπει να προστατεύονται για το καλό της σημερινής και της μέλλουσας γενεάς, με ένα προσεκτικό και κατάλληλο σχεδιασμό ή διαχείριση»*. Ακολούθως η "Αρχή 5" συνιστά ότι *«Τα μη αναπαραγόμενα αγαθά της γης πρέπει να χρησιμοποιούνται με τρόπο που να προστατεύονται από τον κίνδυνο εξαφάνισής τους στο μέλλον και να διασφαλίζονται τα οφέλη από τη χρήση αυτή για το καλό της ανθρωπότητας»*³². Οι αρχές αυτές εκφράζουν την ανάγκη για ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων, ώστε να εξασφαλίζεται η βιωσιμότητα των οικοσυστημάτων και για τις μελλοντικές γενιές.

Από τις υπόλοιπες γενικές αρχές η πιο σημαντική είναι αυτή της αρχής 21, που θεσπίζει την υποχρέωση σεβασμού του περιβάλλοντος άλλων κρατών και περιοχών πέραν της κρατικής δικαιοδοσίας, που αποτελεί θεμελιώδη κανόνα του διεθνούς εθνικού δικαίου περιβάλλοντος³³.

Η δημιουργία του Περιβαλλοντικού Προγράμματος των Η.Ε. αλλά και η υιοθέτηση του 1^{ου} προγράμματος δράσης για το περιβάλλον, που υιοθέτησε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ένα χρόνο αργότερα, το 1973, αποτελούν παραδείγματα της θετικής συνεισφοράς και επίδρασης που είχε η Διακήρυξη της Στοκχόλμης προς την κατεύθυνση της δημιουργίας

³¹ Παναγιώτης Η. Γρηγορίου, Γιώργος Δ. Σαμιώτης, Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio De Janeiro) για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, Νομική και Θεσμική διάσταση, Εκδόσεις Παπαζήση 1993, σελ. 29.

³² Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και της συνολικής προσέγγισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος, Περδικ 2/1998, σελ. 215.

³³ Βλ. Ευαγγελία-Κούτουπα Ρεγκάκου, ό.π., σελ. 42 και Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 175.

διεθνών περιβαλλοντικών θεσμών³⁴. Το δεύτερο σημείο που συγκαταλέγεται στη θετική συνεισφορά της Διακήρυξης της Στοκχόλμης είναι ότι «αποτέλεσε την απαρχή ενός σώματος ουσιαστικού δικαίου στον τομέα του περιβάλλοντος³⁵». Έτσι ως επίτευγμα της διακήρυξης αυτής θεωρείται «η σταδιακή και προοδευτική επεξεργασία μιας διεθνούς περιβαλλοντικής νομοθεσίας» που αριθμεί πλέονες διεθνείς συμβάσεις και συμφωνίες³⁶.

Η κριτική που ασκήθηκε στη Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης ήταν η αδυναμία της να υιοθετήσει νομικά δεσμευτικά κείμενα (hard law) και κυρίως η έλλειψη επαρκούς εμβάθυνσης στις ουσιαστικές αιτίες της παγκόσμιας περιβαλλοντικής κρίσης. Έτσι ενώ προκύπτει η σύνδεση μεταξύ οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης με την εξασφάλιση ενός ευνοϊκού φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, όπως προκύπτει και η σύνδεση μεταξύ περιβαλλοντικής υποβάθμισης και υπανάπτυξης, μολοταύτα η προσέγγιση του θέματος δεν προχώρησε σε επιμερισμό ευθυνών (προφανώς προς την πλευρά των ανεπτυγμένων κρατών) και σε περαιτέρω αναγνώριση υποχρεώσεων διορθωτικής δράσης³⁷. Επίσης η επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων «περιορίζεται σε μια προοπτική διμερούς ή περιφερειακού χαρακτήρα, κυρίως όσον αφορά τη διασυνοριακή ρύπανση, χωρίς να υπάρχει τάση διεθνοποίησης των θεμάτων αυτών»³⁸.

Ωστόσο η Διακήρυξη της Στοκχόλμης αποτελεί χωρίς καμία αμφιβολία το πλέον συνολικό και βασικό κείμενο του διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος κατά την εποχή που υπογράφεται και προσέφερε στην αποκρυστάλλωση ενός αριθμού κανόνων σε διεθνές επίπεδο με στόχο τη μελλοντική εφαρμογή τους για το καλό της ανθρωπότητας³⁹. Επίσης σημαντική ήταν η επίδραση της Διακήρυξης και σε άλλα διεθνή κείμενα⁴⁰, όσον αφορά κυρίως την αρχή μη πρόκλησης ζημίας σε άλλο κράτος και τη γενική αρχή συνεργασίας, που πρέπει να διέπει τις σχέσεις των κρατών-μελών σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος.

Μέχρι το 1992, όπου γίνεται η επόμενη μεγάλη διάσκεψη για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων στο Ρίο της Βραζιλίας, δε θα μπορούσαμε να μην αναφέρουμε έναν ενδιαμέσο σταθμό, ήτοι την δημιουργία της **Παγκόσμιας Επιτροπής για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη** (γνωστής και ως **Επιτροπής Brundtland** από το όνομα της Προέδρου της Dr. Gro Harlem Brundtland) με Απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ το 1983.

³⁴ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 174.

³⁵ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 174.

³⁶ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 174.

³⁷ Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 30.

³⁸ Βλ. Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 176.

³⁹ Βλ. Γιώργο Δ. Σαμιώτη – Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π. σελ. 124.

⁴⁰ Βλ. αναλυτικά Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 177-179.

Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ ζήτησε από την Επιτροπή να διαμορφώσει μια δέσμη συστάσεων για ένα παγκόσμιο οδηγό αλλαγών (a global agenda for change) και πιο συγκεκριμένα να προτείνει μακροχρόνιες περιβαλλοντικές στρατηγικές που θα συμβάλλουν στην επίτευξη του στόχου της αυτοσυντηρούμενης ανάπτυξης μέχρι το 2000 αλλά και πέραν αυτού του χρονικού ορίου.

Οι ουσιαστικές εργασίες της Επιτροπής ολοκληρώθηκαν το 1987, όπου και τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου δημοσιεύθηκε η **Έκθεση για το Κοινό μας Μέλλον**, ένα μακροσκελές πολιτικό κείμενο το οποίο χαρακτηρίστηκε ως το πλέον σημαντικό ντοκουμέντο της δεκαετίας του '80 για το μέλλον του κόσμου. Η αξία της Έκθεσης αποκρυσταλλώνεται σε δύο σημεία· το πρώτο αφορά την επιστημονική της εγκυρότητα ως προς την περιγραφή και ανάλυση των βασικών παραμέτρων που συνθέτουν το περιβαλλοντικό πρόβλημα παγκόσμια και αφορά επίσης την πρόταση για επαναπροσδιορισμό της ανάπτυξης και υλοποίηση του στόχου της αυτοσυντηρούμενης ανάπτυξης. Το δεύτερο και σημαντικότερο σημείο έγκειται στις θετικές επιπτώσεις που είχε σε παγκόσμιο κυβερνητικό επίπεδο. Η δημοσίευση της Έκθεσης στάθηκε αφορμή για διεργασίες σε διεθνείς κυβερνητικούς οργανισμούς, κυβερνήσεις κ.ά. με αντικείμενο τους προβληματισμούς και τις προτάσεις των συντακτών του έργου. Δεν είναι τυχαίο ότι στα κείμενα που υιοθετήθηκαν αργότερα στη Συνδιάσκεψη του Ρίο ντε Τζανέιρο ενσωματώθηκε αυτή ακριβώς η φιλοσοφία και ο στόχος της αυτοσυντηρούμενης ανάπτυξης, που είχε εκφρασθεί στην Έκθεση Brundtland⁴¹.

Η έκθεση Brundtland της Παγκόσμιας Επιτροπής για την Ανάπτυξη και το Περιβάλλον θεωρείται ο ιδεολογικός προπομπός και η βάση για την Agenda 21 που υιοθετείται αργότερα στο Ρίο και την έναρξη της εφαρμογής της αειφόρου και βιώσιμης ανάπτυξης. Η Επιτροπή προκειμένου να τονίσει τη σημασία της συνεχούς, αδιάκοπης και αειφόρου ανάπτυξης προσέθεσε στον όρο “development” (ανάπτυξη) (Development/Entwicklung) τον όρο “sustainable” (αειφόρος/βιώσιμη)⁴².

Η Έκθεση Brundtland έτσι αποτελεί σημείο αναφοράς, καθώς παραθέτει για πρώτη φορά επίσημα σε διεθνές κείμενο έναν ορισμό για την αειφόρο ανάπτυξη, η οποία ορίζεται ως «η ανάπτυξη εκείνη που ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενεάς χωρίς να διακυβεύει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις δικές τους»⁴³.

Ο ορισμός αυτός εμπεριέχει τα στοιχεία της ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών πόρων σε συνδυασμό με τη διαγενεακή αλληλεγγύη. Βιωσιμότητα των οικοσυστημάτων

⁴¹ Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 33.

⁴² <http://www.agenda21.gr/brundt.htm>.

⁴³ Μάριος Χαϊνταρλής, Αειφόρος Ανάπτυξη και Δίκαιο, ΠερΔικ 4/2001 (Έτος 5^ο), σελ. 520.

συνεπάγεται βιωσιμότητα και των ανθρωπογενών συστημάτων στο παρόν αλλά και στο μέλλον μέσα από μια ανάπτυξη, η οποία είναι φιλική τόσο απέναντι στο περιβάλλον όσο και απέναντι στην κοινωνία.

Όμως η πρόταση για αειφόρο ή αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη, ως μέσο επίλυσης των περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών αδιεξόδων, είχε γίνει αντικείμενο επεξεργασίας και πριν το 1987. Διάφορες μελέτες για το πλαίσιο προστασίας των χερσαίων ειδών της άγριας ζωής και των θαλάσσιων αλιευμάτων αποκαλύπτουν μια αύξουσα τάση επιβολής καθεστώτος ορθολογικής διαχείρισης. Έτσι στη Σύμβαση για την Αλιεία και τη Διατήρηση των Ζωντανών Πόρων της Ανοικτής Θάλασσας (Γενεύη, 1958) η διατήρηση των βιολογικών πόρων συνδέεται άμεσα με τη αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη. Ανάλογο καθεστώς ορθολογικής χρήσης των θαλάσσιων αλιευμάτων περιέχει και η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας (Montego Bay, 1982). Γενικότερα σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '60 η ορθολογική χρήση της χερσαίας άγριας ζωής υπήρξε αντικείμενο διεθνούς κινητοποίησης και στη δεκαετία του '70 μέσα από διεθνή νομικά κείμενα, δεσμευτικά και μη, καθιερώνεται πλέον η υποχρέωση ορθολογικής διαχείρισης (βλ. Διακήρυξη της Στοκχόλμης 1972, Αρχή 4 και Σύμβαση RAMSAR για τους Υγροβιότοπους Διεθνούς Σημασίας, 1971⁴⁴). Τέλος το 1980 μια σειρά διεθνών κυβερνητικών και μη οργανισμών (UNEP, UNESCO, WWF κ.ά) συνεργάστηκαν για την εκπόνηση της περίφημης World Conservation Strategy σκοπός της οποίας ήταν η προώθηση της αυτοσυντηρούμενης ανάπτυξης μέσω της διατήρησης των βιολογικών πόρων⁴⁵.

Αυτό που διαφοροποιεί τελικά την Έκθεση Brundtland από τις προαναφερθείσες ανάλογες μελέτες, συμβάσεις κλπ είναι ότι παρουσίασε μια σφαιρική στρατηγική πρόταση, που κάλυπτε όλο το φάσμα του περιβάλλοντος (φυσικό και ανθρωπογενές) σε συνάρτηση με όλες τις εκφάνσεις της αναπτυξιακής διαδικασίας. Στόχος της ήταν να επανεξετάσει τα σημαντικά προβλήματα του περιβάλλοντος στον πλανήτη και να διαμορφώσει πραγματοποιήσιμες λύσεις για την επίλυσή τους, ώστε η ανθρώπινη πρόοδος να είναι βιώσιμη μέσα από την ανάπτυξη χωρίς όμως να καταστρέφονται οι φυσικοί πόροι των μελλοντικών γενεών. Η Έκθεση Brundtland⁴⁶ εμπεριέχει έτσι δύο έννοιες-κλειδιά, που

⁴⁴<http://www.ramsar.org>

⁴⁵ Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 35

⁴⁶ Επίκεντρο της Έκθεσης αποτελεί η τεκμηρίωση της διαπίστωσης ότι περιβάλλον και ανάπτυξη βρίσκονται σε μια διαδικασία αλληλεξαρτώμενης και αλληλοτροφοδοτούμενης κρίσης, η οποία οδηγεί σε αδιέξοδο. Για την ανάσχεση αυτής της πορείας θεωρείται απαραίτητα η κινητοποίηση όλων των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων που συνθέτουν την παγκόσμια κοινότητα και η ανάληψη άμεσης δράσης στα πλαίσια ένδειξης αλληλεγγύης και αναγνώρισης κοινών ευθυνών για το μέλλον του πλανήτη. Η δράση όμως αυτή έπρεπε να ενταχθεί στη στρατηγική της αυτοσυντηρούμενης ανάπτυξης, η οποία προωθεί την αρμονική συνύπαρξη μεταξύ των ανθρωπίνων όντων και περαιτέρω του ανθρώπου με τη φύση.

πρέπει να λαμβάνονται υπόψη: α) η έννοια των αναγκών και συγκεκριμένα οι ανάγκες των φτωχών του κόσμου, στις οποίες πρέπει να δοθεί προτεραιότητα⁴⁷ και β) η ιδέα των περιορισμών, που θέτει η υπάρχουσα τεχνολογία και κοινωνική δομή στη δυνατότητα του περιβάλλοντος να καλύψει τις σημερινές και τις μελλοντικές ανάγκες.

Η « Έκθεση για το Κοινό μας Μέλλον» είχε τόσο ευρεία απήχηση που υιοθετήθηκε αυτούσια 5 χρόνια αργότερα στη Συνδιάσκεψη των ΗΕ στο Ρίο. Βέβαια η πρόταση για αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη δέχθηκε και κριτική από πολιτικούς και επιστημονικούς-οικολογικούς κύκλους, με το επιχείρημα ότι θα οδηγούσε σε μεγέθυνση και ανάπτυξη της τεχνολογίας με αποτέλεσμα περιβαλλοντική υποβάθμιση και άνιση κατανομή αγαθών⁴⁸. Το επιχείρημα αυτό δεν απέχει από την πραγματικότητα που καταδεικνύει το διεθνές αναπτυξιακό χάσμα σε όλους τους τομείς και σε αυτόν της τεχνολογικής ανάπτυξης. Απλώς επιβεβαιώνει ότι οι στόχοι μιας βιώσιμης ανάπτυξης πάνε χέρι-χέρι με μια συνολική αντιμετώπιση του αναπτυξιακού χάσματος μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών.

Εντούτοις η πρόταση της Έκθεσης Brundtland για αυτοσυντηρούμενη ανάπτυξη αποτέλεσε σαφώς μια βελτιωμένη εκδοχή της παραδοσιακής άναρχης ανάπτυξης κι επιπλέον από την εποχή που διατυπώθηκε έως σήμερα η έννοια αυτή έχει επεξεργασθεί και βελτιωθεί, ώστε να ανταποκριθεί σε μια αυξημένη περιβαλλοντική προστασία.

Επιπροσθέτως αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός ότι η Έκθεση Brundtland υπήρξε αφετηρία καταλυτικών εξελίξεων για την έκβαση του περιβαλλοντικού προβλήματος παγκοσμίως, δρομολογώντας μια διαδικασία κινητοποίησης στα πλαίσια του ΟΗΕ και της UNEP και προσανατολίζοντας την προσπάθεια της παγκόσμιας κοινότητας προς την υλοποίηση του στόχου της αυτοσυντηρούμενης ανάπτυξης. Δεν έχει άδικα χαρακτηριστεί άλλωστε ως το ουσιαστικότερο γεγονός μετά τη Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης (1972)⁴⁹.

⁴⁷ Όπως σημειώνεται στην Έκθεση Brundtland υφίσταται μια αλληλεξάρτηση μεταξύ περιβαλλοντικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων και παραγόντων σε εθνικό αλλά και σε διεθνές επίπεδο, όσον αφορά στη γενική αντιμετώπιση του προβλήματος περιβάλλοντος και ανάπτυξης. Ειδικότερη έμφαση και προτεραιότητα δίδεται γι' αυτό στην ικανοποίηση των αναγκών των αναπτυσσόμενων κρατών. Χαρακτηριστικά στον πρόλογο της Έκθεσης αναφέρεται η σαφής πρόθεση να αντιμετωπισθούν τόσο το περιβάλλον όσο και η ανάπτυξη ως σύνθετα φαινόμενα με πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές κλπ προεκτάσεις και επιπλέον να ληφθεί συνολικά υπόψη η ιδιάζουσα θέση και οι αναγκαιότητες των αναπτυσσόμενων χωρών (άνιση ανάπτυξη, αναπτυξιακή βοήθεια κλπ). Θα πρέπει δε να αναφερθεί ότι η προοπτική ενασχόλησης της Επιτροπής με την ουσία του περιβαλλοντικού προβλήματος συνάντησε αντιδράσεις. Μάλιστα το 1982 στη διάρκεια συζητήσεων για το αντικείμενο της επεξεργασίας της Επιτροπής είχε διατυπωθεί η άποψη ότι έπρεπε να περιορισθεί σε «περιβαλλοντικά θέματα» και ο όρος ανάπτυξη να προσδιορισθεί καθαρά σε επίπεδο οικονομικής μεγέθυνσης. Υπήρξε δηλαδή προσπάθεια αποσύνδεσης περιβάλλοντος-ανάπτυξης, ουδετεροποίησης των εννοιών αυτών και περαιτέρω ισοπέδωσης των ανισοτήτων μεταξύ των χωρών, ώστε να μην προκύπτει θέμα αναπτυξιακής βοήθειας (Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 32).

⁴⁸ Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 38.

⁴⁹ Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 39.

Δύο χρόνια αφότου είδε το φως της δημοσιότητας η Έκθεση Brundtland, δρομολογήθηκε η διαδικασία σύγκλησης **Συνδιάσκεψης του ΟΗΕ για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (UNCED) στη Βραζιλία, τον Ιούνιο του 1992**. Η Συνδιάσκεψη αυτή είχε στόχο να αποτελέσει ένα διεθνές forum για την εναρμόνιση των στόχων της προστασίας του περιβάλλοντος και της αναπτυξιακής διαδικασίας και περαιτέρω να υιοθετήσει κείμενα που θα προωθούσαν τον παραπάνω σκοπό.

Η Συνδιάσκεψη του Ρίο, που πραγματοποιήθηκε από 3-14 Ιουνίου 1992, είκοσι χρόνια μετά την αντίστοιχη Συνδιάσκεψη της Στοκχόλμης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον αποτελεί ένα κορυφαίο πολιτικό γεγονός σε παγκόσμιο επίπεδο, λόγω της πρωτοφανούς κινητοποίησης της διεθνούς κοινότητας, αποκορύφωμα της οποίας ήταν η εντυπωσιακή παρουσία αρχηγών Κρατών ή Κυβερνήσεων του πλανήτη. Η Διάσκεψη του Ρίο θα παραμείνει στην ιστορία της ανθρωπότητας ως εκείνη που έθεσε τέρμα στην ιδεοληψία της οικονομικής ανάπτυξης, αφού κατόρθωσε να προσφέρει στην ανθρωπότητα το νέο όραμα της βιώσιμης ανάπτυξης⁵⁰.

Με έναν πολύχρωμο πολιτικό και οικονομικό καμβά κρατών⁵¹ η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών κατέληξε στις 14 Ιουνίου, μετά από πρόταση της Βραζιλίας να υιοθετήσει τα εξής νομικά κείμενα : α) τη Διακήρυξη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, β) τον Οδηγό 21 (Agenda 21) και γ) τη Δήλωση Αρχών για τη Διαχείριση, Διατήρηση και Αυτοσυντηρούμενη Ανάπτυξη των Δασών Όλων των Τύπων⁵². Τα υιοθετημένα αυτά κείμενα ήταν νομικά μη δεσμευτικά (πρόκειται για τις μη υποχρεωτικού χαρακτήρα αποφάσεις της Συνδιάσκεψης- Soft law). Υιοθετήθηκαν συναινετικά, ενώ σύμφωνα με σχετική απόφαση

⁵⁰ Μιχαήλ Δεκλερής, Το Δίκαιο της Βιώσιμης Αναπτύξεως-Γενικές Αρχές, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000, σελ. 23.

⁵¹ Στη Συνδιάσκεψη του Ρίο έχουν αλλάξει πλέον και οι όροι της «παραδοσιακής» πολιτικής αντιπαράθεσης, αφού δεν υφίσταται πλέον η ομάδα των Κρατών του υπαρκτού σοσιαλισμού. Έτσι τα κράτη διακρίνονται σε ένα σύνολο αναπτυσσόμενων χωρών από την μία και στον αντίποδα από ένα σύνολο αναπτυγμένων ή βιομηχανικών χωρών, ενώ στη μέση βρίσκονται οι χώρες στο στάδιο μετάβασης στην οικονομία της αγοράς (πρώην σοσιαλιστικές). Επίσης υπάρχει και η ομάδα των λιγότερο ανεπτυγμένων κρατών (νέα βιομηχανικά κράτη), η οποία χωρίς να αναπτύσσει ιδιαίτερο δραστήριο ρόλο, είναι παρόλα αυτά αντικείμενο ευνοϊκής μεταχείρισης λόγω της εξαιρετικά δυσμενούς οικονομικής και περιβαλλοντικής τους κατάστασης. Περαιτέρω οι πρώην σοσιαλιστικές χώρες λειτουργούσαν ανταγωνιστικά προς τις λοιπές αναπτυσσόμενες στο θέμα του αιτήματος για αναπτυξιακή βοήθεια. Στην αποδοχή αυτής της ομάδας χωρών συνέβαλε η υπόσχεση πολλών ανεπτυγμένων κρατών (όπως η Γερμανία) ότι δεν πρόκειται να μειώσουν τη βοήθεια προς τις αναπτυσσόμενες λόγω παρόμοιων παροχών προς τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 46.

⁵² Στο προπαρασκευαστικό στάδιο της Συνδιάσκεψης η Μαλαισία είχε υποστηρίξει ότι πιθανή σύμβαση για τα δάση θα έπρεπε να καλύπτει όλους τους τύπους δασών του πλανήτη και όχι να στοχεύει κυρίως στην προστασία των τροπικών δασών που βρίσκονται στις αναπτυσσόμενες χώρες (θέση που αντανάκλα την ζωτικής οικονομικής σημασίας των τροπικών δασών για τις χώρες αυτές, μιας και η υλοτομία και εξαγωγή ξυλείας αποτελούν κύριους νευραλγικούς εμπορικούς τομείς των χωρών αυτών). Τελικά όμως η Συνδιάσκεψη, μετά από σχετικές διπλωματικές διεργασίες, κατέληξε στη Δήλωση αυτή Αρχών, ένα αρκετά ασαφές και αναποτελεσματικό κείμενο. Βλ. σχετικά Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 45.

έπρεπε περαιτέρω να προωθηθούν στην επόμενη τακτική σύνοδο του ΟΗΕ για την ανάλογη διαδικασία αποδοχής τους.

Η Διακήρυξη του Ρίο «εγκαινιάζει τη δεύτερη φάση εξέλιξης του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, εισάγοντας ένα νέο πλαίσιο και λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο την περιβαλλοντική παράμετρο αλλά και τα νέα δεδομένα της οικονομικής ανάπτυξης και την εξισορρόπηση του χάσματος μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσομένων χωρών με έμφαση στις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές δραστηριότητες⁵³».

Τα δύο πρώτα κείμενα επαναλαμβάνουν διαδικαστικά τις προσπάθειες της πρώτης Συνδιάσκεψης για το Περιβάλλον της Στοκχόλμης (1972). Εντούτοις η τεράστια σημασία τους έγκειται στο γεγονός της δρομολόγησής τους προς τη σωστή κατεύθυνση, δηλαδή εκείνη της άμεσης σχέσης που αποπνέει το αναπτυξιακό φαινόμενο, κάτω από τη σφαιρική του διάσταση, δηλαδή με την ανάγκη για περιβαλλοντική προστασία και διάσωση⁵⁴.

Η Διακήρυξη του Ρίο αποτελείται από 27 βασικές αρχές, που διαπνέονται από πνεύμα διακρατικής συνεργασίας και αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών. Στη Διακήρυξη συναντάμε την υιοθέτηση σημαντικών περιβαλλοντικών αρχών, που ενσωματώθηκαν αργότερα σε δεσμευτικά νομικά κείμενα, όπως η αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» (αρχή 16), η αρχή της προφύλαξης (αρχή 15) και η ιδέα της αρχής της ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών απαιτήσεων (αρχή 4) στη διαδικασία της ανάπτυξης⁵⁵.

Η αρχή 21 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, που αφορά τη διατήρηση της εθνικής κυριαρχίας και την υποχρέωση του κράτους να μην προκαλεί γειτονικές περιβαλλοντικές ζημιές διατηρείται στην αρχή 2 της Διακήρυξης του Ρίο⁵⁶, ενώ σε διάφορες αρχές προωθείται, όπως αναφέρθηκε η διακρατική συνεργασία και αλληλεγγύη που πρέπει να διαπνέει τα κράτη προς την αντιμετώπιση διεθνών περιβαλλοντικών ζητημάτων (αρχές 3, 4, 7-καθιέρωση διεθνούς συνεργασίας-13 και 27, όπου στην τελευταία τονίζεται η αρχή της αλληλεγγύης μεταξύ των κρατών).

Η Διακήρυξη του Ρίο αντιμετωπίζει το περιβάλλον σε άμεση συνάρτηση με την ανάπτυξη και την οικονομία και οι αρχές της καλύπτουν όλο το φάσμα της σχέσης αυτής, προβλέποντας περιβαλλοντικές αρχές, μέσα συνεργασίας μεταξύ των κρατών, οικονομικά μέσα επίτευξης των στόχων που τίθενται, που είναι ευρύτεροι και αφορούν και κοινωνικά προβλήματα, που έχουν δημιουργηθεί από την κακώς εννοούμενη ανάπτυξη των προηγούμενων δεκαετιών. Έτσι προβλέπονται ως στόχοι η καταπολέμηση της φτώχειας και

⁵³ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 179.

⁵⁴ Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 83.

⁵⁵ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, Οι αρχές του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, Τόμος 7 (2000), Τεύχος 1-2, σελ.284, 301 και 310.

⁵⁶ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 180 και Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., σελ. 42.

του πολέμου αλλά και ο εκδημοκρατισμός των κρατών, στοιχεία που ανακόπτουν τον στόχο της αειφόρου ανάπτυξης και δημιουργούν δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον και την ανθρώπινη υγεία.

Το σύνολο των αρχών της Διακήρυξης μπορεί να περιγραφεί με το τρίπτυχο Διεθνές Δίκαιο-Περιβάλλον και Ανάπτυξη και προτρέπει τα κράτη στην ανάπτυξη του διεθνούς δικαίου μέσα από: **α)** την επαναδιαδήλωση των βασικών αρχών των ιδιαίτερων όσο και ειδικών κλάδων που αφορούν στο δίκαιο περιβάλλοντος και ανάπτυξης, **β)** την επανακατοχύρωση των βασικών συλλογικών δικαιωμάτων ή δικαιωμάτων των λαών της Δεύτερης και Τρίτης Γενιάς των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και **γ)** το σεβασμό των ήδη υφισταμένων κανόνων δικαίου που αναφέρονται έμμεσα στην περιβαλλοντική προστασία μέσα από την ειρηνική επίλυση των διαφορών⁵⁷.

Απ' την άλλη ο **Οδηγός 21**⁵⁸ (η διεθνώς γνωστός ως Agenda 21) επρόκειτο για ένα Πρόγραμμα Δράσης που τέθηκε προς υιοθέτηση και υλοποίηση από τις κυβερνήσεις που συμμετείχαν στη Συνδιάσκεψη με ιδιαίτερη έμφαση στους γενικούς στόχους για την βελτίωση της διαρκούς ανάπτυξης σε συνδυασμό με την απελευθέρωση του εμπορίου⁵⁹. Στο κεφάλαιο 20 της Ατζέντας συναντάμε και τη νομική κατοχύρωση της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», που ανήκει στο πεδίο των οικονομικών μέσων που προέβλεψε η Διακήρυξη του Ρίο για την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προσβολών⁶⁰.

Επιπλέον τέθηκαν για υπογραφή και δύο δεσμευτικά νομικά κείμενα (hard law) και συγκεκριμένα η Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα και η Σύμβαση-Πλαίσιο για την Αλλαγή του Κλίματος⁶¹. Τα κείμενα αυτά συγκέντρωσαν την υπογραφή 153 κρατών, ενώ τα υπέγραψε και η Ευρωπαϊκή τότε Κοινότητα.

Η συνολική συνεισφορά της Διακήρυξης του Ρίο στην αειφόρο ανάπτυξη, παρόλο που δεν εισήγαγε ούτε αυτή δεσμευτικούς κανόνες, αποτιμάται θετικά, αφού μεταξύ άλλων εισήγαγε νέες καινοτόμες αρχές, οι οποίες αποτέλεσαν στη συνέχεια δεσμευτικό δίκαιο μέσω διεθνών συμβάσεων και μέσω της ενσωμάτωσής τους στις Ιδρυτικές Συνθήκες των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και συνετέλεσε σημαντικά στην υπέρβαση της αντίθεσης μεταξύ περιβάλλοντος και οικονομίας και το συγκερασμό τους, μέσω της διαδικασίας της

⁵⁷ Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 95.

⁵⁸ Για το πρότυπο βιώσιμης ανάπτυξης που περιλαμβάνεται στην Ατζέντα 21 βλέπε αναλυτικά Μιχαήλ Δεκλερής, ό.π. (Δίκαιο Βιωσίμου Αναπτύξεως...), σελ. 47-65.

⁵⁹ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 193.

⁶⁰ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 192-193.

⁶¹ Ιδιαίτερα αρνητικά αντιμετωπίστηκε η άρνηση των ΗΠΑ να υπογράψουν τη Σύμβαση για τη Βιοποικιλότητα καθώς και η αρνητική στάση της Μαλαισίας να υπογράψει τη Σύμβαση-Πλαίσιο για την Αλλαγή του Κλίματος. Βλ. Παναγιώτη Η. Γρηγορίου, Γιώργο Δ. Σαμιώτη, Γρηγόρη Ι. Τσάλτα, ό.π., σελ. 46.

ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών αναγκών στις λοιπές οικονομικές αναπτυξιακές πολιτικές.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα νέας αρχής αποτελεί αυτή, που προβλέφθηκε στην Αρχή 10 της Διακήρυξης και προβλέπει το δικαίωμα στην πληροφόρηση και τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων πολιτών για την καλύτερη προστασία του περιβάλλοντος. Προς υλοποίηση της αρχής αυτής υιοθετήθηκε το 1998 από 33 χώρες και από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα η σημαντική διεθνής **Σύμβαση του Άαρχους**, που αφορά την πρόσβαση στις πληροφορίες, τη λαϊκή συμμετοχή στη λήψη των αποφάσεων αλλά και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα⁶².

Η Σύμβαση του Άαρχους αποτελεί μία από τις σημαντικότερες διεθνείς συμβάσεις, με την οποία αποδίδονται για πρώτη φορά από το διεθνές δίκαιο σημαντικής έκτασης περιβαλλοντικά δικαιώματα απευθείας στους πολίτες⁶³. Κατοχυρώνονται συγκεκριμένα δικαιώματα στον τομέα του περιβάλλοντος στα οποία περιλαμβάνεται η πρόσβαση σε πληροφορίες, που αναφέρονται στην κατάσταση του περιβάλλοντος, καθώς και σε δραστηριότητες ή μέτρα που έχουν επωφελείς ή δυσμενείς συνέπειες σε αυτό, τα οποία αποτελούν δικαίωμα για τον κάθε πολίτη της χώρας, ανεξαρτήτως ιθαγένειας και χωρίς την υποχρέωση επίκλησης έννομου συμφέροντος⁶⁴.

Δέκα χρόνια μετά τη Συνδιάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη και μια τριακονταετία μετά τη Διάσκεψη της Στοκχόλμης για το Ανθρώπινο Περιβάλλον, **μεταξύ 26/8 και 4/9/2002 λαμβάνει χώρα στο Γιοχάνεσμπουργκ η Συνδιάσκεψη Κορυφής για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη.**

Μέσα στα 10 χρόνια που ακολούθησαν μετά το Ρίο μια σειρά περιβαλλοντικών και κοινωνικών προβλημάτων είχαν ήδη οξυνθεί. Από την άλλη γεννήθηκε ένα δυναμικό περιβαλλοντικό κίνημα, θεσπίσθηκε η πολιτική οικολογία, υπογράφηκαν εκατοντάδες Πολυμερείς Περιβαλλοντικές Συμφωνίες (Μ.Ε.Α.'s), προχώρησε η φιλοσοφική θεώρηση της βιώσιμης ανάπτυξης, ενισχύθηκε το δίκαιο του περιβάλλοντος, ιδρύθηκαν νέοι οργανισμοί και εμφανίσθηκαν νέοι θεσμοί, παρατηρήθηκε ένας σταδιακός εκδημοκρατισμός των διεθνών διαπραγματεύσεων με ολοένα μεγαλύτερη συμμετοχή περισσότερων ομάδων συμφερόντων και ΜΚΟ. Εντούτοις τα μείζονα κοινωνικά προβλήματα έδειχναν να

⁶² Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 316.

⁶³ Ελένη Ν. Σταματίου, Θέματα φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και τοπική κοινωνία-Η εφαρμογή των αρχών της Σύμβασης Aarhus, ΠερΔικ 4/2010 (Έτος 14^ο), σελ. 665.

⁶⁴ Βλ. Ελένη Ν. Σταματίου, ό.π., σελ. 665.

επιμένουν και η Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ είχε υποσχεθεί να δρομολογήσει λύσεις υπό την ομπρέλα της βιώσιμης ανάπτυξης⁶⁵.

Στόχος της Παγκόσμιας Διάσκεψης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη ήταν η αποτίμηση των αποτελεσμάτων της Διάσκεψης του Ρίο και η δημιουργία ενός συγκεκριμένου σχεδίου υλοποίησης της "Ατζέντας 21". Τη Διάσκεψη απασχόλησαν και άλλα ζητήματα, όπως η παγκοσμιοποίηση, η καταπολέμηση της φτώχειας, η σύνδεση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του φυσικού περιβάλλοντος και η διασύνδεση των τριών πυλώνων της βιώσιμης ανάπτυξης, δηλαδή του οικονομικού, κοινωνικού και περιβαλλοντικού⁶⁶.

Κατά τη διάρκεια των προπαρασκευαστικών συνόδων που προηγήθηκαν της Διάσκεψης, είχε καταστεί σαφές ότι ούτε οι αναπτυσσόμενες ούτε οι ανεπτυγμένες χώρες σκόπευαν να επιδιώξουν την αναδιαπραγμάτευση της Ατζέντας 21 του Ρίο. Οι μεν πρώτες, διότι ήθελαν να αποφύγουν την ανάληψη νέων περιβαλλοντικών υποχρεώσεων, οι δε δεύτερες, διότι δεν ήθελαν να αντιμετωπίσουν εκ νέου αιτήματα των αναπτυσσόμενων για πρόσθετη αναπτυξιακή χρηματοδότηση και διευκόλυνση των εμπορικών συναλλαγών με αυτές τις χώρες⁶⁷.

Τα κύρια αποτελέσματα-συμπεράσματα της διάσκεψης περιέχονται στα κείμενα του **Σχεδίου Εφαρμογής (Plan of Implementation)** και της **Πολιτικής Διακήρυξης (Political Declaration)**. Το Σχέδιο Εφαρμογής περιλαμβάνει τις αποφάσεις της Διάσκεψης στα υπό διαπραγμάτευση ζητήματα, ενώ η Πολιτική Διακήρυξη υπογραμμίζει την πολιτική βούληση των Αρχηγών Κρατών, Κυβερνήσεων, και Υπουργών για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης και την ενσωμάτωσή της σε όλες τις πολιτικές, τόσο σε εθνικό, όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Ωστόσο από τα αποτελέσματα της Συνδιάσκεψης φάνηκε ο κίνδυνος για μια επερχόμενη σχετικοποίηση του περιβαλλοντικού κεκτημένου και για συρρίκνωση της περιβαλλοντικής συνιστώσας της αειφόρου ανάπτυξης⁶⁸. Μιλώντας για το περιβαλλοντικό κεκτημένο εννοούμε όλους εκείνους τους εδραιωμένους διεθνείς περιβαλλοντικούς κανόνες και αρχές, που αποτελούν τον πυρήνα του διεθνούς κανονιστικού συστήματος για το περιβάλλον, ήτοι ο κανόνας για τη μη πρόκληση ζημίας στο περιβάλλον άλλων κρατών, η αρχή της πρόληψης και της προφύλαξης, η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και

⁶⁵ Μιχάλης Μοδινός, Τα πορίσματα του Γιοχάνεσμπουργκ: Μια πρώτη ανάγνωση, εις Τόμο «Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, Γιοχάνεσμπουργκ-Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Η.Ε. για την Αειφόρο Ανάπτυξη», Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2003, σελ. 53.

⁶⁶ <http://www.mfa.gr/www.mfa.gr/elGR/Policy/Multilateral+Diplomacy/International+Issues/Environment/SustainableGrowth/Internatio>.

⁶⁷ <http://www.mfa.gr/www.mfa.gr/elGR/Policy/Multilateral+Diplomacy/International+Issues/Environment/SustainableGrowth/Internatio>.

⁶⁸ Πέτρος Πατρώνος, Η περιβαλλοντική συνιστώσα της αειφόρου ανάπτυξης. Η πορεία μετά το Γιοχάνεσμπουργκ, (Οκτώβριος 2002), σε ιστότοπο www.nomosphysis.org.

η αρχή της κοινής αλλά διαφοροποιημένης ευθύνης των κρατών⁶⁹. Όλες αυτές οι αρχές και οι κανόνες συνθέτουν επίσης τον πυρήνα της περιβαλλοντικής συνιστώσας της αειφόρου ανάπτυξης και εξειδικεύονται μέσω πολυάριθμων διεθνών περιβαλλοντικών συμφωνιών και συνθηκών που έχουν συναφθεί και έχουν τεθεί σε ισχύ.

Η σχετικοποίηση του περιβαλλοντικού κεκτημένου και η συρρίκνωση της περιβαλλοντικής συνιστώσας συμπεραίνεται τόσο από τη σταδιακή μείωση των παραγράφων που αφορούν αμιγώς περιβαλλοντικά ζητήματα, όσο και με τον περιορισμό της δεσμευτικότητάς τους⁷⁰. Τα στοιχεία αυτά έκαναν τη Διάσκεψη αυτή λιγότερο «φιλοπεριβαλλοντική», σ' αυτήν όμως αναδείχθηκε αυτό που η Ιντίρα Γκάντι είχε κατονομάσει ως την χειρότερη μορφή ρύπανσης, δηλαδή την φτώχεια⁷¹ ή αυτό που εξ ίσου παραστατικά ο Πρόεδρος της Ν. Αφρικής ονόμασε κοινωνικό अपαρτχάιντ⁷². Ωστόσο μπορούμε να πούμε ότι η Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ αντιμετώπισε το ζήτημα της βιώσιμης ανάπτυξης εν τω συνόλω της και όχι μόνο ως προς την περιβαλλοντική της διάσταση, όπως είχε γίνει στο Ρίο.

Χαρακτηριστικές είναι οι βασικές θεματικές του Σχεδίου Εφαρμογής για την αειφόρο ανάπτυξη που αφορούν:

α) Την καταπολέμηση της φτώχειας και την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος, όπου γίνεται άμεση διασύνδεση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης με τις κοινωνικές ανισότητες σε όλο τον κόσμο (κεφάλαιο II σχεδίου εφαρμογής). Γίνεται λοιπόν κατανοητό από την παγκόσμια κοινότητα, ότι η υλοποίηση της αειφόρου ανάπτυξης σε παγκόσμιο επίπεδο προϋποθέτει την ικανοποίηση των αναγκών των φτωχών χωρών⁷³. Για την προώθηση αυτού του στόχου ορίζονται ως κεντρικοί άξονες η υλοποίηση του προγράμματος δράσης των Η.Ε. για την καταπολέμηση της φτώχειας έως το 2015, στρατηγικές για την πρόληψη των κρίσεων και των βίαιων συγκρούσεων, που εξαντλούν τους φυσικούς πόρους, η ικανοποίηση του δικαιώματος για διατροφή⁷⁴ και η ίδρυση ενός Διεθνούς Ταμείου Αλληλεγγύης (World Solidarity Fund)⁷⁵.

⁶⁹ Πέτρος Πατρώνος, *ibid.*

⁷⁰ Βλ. Μιχάλη Μοδινό, *ό.π.*, σελ. 55.

⁷¹ Αυτό είχε αναφερθεί από την Ιντίρα Γκάντι ήδη στην πρώτη Διάσκεψη για το Ανθρώπινο Περιβάλλον το 1972 στη Στοκχόλμη. Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, Η παγκόσμια Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ για την αειφόρο ανάπτυξη, *ΠερΔικ* 3/2002 (Έτος 6^ο), σελ. 495.

⁷² Βλέπε εισήγηση της οργανωτικής επιτροπής σε ημερίδα του ΤΕΕ με θέμα Ο κόσμος μετά το Γιοχάνεσμπουργκ: Προβλήματα-Προοπτικές - Ο ρόλος των Μηχανικών, <http://library.tee.gr/digital/m1874/organepitr.pdf>.

⁷³ Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, *ό.π.*, σελ. 495.

⁷⁴ Η ικανοποίηση του δικαιώματος για διατροφή συνδέεται άμεσα με την υλοποίηση των δεσμεύσεων του Μοντερρέυ για την παροχή αναπτυξιακής βοήθειας στις αναπτυσσόμενες χώρες και με σταδιακή μεταρρύθμιση της αγροτικής πολιτικής, έτσι ώστε να διασφαλίζεται η πρόσβαση των προϊόντων των φτωχών χωρών στις διεθνείς αγορές. Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, *ό.π.*, σελ. 496. Για το κείμενο κοινής αποδοχής του Μοντερρέυ (18-22 Μαρτίου 2002) βλέπε <http://www.un.org/esa/ffd/monterrey/MonterreyConsensus.pdf>.

⁷⁵ Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, *ό.π.*, σελ. 496.

β) Την αλλαγή των μη αιφόρων προτύπων παραγωγής και κατανάλωσης (κεφάλαιο III του σχεδίου εφαρμογής). Στο πλαίσιο αυτό υιοθετείται ένα δεκαετές πλαίσιο προγραμμάτων για την επιτάχυνση της μετάβασης σε βιώσιμα πρότυπα παραγωγής και κατανάλωσης, η οποία συσχετίζεται με την προώθηση της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης μέσα στα όρια που θέτει η φέρουσα ικανότητα των οικοσυστημάτων⁷⁶. Το μειονέκτημα αυτών των προγραμμάτων, είναι ότι δεν υιοθέτησαν αυστηρά χρονοδιαγράμματα για τη θέσπιση και τήρηση συγκεκριμένων περιβαλλοντικών στόχων, όπως είχε επιμόνως προτείνει η Ε.Ε. για αύξηση επί παραδείγματι του ποσοστού χρήσης των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας κατά 15% έως το 2010 κ.ά. Η αδυναμία υιοθέτησης συγκεκριμένων περιβαλλοντικών στόχων και χρονοδιαγραμμάτων οφείλεται στην αντίθεση ως προς τούτο της πλειοψηφίας των συμμετεχουσών χωρών⁷⁷.

γ) Την προστασία και τη διαχείριση των πόρων με έναν βιώσιμο και ολοκληρωμένο τρόπο, η οποία κρίνεται ως ουσιώδης για την επίτευξη της αιφόρου ανάπτυξης (κεφάλαιο IV του σχεδίου εφαρμογής). Σε αυτό το πλαίσιο υιοθετούνται ειδικότεροι στόχοι εντός συγκεκριμένων χρονοδιαγραμμάτων (όπως η δημιουργία αντιπροσωπευτικών θαλάσσιων προστατευμένων περιοχών και η ενθάρρυνση της εφαρμογής της οικοσυστημικής προσέγγισης έως το 2010), ενώ επαναλαμβάνονται οι στόχοι της Διακήρυξης της Χιλιετίας των Η.Ε. για μείωση ως το 2015 στο μισό του ανθρώπινου πληθυσμού που δεν έχει πρόσβαση σε πόσιμο νερό και υποφέρει από υποσιτισμό.

Η επανάληψη των στόχων για την αντιμετώπιση της φτώχειας (υποσιτισμός και πρόσβαση σε πόσιμο νερό) και σε αυτό το κεφάλαιο ερμηνεύεται ως αναγνώριση της θέσης, ότι η αναγκαία ικανοποίηση των αναπτυξιακών αναγκών θα πρέπει να γίνει με γνώμονα τα βιοφυσικά όρια, στα πλαίσια των αρχών που προσδιορίζει η αρχή της αιφόρου ανάπτυξης⁷⁸. Υπό το ίδιο πρίσμα (της σημασίας της περιβαλλοντικής συνιστώσας της αιφόρου ανάπτυξης) γίνονται στον ίδιο τίτλο και πολυάριθμες αναφορές σε σημαντικές διεθνείς περιβαλλοντικές συμφωνίες.

Στο ίδιο κεφάλαιο συναντάμε και τις σχετικές παραγράφους που αφορούν τη βελτίωση του θεσμικού πλαισίου για την αιφόρο ανάπτυξη. Κριτικό μειονέκτημα αποτελεί η μη ενδυνάμωση του Προγράμματος των Η.Ε. για το Περιβάλλον και η μη μετεξέλιξή του σε έναν Παγκόσμιο Οργανισμό Περιβάλλοντος, ως αντίποδα απέναντι στον Π.Ο.Ε. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με την ανάδειξη του εμπορίου ως βασικό μέσο για την

⁷⁶ Βλ. Πέτρο Πατρώνο, ό.π.

⁷⁷ Οι μεν αναπτυσσόμενες χώρες ενδιαφέρονταν για την εξασφάλιση αναπτυξιακών κονδυλίων, οι δε ανεπτυγμένες, όπως οι ΗΠΑ, δεν ήταν διατεθειμένες να κάνουν καμία υποχώρηση σε βάρος της οικονομικής τους ανάπτυξης. Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, ό.π., σελ. 497.

⁷⁸ Βλ. Πέτρο Πατρώνο, ό.π.

επίτευξη της παγκόσμιας ευημερίας (όπως προκύπτει από τις σχετικές παραγράφους του σχεδίου εφαρμογής, που αφορούν τους χρηματοδοτικούς πόρους για την αειφόρο ανάπτυξη) ενισχύει την ήδη άνιση κατανομή ισχύος προς όφελος των κανόνων του διεθνούς εμπορίου και παρεμποδίζει την ενσωμάτωση της βιώσιμης ανάπτυξης στην ατζέντα του ΠΟΕ⁷⁹. Η λήψη μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος και ορισμένες κοινωνικές ρυθμίσεις εξακολουθούν να εκλαμβάνονται ως ένα βαθμό εμπόδια στη διαδικασία απελευθέρωσης του εμπορίου⁸⁰.

Ωστόσο γίνεται συγκεκριμένη αναφορά, ότι τα όποια μέτρα που αφορούν στην ενδυνάμωση του θεσμικού πλαισίου της αειφόρου ανάπτυξης θα πρέπει να εδράζονται στις προβλέψεις της Ατζέντα 21 και στις αρχές της Διακήρυξης του Ρίο, ενώ η διεθνής κοινότητα θα πρέπει να προωθήσει την ενσωμάτωση των στόχων της αειφόρου ανάπτυξης στις πολιτικές και τα προγράμματα εργασίας των Η.Ε. αλλά και των διεθνών χρηματοδοτικών και εμπορικών οργανισμών.

Παρόλο που αποτυπώθηκε η αφοσίωση και ο προσανατολισμός των κρατών στο σεβασμό των βιοφυσικών ορίων και στην οικολογική πρόσληψη της αειφόρου ανάπτυξης, ωστόσο το Σχέδιο Εφαρμογής δεν είναι ένα αυστηρά δεσμευτικό νομικό κείμενο, ενώ δεν καθόρισε με σαφήνεια τους τρόπους και τους μηχανισμούς παρακολούθησης και προόδου των στόχων και των δεσμεύσεων που υιοθετήθηκαν και αυτό αποτελεί ακόμα ένα σημείο αδυναμίας⁸¹.

Στα πλαίσια απλώς της εφαρμογής του σχεδίου εφαρμογής υιοθετήθηκαν συναινετικά σε επίπεδο επιχειρησιακής προώθησης οι **Πρωτοβουλίες Τύπου II** μεταξύ ανεπτυγμένων κρατών, διεθνών οικονομικών οργανισμών και ιδιωτικών επιχειρήσεων για την υλοποίηση πρωτοποριακών δράσεων σε σχέση με την υλοποίηση της αειφόρου ανάπτυξης στις αναπτυσσόμενες χώρες. Οι πρωτοβουλίες αυτές θα πρέπει να ενσωματώνουν και τις τρεις συνιστώσες της αειφόρου ανάπτυξης και να είναι σύμφωνες με τις κατευθυντήριες αρχές και στόχους του Σχεδίου Εφαρμογής⁸².

Μια συνολική εκτίμηση των συμπερασμάτων της Διάσκεψης του Γιοχάνεσμπουργκ δεν μπορεί να είναι γενικά θετική ή αρνητική στο σύνολό της. Βεβαίως υπογραμμίσθηκαν ήδη οι αδυναμίες, όσον αφορά την έλλειψη συγκεκριμένων χρονοδιαγραμμάτων για την υλοποίηση των στόχων της αειφόρου ανάπτυξης, την μη ενδυνάμωση του σχετικού θεσμικού πλαισίου και την μη υιοθέτηση νέων δεσμευτικών περιβαλλοντικών στόχων και

⁷⁹ Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, ό.π., σελ. 502-503.

⁸⁰ Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, ό.π., σελ. 503.

⁸¹ Βλ. Πέτρο Πατρώνο, ό.π.

⁸² Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, ό.π., σελ. 503.

αρχών, παρά μόνο η επανάληψη της αφοσίωσης στους στόχους και τις αρχές της Διακήρυξης του Ρίο.

Ωστόσο και παρόλο τη μείωση στα καθαρώς περιβαλλοντικά θέματα, που αναφέρθηκαν, με τη Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ αποκρυσταλλώνονται οι τρεις πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης, που αφορούν πέρα από την περιβαλλοντική συνιστώσα και την κοινωνική συνοχή αλλά και την οικονομική ανάπτυξη-ευημερία των λαών. Η αδυναμία ωστόσο των αποτελεσμάτων της Διάσκεψης έγκειται στο γεγονός, ότι δεν προωθήθηκαν εκείνες οι κανονιστικές ρυθμίσεις, που θα συνέβαλαν στον προσδιορισμό της σχέσης μεταξύ των τριών αυτών πυλώνων, όπως η αρχή της ενσωμάτωσης, λόγω κυρίως της σθεναρής αντίστασης των ισχυρών κρατών⁸³. Γι' αυτό το λόγο και μία από τις βασικές διεθνείς περιβαλλοντικές αρχές, η αρχή της προφύλαξης, αντιμετωπίζεται με μία αδύναμη αναφορά χωρίς να αναγνωρισθεί ο κεντρικός της ρόλος ως αρχής του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου, που μπορεί να συμβάλλει σημαντικά στην ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών παραμέτρων κατά την εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς εμπορίου⁸⁴.

Ζητούμενο μετά το Γιοχάνεσμπουργκ παραμένει η αναδιαμόρφωση της σχέσης οικονομίας και περιβάλλοντος, έτσι ώστε οι οικονομικές διαδικασίες να ανταποκρίνονται στο αίτημα για ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων και για διατήρηση του φυσικού κεφαλαίου, ενώ ταυτόχρονα να εκπληρώνουν τις κοινωνικές ανάγκες⁸⁵. Οι κατευθύνσεις της Συνδιάσκεψης μπορούν να οδηγήσουν όμως στο μέλλον σε πιο εποικοδομητικές ενέργειες και πρωτοβουλίες, αναδεικνύοντας την ελαχιστοποίηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων και τη βιώσιμη διαχείριση των φυσικών πόρων ως ακρογωνιαίο λίθο για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης και της ανθρώπινης ευημερίας⁸⁶. Το συμφωνηθέν σχέδιο εφαρμογής πρέπει να αποτελέσει τον απαραίτητο προπομπό για τη δημιουργία σχετικών εξελίξεων σε κανονιστικό πλέον επίπεδο με τη θέσπιση των αντίστοιχων νομικά δεσμευτικών κανόνων και τη δημιουργία των κατάλληλων μηχανισμών ελέγχου και παρακολούθησης⁸⁷.

Ο ρόλος των δημοκρατικά νομιμοποιούμενων κυβερνήσεων, συνεπικουρούμενων από την ενεργή κοινωνία των πολιτών μπορεί και πρέπει να διαδραματίσει καταλυτικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση, αφού όπως σημειώνεται και στο σχέδιο εφαρμογής «κάθε

⁸³ Η.Π.Α., Αυστραλία, Καναδάς και Ιαπωνία.

⁸⁴ Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, ό.π., σελ. 505. Οι ΗΠΑ αντέδρασαν σθεναρά για την ρητή καθιέρωση της αρχής αυτής στο Σχέδιο Εφαρμογής.

⁸⁵ Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, ό.π., σελ. 505.

⁸⁶ Βλ. Πέτρο Πατρώνο, ό.π.

⁸⁷ Βλ. Βίκυ Καραγεώργου, ό.π., σελ. 505.

χώρα φέρει την πρωταρχική ευθύνη για τη δική της αειφόρο ανάπτυξη»⁸⁸. Τα ευρωπαϊκά δημοκρατικά κράτη πρωτοστατούν στην προσπάθεια αυτή μέσω της ανάπτυξης ενός πρωτοποριακού ευρωπαϊκού νομικού πολιτισμού στα θέματα της προστασίας του περιβάλλοντος, που έχει ενσωματώσει στις Ιδρυτικές Συνθήκες όλες τις γενικές περιβαλλοντικές αρχές και τους στόχους των τριών πυλώνων της αειφόρου ανάπτυξης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - Η προστασία του περιβάλλοντος και η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο (Ευρωπαϊκές Συνθήκες).

2.1.Εισαγωγή.

Σε αυτό το μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η πορεία της ένταξης της περιβαλλοντικής προστασίας στις Ιδρυτικές Ευρωπαϊκές Συνθήκες και η διατύπωση της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης, ως θεμελιώδους στόχου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η σχετική με τις Ευρωπαϊκές Συνθήκες ανάλυση, χωρίζεται σε δύο βασικές περιόδους, σε αυτή πριν την υπογραφή της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης και στην περίοδο μετά από αυτή. Και αυτό διότι με την καθιέρωση της ΕΕΠ⁸⁹ «για πρώτη φορά στην ιστορία της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, η περιβαλλοντική προστασία ανάγεται σε μείζονος σημασίας κοινοτική πολιτική, ενώ για πρώτη φορά μάλιστα οι αρχές που μέχρι τώρα είχαν αποτελέσει περιεχόμενο γενικών διακηρύξεων και κατευθυντήριων γραμμών, γνωστών ως αρχών του *soft law* με μη δεσμευτικό χαρακτήρα, απόκτησαν ουσιαστική ισχύ και αποτέλεσαν θετικό δίκαιο της Κοινότητας»⁹⁰.

Πριν την περίοδο της υπογραφής της ΕΕΠ και παρόλο που δεν είχε θεσμοθετηθεί μια ευρωπαϊκή πολιτική περιβάλλοντος η Ευρωπαϊκή Κοινότητα είχε αναπτύξει ενδιαφέρον για τον τομέα αυτό και είχε αναλάβει και σχετικές νομοθετικές πρωτοβουλίες, ενώ ενδιαφέρουσα θετική στάση είχε τηρήσει και το ΔΕΚ με σχετικές αποφάσεις του είχε δείξει ιδιαίτερη ευαισθησία σχετικά με το έννομο αγαθό του περιβάλλοντος και την προστασία του, πολύ πριν την καθιέρωση της ΕΕΠ.

⁸⁸ Βλ. Πέτρο Πατρώνο, ό.π. και Βίκυ Καραγεώργου, ό.π., σελ. 505.

⁸⁹ Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη (ΕΕΠ): Η ΕΕΠ περιείχε ένα πλέγμα διατάξεων βάσει των οποίων με καταληκτικό ορόσημο την 31^η Δεκεμβρίου 1992 θεσπίσθηκε η προοδευτική εγκαθίδρυση της εσωτερικής αγοράς, δηλαδή η εγκαθίδρυση μιας ενιαίας αγοράς ως χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα, μέσα στον οποίο εξασφαλίζεται η ελεύθερη κυκλοφορία των εμπορευμάτων, των προσώπων, των υπηρεσιών, των κεφαλαίων. Βλέπε αναλυτικότερα Πέτρο Ν. Στάγκο-Ευγενία Ρ. Σαχπεκίδου, Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2000, σελ. 14-16.

⁹⁰ Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, Βιώσιμη Οικονομική Ανάπτυξη και Προστασία του Περιβάλλοντος: Σύγχρονες Τάσεις της Θεωρίας και της Νομολογίας στην Ελληνική και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη (Μάρτιος 2008) σε ιστότοπο www.nomosphysis.org.

2.2.α. Η περίοδος πριν την ΕΕΠ.

Η προστασία του περιβάλλοντος δεν αποτέλεσε εξαρχής αντικείμενο, πολιτική ή στόχο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, σύμφωνα τουλάχιστον με τις Ιδρυτικές Συνθήκες⁹¹, «αφού οι τελευταίες περιορίζονταν στη δημιουργία ενός οικονομικού πλαισίου συνεργασίας μεταξύ των κρατών-μελών, αδιαφορώντας ουσιαστικά για τις κοινωνικές παραμέτρους της ανάπτυξης στην οποία προσέβλεπαν»⁹².

Ωστόσο σχεδόν αμέσως μετά την έναρξη της ισχύος της Συνθήκης της Ρώμης (που τέθηκε σε ισχύ στις 14 Ιανουαρίου του 1958), διαπιστώθηκε ότι η δημιουργία μιας Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας με μια Κοινή Αγορά, όπου τα εθνικά σύνορα δεν θα συνέπιπταν αναγκαστικά με τα οικονομικά, απαιτούσε ρυθμίσεις σε κοινοτικό επίπεδο, που να διασφαλίζουν την προστασία του ανθρώπου και του περιβάλλοντος⁹³.

Επιπλέον η ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και των πολιτικών φορέων σε παγκόσμιο επίπεδο για την ανάγκη αποτροπής περιβαλλοντικών καταστροφών οδήγησαν στην ανάπτυξη μιας οικολογικής προβληματικής σε παγκόσμιο επίπεδο. Έτσι για πρώτη φορά με τη **Σύνοδο Κορυφής σε επίπεδο αρχηγών κρατών που έλαβε χώρα στο Παρίσι τον Οκτώβριο του 1972**, γίνεται δεκτό ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί κοινοτικό στόχο⁹⁴, ο οποίος θα πρέπει να επιτευχθεί με τη διαμόρφωση ειδικής κοινοτικής πολιτικής⁹⁵. Σε υλοποίηση αυτής της πολιτικής είδαν διαδοχικά το φως της δημοσιότητας τα γνωστά προγράμματα δράσης για το περιβάλλον (6 έως σήμερα⁹⁶), τα οποία όμως αποτέλεσαν διακηρύξεις αρχών και στόχων χωρίς νομική δεσμευτικότητα⁹⁷.

⁹¹ Βλέπε ΣΕΚΑΧ (σε ισχύ από 15/4/1952), ΣΕΚΑΕ και ΣΕΟΚ (σε ισχύ από 14/1/1958) αναλυτικά σε Πέτρο Ν. Στάγκο-Ευγενία Ν. Σαχπεκίδου, ό.π., Κεφάλαιο Πρώτο, 1.1, σελ. 5.

⁹² Γιώργος Δελλής, Το Περιβάλλον ως στοιχείο της Κοινοτικής Έννομης Τάξης και η Συνθήκη του Άμστερνταμ, ΠερΔικ 3/1997 (Έτος 1ο), σελ. 297.

⁹³ Ludwig Kraemer-Νέλλη Παλαιολόγου, Η Συνθήκη ΕΟΚ και η προστασία του περιβάλλοντος, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1992, σελ. 18.

⁹⁴ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στην απόφαση της Διάσκεψης των Αρχηγών κρατών «θα πρέπει η οικονομική ανάπτυξη, που δημιουργείται με τη διαδικασία της ολοκλήρωσης, να αποτελέσει μέσο μετριασμού των ανισοτήτων μεταξύ των κρατών-μελών όσον αφορά το επίπεδο διαβίωσης των ανθρώπων, βελτίωσης της ποιότητας ζωής, προαγωγής των άυλων αγαθών και αξιών και επίτευξη προόδου προς όφελος όλων», βλ. Πέτρο Ν. Στάγκο-Ευγενία Ν. Σαχπεκίδου, ό.π., σελ. 13 και Ludwig Kraemer-Νέλλη Παλαιολόγου, ό.π., σελ. 18.

⁹⁵ Γιώργος Δελλής, ό.π., σελ. 297.

⁹⁶ Σχετική αναφορά για τα Προγράμματα Δράσης για το Περιβάλλον γίνεται παρακάτω.

⁹⁷ Η έλλειψη δεσμευτικού χαρακτήρα επιβεβαιώθηκε και από σχετική απόφαση του ΔΕΚ της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1996 (C-142/95P, Associazione Agricoltori della Provincia di Rovigo, Συλλογή I-663, σκέψη 32. Η απόφαση αυτή αφορούσε το 5^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη (βλ. παρακάτω), το οποίο είχε εγκριθεί τη 16^η Ιουνίου 1992. Ορισμένοι ιδιώτες είχαν επικαλεστεί το κείμενο αυτό για να θεμελιώσουν ευθέως μια σειρά από διαδικαστικά δικαιώματα. Ο κοινοτικό δικαστής όμως απεφάνθη ότι «... προκύπτει σαφώς ότι το 5^ο Πρόγραμμα Δράσης για το περιβάλλον αποβλέπει στο να παράσχει ένα πλαίσιο για τον καθορισμό και την εφαρμογή της πολιτικής της Κοινότητας στον τομέα του Περιβάλλοντος αλλά δεν περιέχει υποχρεωτικούς νομικούς κανόνες». Βλ. Γιώργο Δελλή, ό.π., σελ. 298, υποσημείωση Νο 13 και Ιωάννη Κ.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στο 1^ο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον που θεσπίσθηκε το 1973 από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα διατυπώθηκαν για πρώτη φορά οι εν στενή εννοία αρχές του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος, όπως αναλύονται παρακάτω⁹⁸. Και ναι μεν η έλλειψη δεσμευτικότητας των κοινοτικών προγραμμάτων δράσης για το περιβάλλον δεν επέτρεπαν να χρησιμοποιηθούν ως νομική βάση για περαιτέρω νομοπαραγωγική πρωτοβουλία, πλην όμως ως δηλώσεις πολιτικών προθέσεων έθεσαν στόχους, προτεραιότητες και προσανατολισμούς προς τα κοινοτικά όργανα και τα κράτη-μέλη, ενώ αποτελώντας «περισσότερο μια αυτόβουλη δέσμευση του Συμβουλίου και των κρατών-μελών να δουλέψουν για τους σκοπούς που αναφέρονται σ' αυτά»⁹⁹ αποτέλεσαν χρήσιμα εργαλεία διαμόρφωσης της περιβαλλοντικής πολιτικής της Κοινότητας.

Ο κοινοτικός νομοθέτης κατέφυγε λοιπόν σε δύο ξεχωριστές νομικές βάσεις, προκειμένου να στηρίξει τη δημιουργία μιας ομάδας κανόνων του παράγωγου κοινοτικού δικαίου, η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «αφανές δίκαιο του περιβάλλοντος»¹⁰⁰ ή κατά μία άλλη προσέγγιση «λανθάνουσα και σιωπηρή προστασία του περιβάλλοντος»¹⁰¹.

Έτσι οι δύο διατάξεις που στηρίξαν αυτή την προοπτική ήταν αρχικά εκείνες **των άρθρων 100 και 235 της ΣΕΟΚ**. Και τα δύο άρθρα αφορούσαν στην καθιέρωση και λειτουργία της κοινής αγοράς, με αποτέλεσμα ο στόχος της προστασίας του περιβάλλοντος να συνδεθεί αρχικώς με εκείνον της δημιουργίας της κοινής αγοράς, στιγματίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το υπό διαμόρφωση περιβαλλοντικό δίκαιο με έναν «οικονομιστικό χρωματισμό»¹⁰².

Επιπροσθέτως τα προβλήματα που προέκυπταν από την απουσία ρητής εξουσιοδοτικής διάταξης προς τα κοινοτικά όργανα για την άσκηση περιβαλλοντικής πολιτικής, επιχείρησαν τα τελευταία να παρακάμψουν κυρίως με διασταλτική ερμηνεία του άρ. 2 της ΣΕΟΚ, το οποίο αναφερόταν «στην προαγωγή της αρμονικής ανάπτυξης των

Καράκωστα, Περιβάλλον και Δίκαιο (Δίκαιο Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών Αγαθών), Δεύτερη Έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, σελ. 12, υποσημείωση Νο 3.

⁹⁸ Βλ. Αθανάσιο Ράντο, Οι αρχές που διέπουν το κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος, εις Τόμο «Η διείσδυση του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην Ελλάδα»-Πρακτικά Συνεδρίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994, σελ. 57.

⁹⁹ Βλ. Ludwig Kraemer-Νέλλη Παλαιολόγου, ό.π., σελ. 19.

¹⁰⁰ Βλ. Γιώργο Δελλή, ό.π., σελ. 298.

¹⁰¹ Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, ό.π., σελ.12.

¹⁰² Βλ. Γιώργο Δελλή, ό.π., σελ. 298. Ο ίδιος χαρακτηρίζει το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο της περιόδου εκείνης «ψευδοδίκαιο του περιβάλλοντος», αφού δε στηρίζεται σε καθαρώς περιβαλλοντικές νομικές βάσεις, ενώ σε άλλο άρθρο του αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «το κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος πριν την ΕΕΠ δεν αποσκοπούσε στη θέσπιση μέτρων για την προστασία του περιβάλλοντος, αλλά στην προστασία της κοινής αγοράς από τα εθνικά μέτρα για την προστασία του περιβάλλοντος», βλ. σχετικά (του ιδίου) Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος (Οι διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινοτική έννομη τάξη), Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998, σελ. 46.

οικονομικών δραστηριοτήτων» και «στην ανύψωση του βιοτικού επιπέδου των πολιτών»¹⁰³ και της τρίτης παραγράφου του Προοιμίου της ΣΕΟΚ, η οποία μιλούσε για την ανάγκη «αισθητής βελτίωσης της ποιότητας ζωής» καθώς και για την επιδίωξη μιας «αρμονικής και ισόρροπης ανάπτυξης»¹⁰⁴.

Η χρήση των παραπάνω διατάξεων όμως δεν επέτρεπαν πρακτικά στα κοινοτικά όργανα να λάβουν μέτρα αυτοτελούς προστασίας του περιβάλλοντος¹⁰⁵, ενώ και οι αντίστοιχες νομικές κατασκευές που στηρίζονταν στα άρθρα αυτά επικρίθηκαν συχνά ως νομικά μετέωρες¹⁰⁶.

Με αυτά τα δεδομένα χρειαζόταν μια μεγάλη τομή στο θέμα της προστασίας του περιβάλλοντος, που θα εξασφάλιζε μια σαφή αποκρυστάλλωση, όσον αφορά τους σχετικούς περιβαλλοντικούς στόχους, και μια επαρκή και ρητή νομική βάση, για περαιτέρω νομοθετική πρωτοβουλία επί του στόχου αυτού. Η τομή αυτή έπρεπε να έρθει μέσω της τροποποίησης των Ιδρυτικών Συνθηκών και ιδίως της ΣΕΟΚ. Αυτό ακριβώς έγινε με την υιοθέτηση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης το 1986, όπως αναλύεται κατωτέρω.

2.2.β. Η περίοδος μετά την ΕΕΠ.

ι. Οι αλλαγές που επέφερε η ΕΕΠ.

Η αμιγής ένταξη του περιβάλλοντος στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο συντελείται λοιπόν με την υπογραφή της **Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης το 1986**¹⁰⁷. Η ΕΕΠ προσθέτει ξεχωριστό τίτλο για το περιβάλλον στη ΣΕΟΚ με τα άρθρα 130Π, 130Ρ και 130Σ. Με τις διατάξεις αυτές, τάσσονται τα αντικείμενα και οι γενικές αρχές της κοινοτικής περιβαλλοντικής δράσης, ενώ προσδιορίζονται τα κριτήρια που θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κάθε φορά (άρθρο 130Π), προβλέπεται η διαδικασία λήψης μέτρων¹⁰⁸ (130Ρ) και αναγνωρίζεται η δυνατότητα λήψης ενισχυμένων μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος από τα κράτη-μέλη (130Σ).

Η δράση της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος έχει ως αντικείμενο την διατήρηση, την προστασία και βελτίωση του περιβάλλοντος, τη συμβολή στην προστασία

¹⁰³ Χρήστος Κ.Κορκοβέλος, Η προστασία του Περιβάλλοντος στην Ε.Ε. (με αναφορές στα ελληνικά δεδομένα), Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 10.

¹⁰⁴ Ανδρέας Παπαπετρόπουλος, Οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην Ευρωπαϊκή και στην Ελληνική έννομη τάξη, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003, σελ.27.

¹⁰⁵ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 12-13.

¹⁰⁶ Αυτό έγινε καθαρά αντιληπτό όταν δημιουργήθηκε η ανάγκη για τη λήψη μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος, που δεν είχαν άμεση σχέση με τη λειτουργία της κοινής αγοράς μέσω μιας υπέρ του δέοντος διασταλτικής ερμηνείας των σχετικών προαναφερθέντων διατάξεων. Βλ. αναλυτικότερα Ανδρέα Παπαπετρόπουλο, ό.π., σελ. 28.

¹⁰⁷ Για το πλήρες κείμενο της ΕΕΠ βλέπε <http://eur-lex.europa.eu/el/treaties/index.htm#founding>

¹⁰⁸ Η βαρύνουσα αρμοδιότητα ανατίθεται στο Συμβούλιο, το οποίο αποφασίζει ομόφωνα.

της υγείας των προσώπων και την εξασφάλιση συνετής και ορθολογικής χρήσης των φυσικών πόρων (άρθρο 130Π παρ. 1).

Οι αρχές που διέπουν την κοινοτική περιβαλλοντική δράση (130Π) αποτελούν αρχές που είχαν διατυπωθεί σε διεθνείς διακηρύξεις και στα μέχρι τότε ευρωπαϊκά προγράμματα δράσης για το περιβάλλον, ως κατευθυντήριες ή προγραμματικές. Με την ΕΕΠ οι αρχές αυτές ενσωματώνονται πλέον στη ΣΕΟΚ και αποκτούν νομική δεσμευτικότητα, κάτι που σήμαινε ότι από εκεί και πέρα τόσο οι πράξεις των κοινοτικών οργάνων όσο και των κρατών-μελών έπρεπε να συνάδουν προς αυτές¹⁰⁹.

Μελετώντας το άρθρο 130Π§2 διακρίνουμε τέσσερις βασικές περιβαλλοντικές αρχές, που αποτέλεσαν το θεμέλιο λίθο της κοινοτικής περιβαλλοντικής πολιτικής κι παρέμειναν αναλλοίωτες σε όλη τη διαδρομή της αναθεώρησης των Ευρωπαϊκών Συνθηκών:

1) Όπως αναφέρεται ρητά στο άρθρο 130Π§2 **«Η δράση της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος στηρίζεται στις αρχές της προληπτικής δράσης»**. Πρόκειται για την αρχή της πρόληψης, η οποία είναι γενικά η ουσία και ο πυρήνας του δικαίου περιβάλλοντος. Η αρχή της πρόληψης απαιτεί τη λήψη μέτρων προς αποφυγή βλαβών πριν καν αυτές συμβούν· δεν τίθεται θέμα αποκατάστασης της βλάβης, αλλά αντιθέτως η προληπτική αρχή απαιτεί μέτρα που προηγούνται της οικολογικής ζημίας¹¹⁰.

Η αρχή αυτή εκφράζει και λογικά αυτό που είναι προτιμότερο τόσο από οικονομικής όσο και από περιβαλλοντικής σκοπιάς, δηλαδή να προλαμβάνεται η εμφάνιση βλαβών και όχι να αντιμετωπίζονται αυτές εκ των υστέρων διορθωτικά, αφού τούτο απαιτεί και μεγαλύτερους οικονομικούς πόρους αλλά επιπλέον δε μπορεί να διασφαλίσει και μια πλήρη αποκατάσταση ενός προσβεβλημένου ευπαθούς οικοσυστήματος¹¹¹.

Πρακτικά η αρχή της πρόληψης εκφράζεται με τη λήψη αρνητικών μέτρων, συνήθως απαγορεύσεων των δραστηριοτήτων που είναι επικίνδυνες για το περιβάλλον (ή μέσω αποδεκτών ορίων ρύπανσης-εκπομπών), μέσω περιβαλλοντικών φόρων (των οποίων η αύξηση μπορεί να παρακινήσει τον ρυπαίνοντα να περιορίσει τις εκπομπές του, τα απόβλητά του κοκ) αλλά και μέσω της αντικειμενικής αστικής ευθύνης (δηλαδή η μη απαίτηση υπαιτιότητας του δημιουργού της βλάβης-ζημίας για την αποζημίωση του θύματος), ενώ στηρίζεται σε επαρκή επιστημονικά δεδομένα, που αποδεικνύουν ότι

¹⁰⁹ Βλ. Ιωάννη Κ. Καρακωστα, ό.π., σελ. 13.

¹¹⁰ Βλ. αναλυτικά Τάκη Νικολόπουλο, Οι αρχές του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, Τόμος 7 (2000), Τεύχος 1-2, σελ. 279.

¹¹¹ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 279-280.

συγκεκριμένη δραστηριότητα είναι επιβλαβής για το περιβάλλον¹¹². Το τελευταίο αυτό στοιχείο είναι και μια βασική διαφορά της αρχής αυτής με αυτή της προφύλαξης, για την οποία θα γίνει λόγος παρακάτω.

Επίσης η αρχή της πρόληψης εφαρμόζεται και στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής πληροφόρησης, εκφράζοντας κυρίως την έννοια της προειδοποίησης (π.χ. οικολογικό σήμα, ειδικά σήματα προειδοποίησης σε τρόφιμα κλπ), ενώ επιπροσθέτως η προληπτική προσέγγιση αφορά και τις επιπτώσεις ενός σχεδίου πάνω στο περιβάλλον¹¹³.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Νικολόπουλος σήμερα η αρχή της πρόληψης «εκφράζει ένα ρυθμιστικό έλεγχο της βλαβερής δραστηριότητας χωρίς πλήρη απαγόρευση(ρυθμιστικές απαγορεύσεις)»¹¹⁴. Πρόκειται, δηλαδή, για μια προσπάθεια διαχειριστική και συμβιβαστική των εκατέρωθεν συμφερόντων, η οποία επιτρέπει τη ρύπανση, αλλά μέσα σε όρια που τίθενται κάθε φορά και που εγγυώνται τη διατήρηση του περιβάλλοντος.

Τούτο δεν απέχει από την πραγματικότητα και είναι μάλιστα κατανοητό αλλά και θεμιτό. Από τη στιγμή που η ρύπανση δεν είναι δυνατό να εξαλειφθεί τελείως πρακτικά, απαιτούνται μέτρα οριοθέτησής της, έτσι ώστε να διατηρείται η «αντοχή» και η «ελαστικότητα» του περιβάλλοντος. Όπως θα διαπιστωθεί και παρακάτω όμως η αρχή της πρόληψης συμπληρώνεται και με άλλες σημαντικές αρχές, συνθέτοντας έτσι ένα στέρεο πλέγμα προστασίας του περιβάλλοντος.

Να σημειωθεί ότι η αρχή της πρόληψης πριν ακόμα ενσωματωθεί στην Συνθήκη της Ρώμης με την ΕΕΠ αποτελούσε τον κύριο άξονα αντίληψης και δράσης των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων στο 2^ο και κυρίως στο 3^ο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον, τα οποία με τη σειρά τους επηρέασαν όλο το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος¹¹⁵, ενώ τη συναντάμε και σε Συνθήκες που σύνηψε η Ευρωπαϊκή Κοινότητα με άλλους οργανισμούς (π.χ. Σύμβαση Λομέ)¹¹⁶.

2) Δεύτερη κατά σειρά αρχή που καθιερώνεται με την ΕΕΠ είναι η επανόρθωση των προσβολών του περιβάλλοντος κατά προτεραιότητα στην πηγή.

¹¹² Βλ. Γιώργο Κρεμλή, Η Ευρωπαϊκή Πολιτική και το Δίκαιο Περιβάλλοντος-Το κοινοτικό κεκτημένο, Νόμος και Φύση, Τόμος 5 (1998), Τεύχος 1, σελ. 559 και Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 39.

¹¹³ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 279.

¹¹⁴ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 279.

¹¹⁵ Βλέπε π.χ. Οδηγίες Seveso I (1982) και EIA(Enviromental Impact Assessment-1985, σχετικά με την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων στο περιβάλλον) στη σχετική ανάλυση που ακολουθεί περί του παράγωγου κοινοτικού δικαίου.

¹¹⁶ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 281-282.

Η αρχή αυτή, αν και φαίνεται σαν να αποτελεί μία διάσταση της πρόληψης (αφού η καλύτερη πρόληψη περιβαλλοντικών προσβολών πρέπει να λαμβάνει χώρα όσο το δυνατόν πιο πριν, δηλαδή με παρέμβαση στην ίδια την πηγή της ρύπανσης) εντούτοις δεν ταυτίζεται με αυτή, αλλά αντιθέτως απαιτεί μεγαλύτερη ποιοτική παρέμβαση των δημοσίων αρχών για την υπεράσπιση του περιβάλλοντος και έπεται λογικά αλλά και χρονικά των αρχών της πρόληψης και της προφύλαξης¹¹⁷ (για την οποία θα γίνει λόγος, όπως ειπώθηκε παρακάτω).

Όταν δηλαδή τα προληπτικά μέτρα δεν έχουν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα και επέρχεται η οικολογική ζημία η αρχή αυτή επιτάσσει την επανόρθωση της κατά προτεραιότητα στην πηγή. Εφαρμόζεται δε ευρέως, τόσο σε επίπεδο κανονιστικών ρυθμίσεων, όσο και σε νομολογιακό επίπεδο¹¹⁸ για την εξεύρεση λύσης στο ακανθώδες ζήτημα της διαχείρισης και διάθεσης αποβλήτων¹¹⁹.

Η αρχή αυτή εκφράζει τη θέση ότι κάθε δυσμενής επίδραση ή δραστηριότητα, πρέπει κατά το δυνατόν να περιορίζεται στην πηγή της ρύπανσης, όπου εκεί πρέπει να γίνεται και η καταπολέμησή της, πριν αυτή διαχυθεί σε ευρύτερο χώρο¹²⁰. Επί παραδείγματι όταν μία βιομηχανία είναι ρυπογόνος ή όταν κάποιες δραστηριότητες μολύνουν το περιβάλλον, οι αρχές δεν θα πρέπει να προσπαθήσουν να λύσουν το πρόβλημα στην απόληξή του· δηλαδή εάν μολύνεται μια λίμνη δεν θα προσπαθήσουμε να καθαρίσουμε τη λίμνη αλλά πρωτίστως θα ελέγξουμε και θα διαχειριστούμε μέσω βιολογικών καθαρισμών τα λύματα που εκχέονται από τις εν λόγω βιομηχανίες στη λίμνη¹²¹. «*Το πρόβλημα λοιπόν πρέπει να αντιμετωπίζεται εν πρώτοις στην πηγή και όχι στο περιβαλλοντικό μέσο (νερό, αέρας, γη) που υφίσταται το πρόβλημα*»¹²².

Η Κοινότητα βέβαια στη νομοθεσία της έχει χρησιμοποιήσει συχνά συνδυασμό και των δύο συστημάτων, θέτοντας δηλαδή καταρχήν όρια και παραμέτρους στις εκπομπές, προσπαθώντας να περιορίσει το πρόβλημα στην πηγή, θέτοντας ταυτοχρόνως όμως και ποιοτικά όρια (στόχους) για το περιβαλλοντικό μέσο που υφίσταται την ρύπανση (π.χ. διάφορα ποιοτικά όρια στο πόσιμο ύδωρ, ανεξαρτήτως τυχόν πηγών μολύνσεώς του, αφού πρέπει να είναι κατάλληλο για κατανάλωση· αντίστοιχες προδιαγραφές προβλέπονται από την κοινοτική νομοθεσία και για τα ύδατα κολύμβησης)¹²³. Σε άλλες περιπτώσεις βέβαια η παρέμβαση στο μέσο της ρύπανσης είναι αδύνατη (π.χ. ατμοσφαιρικός αέρας-νέφος),

¹¹⁷ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 294-295.

¹¹⁸ Βλέπε παρακάτω απόφαση ΔΕΚ για τα απόβλητα της Βαλλονίας.

¹¹⁹ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 44.

¹²⁰ Βλ. Αθανάσιο Ράντο, ό.π., σελ. 59.

¹²¹ Βλ. Γιώργο Κρεμλή, ό.π., σελ. 560.

¹²² Βλ. Γιώργο Κρεμλή, ό.π., σελ. 560.

¹²³ Βλ. Γιώργο Κρεμλή, ό.π., σελ. 560-561.

οπότε ο έλεγχος της ρύπανσης γίνεται μόνο στις πηγές της ρύπανσης (περιορισμός εκπομπών κοκ)¹²⁴.

Η αρχή της επανόρθωσης κατά προτεραιότητα στην πηγή έχει γνωρίσει ιδιαίτερη εφαρμογή, όπως είναι αναμενόμενο, κυρίως, αλλά όχι μόνο, επί διασυννοριακής ρύπανσης στο περιβάλλον, ενώ υπαγορεύεται και αυτή η αρχή από οικονομικούς λόγους, διότι η καταπολέμηση στην πηγή είναι λιγότερο δαπανηρή από την καταπολέμηση σε ευρύτερο χώρο¹²⁵.

Επίσης εφαρμόζεται ευρέως, τόσο σε επίπεδο κανονιστικών ρυθμίσεων, όσο και σε νομολογιακό επίπεδο¹²⁶, για την εξεύρεση λύσης στο ακανθώδες ζήτημα της διαχείρισης και διάθεσης των αποβλήτων¹²⁷.

Σύμφωνα με κάποιους συγγραφείς¹²⁸ η παραπάνω αρχή εμπεριέχει και την αυτονόητη απαίτηση της αποκατάστασης της περιβαλλοντικής βλάβης με τη λήψη θετικών μέτρων, αν και σύμφωνα με το Δελλή η αόριστη διατύπωσή της δύσκολα την καθιστά δεσμευτικό κανόνα δικαίου¹²⁹. Σύμφωνα δε με το Νικολόπουλο¹³⁰ *«ίσως η διάσταση της αρχής της επανόρθωσης κατά προτεραιότητα στην πηγή να συναντά, κατά το μέρος της αποκατάστασης, την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει» (που αναλύεται αμέσως κατωτέρω) στο βαθμό που το κόστος της περιβαλλοντικής προσβολής καταλογίζεται στον ίδιο τον παραγωγό της ρύπανσης»*.

3) Τρίτη αρχή στην οποία πρέπει να στηρίζεται η κοινοτική περιβαλλοντική δράση είναι η αρχή που ορίζει ότι **«ο ρυπαίνων πληρώνει»**. Αξίζει να σημειωθεί ότι η αρχή αυτή είχε διατυπωθεί αρχικά ως αμιγώς οικονομικός κανόνας¹³¹ σε μία σύσταση του ΟΟΣΑ το 1972¹³², ενώ πρώτη φορά σε κοινοτικό επίπεδο, πριν την θέσπιση με την ΕΕΠ, εμφανίζεται ήδη σε μία Σύσταση του Συμβουλίου, όπου διατύπωνε και σχετικό ορισμό αυτής¹³³.

¹²⁴ Βλ. Γιώργο Κρεμλή, ό.π., σελ. 561.

¹²⁵ Βλ. Αθανάσιο Ράντο, ό.π., σελ. 59.

¹²⁶ Βλέπε παρακάτω απόφαση ΔΕΚ σχετικά με τα απόβλητα της Βαλλονίας.

¹²⁷ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 44.

¹²⁸ Βλ. Γιώργο Δελλή, ό.π., σελ. 134 και Ludwig Kraemer-Νέλλη Παλαιολόγου ό.π., σελ. 97.

¹²⁹ Βλ. Γιώργο Δελλή, *ibid*.

¹³⁰ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 295-296.

¹³¹ Πρόκειται για τη θεωρία των «εξωτερικών επιδράσεων ή συμβάντων» τόσο στην παραγωγή όσο και στην κατανάλωση. Η ρύπανση σύμφωνα με τη θεωρία αυτή αποτελεί μία κλασική περίπτωση αρνητικού εξωτερικού αποτελέσματος ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας, το κόστος του οποίου δεν συνυπολογίζεται από τον ρυπαίνοντα στην τιμή κόστους του παραχθέντος προϊόντος/ή της υπηρεσίας, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μια μορφή αδικαιολόγητου πλουτισμού των οικονομικών παραγόντων, την οποία έρχεται να αντιμετωπίσει το κράτος με την επιβολή φόρων και προστίμων. Βλ. αναλυτικά Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 299-300 και Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., σελ. 64.

¹³² Ο κανόνας του ΟΟΣΑ όριζε ότι *«ο ρυπαίνων βαρύνεται με τα έξοδα για την υλοποίηση των μέτρων που αποφασίζουν οι δημόσιες αρχές, για να διασφαλισθεί η διατήρηση του περιβάλλοντος σε αποδεκτή κατάσταση»*. Με άλλα λόγια το κόστος των μέτρων αυτών θα πρέπει να αντανakλάται στο κόστος των αγαθών

Η αρχή αυτή μαζί με την αμέσως προηγούμενη (της επανόρθωσης κατά προτεραιότητα στην πηγή) αποτελεί λογικό συμπλήρωμα της προληπτικής δράσεως, διότι ο κάθε πρόξενος πιθανής ρυπάνσεως πρέπει να γνωρίζει εκ των προτέρων, ότι αυτός θα φέρει και τα βάρη της επανορθώσεως και όχι το κοινωνικό σύνολο, ούτως ώστε να αναγκάζεται να λαμβάνει τα αναγκαία προληπτικά μέτρα¹³⁴.

Έτσι πρακτικά ο δικαιοπολιτικός στόχος της αρχής είναι να ωθήσει τους ιδιώτες, επιχειρηματίες και μη, όλους τους εν δυνάμει ρυπαντές, όχι μόνο να μειώνουν τα επίπεδα της ρύπανσης που προκαλούνται από δικές τους δραστηριότητες αλλά και να αναζητούν νέες «καθαρές» τεχνολογίες περισσότερο φιλικές προς το περιβάλλον, λιγότερο ρυπογόνες και βέβαια η ώθηση τους σε μια πιο ορθολογική χρήση των φυσικών πόρων^{135, 136}.

Για τη νομική υλοποίηση της αρχής απαιτείται λήψη συγκεκριμένων μέτρων και κανόνων που θα εξειδικεύουν τις υποχρεώσεις του ρυπαίνοντος, αλλά και θέσπιση οικονομικών μηχανισμών και περιβαλλοντικών προδιαγραφών, που θα καθιστούν εφικτή την πρακτική εφαρμογή των κανόνων αυτών¹³⁷. Βεβαίως ακόμα κι έτσι δεν είναι καθόλου ευχερές να διαπιστωθεί σε περίπτωση μιας περιβαλλοντικής βλάβης/καταστροφής το εύρος της βλάβης, όλες οι επιμέρους ζημίες, την επανόρθωση των οποίων οφείλει να αναλάβει ο ρυπαίνων και όλες οι προεκτάσεις εν γένει της βλάβης, οι οποίες μπορεί να είναι «συντελεσθείσες ή πιθανολογούμενες, παρούσες ή μέλλουσες, ευθείες ή αντανάκλαστικές κ.ο.κ.»¹³⁸.

Ακόμα δε κι αν με κάποιο τρόπο μπορούν να υπολογισθούν, έστω κατά προσέγγιση, τα παραπάνω στοιχεία και πάλι η αποκατάσταση μιας περιβαλλοντικής βλάβης αποτελεί μια σύνθετη ενέργεια με ακόμα πιο σύνθετο τον υπολογισμό του κόστους που καλείται να αναλάβει ο ρυπαίνων. Προς αυτή την κατεύθυνση χρήσιμες αποδεικνύονται οι αρχές και οι μέθοδοι καθορισμού της αποζημιωτικής ευθύνης στο πεδίο του δικαίου των

και των υπηρεσιών που είναι ρυπογόνες κατά την παραγωγή ή/και την κατανάλωσή τους. Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 47.

¹³³ Σύμφωνα με τον ορισμό της Σύστασης 75/436 του Συμβουλίου «φυσικά ή νομικά πρόσωπα δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου, που είναι υπεύθυνα για πρόκληση μόλυνσης, οφείλουν να αναλάβουν τα έξοδα των μέτρων εκείνων που είναι απαραίτητα για την εξάλειψη της μόλυνσης ή για τον περιορισμό της, σε συμμόρφωση προς τις προδιαγραφές ή τις αντίστοιχες ρυθμίσεις, οι οποίες καθιερώνουν ποιοτικού στόχους, ή ελλείψει αυτών σε συμμόρφωση προς τις προδιαγραφές ή αντίστοιχα μέτρα που τίθενται από τις δημόσιες αρχές». Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 47-48.

¹³⁴ Βλ. Αθανάσιο Ράντο, ό.π., σελ. 59.

¹³⁵ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 48.

¹³⁶ Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 301.

¹³⁷ Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 307.

¹³⁸ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 49.

αδικοπραξιών¹³⁹. Επιπροσθέτως η Οδηγία 2004/35 περί περιβαλλοντικής ευθύνης ήρθε να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του τρόπου εφαρμογής της αρχής αυτής¹⁴⁰.

Η οικονομική διάσταση της ρύπανσης (άλλως η κοστολόγηση της ρύπανσης), όπως εμφανίζεται στην παραπάνω αρχή δημιούργησε μια τάση «αγοραιοποίησης» του περιβάλλοντος, υποβαθμίζοντας την οικολογική διάσταση της ρύπανσης και έγινε λόγος ακόμα και για «δικαίωμα» στη ρύπανση, το οποίο μπορεί να αγορασθεί από τον εκάστοτε ρυπαίνοντα επιχειρηματία¹⁴¹, ¹⁴², κάτι που έχει επαληθευθεί με το εμπόριο των αδειών εκπομπής αερίων, «*καθιστώντας έτσι το περιβάλλον αγοραίο και ανταλλάξιμο είδος, έννομο αγαθό δηλαδή σχετικής προστασίας*¹⁴³».

Παρόλο τις παραπάνω απόψεις δε μπορεί να υποτιμηθεί η θεμελιώδης σημασία της αρχής αυτής στο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος, καθώς αποτελεί κρίσιμο ερμηνευτικό εργαλείο για τον προσδιορισμό και την εκτίμηση του περιεχομένου της κοινοτικής δράσης στο χώρο του περιβάλλοντος¹⁴⁴. Η παραπάνω αρχή δεν είναι απλώς ένα μέσο οικονομικής κύρωσης ή δεν αποτελεί απλά ένα απλό μέσο καταλογισμού του κόστους, αλλά η παιδευτική της φιλοσοφία έγκειται στον τονισμό της έννοιας της ευθύνης που έχει ο ρυπαίνων αλλά και κάθε πολίτης για τη διαφύλαξη του περιβάλλοντος, ενώ από την άλλη υπογραμμίζεται η έννοια της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ ρυπαίνοντα και βλάβης και εμμέσως, υποστηρίζεται επιπλέον το γεγονός, ότι το περιβάλλον δεν είναι ένα αγαθό που ο καθένας μπορεί να κάνει χρήση του χωρίς περιορισμούς και κατασπαταλώντας το ελεύθερα χωρίς συνέπειες¹⁴⁵.

Σε κάθε περίπτωση δεν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός, ότι καθ' όσον η ρύπανση δεν μπορεί να εκλείψει τελείως κατά τον ίδιο τρόπο δεν μπορούν να μην υπάρχουν και κατασταλτικά μέτρα αντιμετώπισής της. Και ναι μεν οι δύο προηγούμενες αρχές αντιμετωπίζουν τη ρύπανση αφού έχει συντελεσθεί, αυτό δε σημαίνει όμως ότι πρέπει να υποτιμάται η σημασία των αρχών αυτών, καθώς όπως ήδη εκτέθηκε διαδραματίζουν και παιδευτικό ρόλο, όσον αφορά την ευθύνη του ρυπαίνοντος.

¹³⁹ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 49.

¹⁴⁰ Σκοπός της Οδηγίας, σύμφωνα με το άρθρο 1 είναι η διαμόρφωση ενός κοινού ευρωπαϊκού πλαισίου και συστήματος για την περιβαλλοντική ευθύνη, βάσει της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει», με σκοπό την πρόληψη και την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας. Βλέπε σχετική ανάλυση παρακάτω.

¹⁴¹ Βλ. σχετικά Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 308 και Ιωάννη Καράκωστα, ό.π., σελ. 49.

¹⁴² Κάτι που δεν απείχε από την πραγματικότητα καθώς πέρα από το πρωτόκολλο του Κυότο για την κλιματική αλλαγή το 1992, όπου είχε αποφασισθεί ότι τα καθορισμένα επίπεδα εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα που δεν θα καλυφθούν από ένα κράτος-μέλος θα μπορούν να μεταβιβασθούν σε ένα άλλο κράτος που έχει υπερβεί τα δικά του όρια και σε κοινοτικό επίπεδο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υιοθέτησε στις 8 Μαρτίου του 2000 στα πλαίσια του νέου προγράμματος για την κλιματική αλλαγή, μια Πράσινη Βίβλο, που προέβλεπε ένα σύστημα ανταλλαγών των δικαιωμάτων εκπομπών για τον τομέα της ενέργειας και των μεγάλων βιομηχανικών εγκαταστάσεων. Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 308-309 και υποσημ. 190-193.

¹⁴³ Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., 64-65.

¹⁴⁴ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 49-50.

¹⁴⁵ Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., 64.

Σε ένα περιβάλλον αμέτρητων υπαρκτών και μελλοντικών κινδύνων, όπου εντείνονται μέρα με τη μέρα λόγω της αλματώδους τεχνολογικής εξέλιξης, η ύπαρξη κατασταλτικών μέσων αντιμετώπισης μιας πιθανής ρύπανσης θεωρείται επιτακτική. Από εκεί και πέρα για να επιτευχθεί η μέγιστη προστασία και βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος αυτά τα μέτρα πρέπει να συνδυάζονται αποτελεσματικά με τα αντίστοιχα προληπτικά μέσα σε μια ευρύτερη οικολογική φιλοσοφία, έως ότου φθάσουμε στο επίπεδο τα κατασταλτικά μέτρα να αποτελούν την εξαίρεση και όχι τον κανόνα. Αυτό μπορεί να γίνει εάν αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά και «τελεσίδικα» οι υπαρκτοί και μετρήσιμοι κίνδυνοι, έτσι ώστε οι κατασταλτικές αρχές να ενεργοποιούνται σε περιπτώσεις ατυχημάτων, λαθών ή νέων κινδύνων, που οι προληπτικές αρχές δεν κατάφεραν να αντιμετωπίσουν.

4) Στο τελευταίο εδάφιο τέλος του άρθρου 130Π παρ. 2 προβλέφθηκε **η αρχή της ενσωμάτωσης** με τη διατύπωση ότι «οι ανάγκες στον τομέα του περιβάλλοντος αποτελούν συνιστώσα των άλλων πολιτικών της Κοινότητας». Πρόκειται σαφώς για κεντρική και θεμελιώδη γενική αρχή της κοινοτικής πολιτικής και δράσης προστασίας του περιβάλλοντος, αφού δίνεται η δυνατότητα για το έννομο αγαθό του περιβάλλοντος να διεισδύει στις άλλες πολιτικές και να εξουδετερώνει τα αρνητικά αποτελέσματα τους στα οικοσυστήματα και στους ανθρώπους¹⁴⁶. Έτσι κατ' αυτόν τον τρόπο οι πολιτικές γίνονται «*πιο συνεκτικές, ολιστικές και πιο περιβαλλοντικές*»¹⁴⁷.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Δελλής «*η ιδέα ότι ένας στόχος, όπως είναι η διασφάλιση του της προστασίας του περιβάλλοντος, υπεισέρχεται σε άλλους τομείς κοινοτικού ενδιαφέροντος και τους «διαβρώνει», έχει πρωταρχική σημασία για την ανάπτυξη πλήρους και ορθολογικής περιβαλλοντικής πολιτικής*»¹⁴⁸. Και ορθώς διότι θα ήταν αναποτελεσματική μια πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος, η οποία δε θα επικοινωνούσε με τις υπόλοιπες πολιτικές της κοινότητας, ώστε να τις συνδιαμορφώνει προς τον περιβαλλοντικό στόχο. Με δεδομένο βέβαια, ότι το περιβάλλον ως αγαθό επηρεάζεται από όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, άρα επομένως και από όλους τους τομείς πολιτικής (ή από τους περισσότερους) η αρχή της ενσωμάτωσης λαμβάνει χαρακτήρα λογικής αναγκαιότητας για την αποτελεσματική λειτουργία της περιβαλλοντικής πολιτικής της Κοινότητας.

¹⁴⁶ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 309.

¹⁴⁷ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 309.

¹⁴⁸ Βλ. Γεώργιο Δελλή, ό.π. (Το περιβάλλον ως στοιχείο...), σελ. 299.

Από τη διατύπωση της αρχής αυτής με την ΕΕΠ τεκμαίρεται η υποχρέωση του κοινοτικού νομοθέτη να διαμορφώσει τη νομοθεσία με τέτοιο τρόπο, ώστε να μην υφίστανται θεωρητικές και πρακτικές συγκρούσεις μεταξύ της σύλληψης ενός τομέα πολιτικής και των απαιτήσεων της περιβαλλοντικής προστασίας¹⁴⁹. Έτσι η ενσωμάτωση της περιβαλλοντικής πολιτικής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων απαγόρευε σύμφωνα με την τότε επικρατούσα ερμηνεία την πρόκληση σημαντικών, αισθητών ζημιών στο περιβάλλον, ενώ «*προκειμένου να διαπιστωθεί η ύπαρξη τέτοιας ζημίας, λαμβάνονταν υπόψη τα υφιστάμενα προστατευτικά μέτρα, τα οποία κρίνονταν πρόσφορα για την εξισσορόπηση μεταξύ της βλαπτικής για το περιβάλλον επίδρασης και της διαμόρφωσης ενός τομέα πολιτικής*¹⁵⁰».

Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι η αρχή της ενσωμάτωσης που προβλέφθηκε για τις περιβαλλοντικές ανάγκες δεν επιφυλάχθηκε για κανέναν άλλο τομέα πολιτικής της Κοινότητας, παρά μόνο ίσχυσε έπειτα και για την προστασία του καταναλωτή με την τροποποίηση που επέφερε η Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997¹⁵¹.

Από την αρχή της ενσωμάτωσης συνάγεται η δυνατότητα θέσπισης μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος όχι μόνο βάσει των άρθρων 130Π επ. αλλά και στο πλαίσιο άσκησης άλλων αρμοδιοτήτων της Κοινότητας σε άλλους τομείς, όπως έχει αναγνωρισθεί ρητώς και από το ΔΕΚ¹⁵².

Επιπροσθέτως με την ΕΕΠ πέρα από την αρχή της ενσωμάτωσης θεσπίσθηκε το άρθρο 100^A στη ΣΕΟΚ με το οποίο προβλέπεται ρητώς η θέσπιση μέτρων προστασίας του περιβάλλοντος για την εναρμόνιση των εθνικών νομοθετημάτων, που έχουν σημασία για την εγκαθίδρυση της εσωτερικής αγοράς, με αποτέλεσμα να διακρίνεται κατ' αυτόν τον τρόπο το λεγόμενο «*αμιγές από το οικονομικό κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος*^{153, 154}». Σύμφωνα δε με το Δελλή με το άρθρο αυτό «*όχι μόνο διατηρήθηκε, αλλά ενισχύθηκε η εξάρτηση της περιβαλλοντικής νομοθεσίας από τις ανάγκες και τις παραμέτρους της οικονομίας και του εμπορίου*¹⁵⁵». Μολοταύτα το ίδιο άρθρο προβλέπει για τα κράτη-μέλη τη δυνατότητα απόκλισης από τα μέτρα εναρμόνισης χάριν της αρτιότερης προστασίας του

¹⁴⁹ Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα, Οι αρχές της ΣυνθΕΚ για την προστασία του περιβάλλοντος. Σημαντική και διαχωρισμός. ΠερΔικ 1/2005 (Έτος 9^ο), σελ. 100.

¹⁵⁰ Βλ. Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα, ό.π., σελ. 100.

¹⁵¹ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 14.

¹⁵² Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 14, υποσημ. 10, απόφαση της 29^{ης}/3/1990 του ΔΕΚ στην υπόθεση 62/1988, Ελλάδα κατά Συμβουλίου, όπου έγινε δεκτό ότι τα άρθ. 130Π επ. δε θίγουν τις αρμοδιότητες της Κοινότητας σύμφωνα με άλλες διατάξεις της Συνθήκης και είναι επιτρεπτή η λήψη μέτρων βάσει των διατάξεων αυτών τα οποία επιδιώκουν συγχρόνως και έναν από τους στόχους προστασίας του περιβάλλοντος.

¹⁵³ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 14.

¹⁵⁴ Για τη νομική βάση ειδικά του άρθρου 100^A αλλά και των υπολοίπων που χρησιμοποιήθηκαν για την προστασία του περιβάλλοντος βλέπε αναλυτικά Γιώργο Δελλή, ό.π. (Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος...), σελ. 200-207.

¹⁵⁵ Βλ. Γεώργιο Δελλή, ό.π., σελ. 299.

περιβάλλοντος, με την προστατευτική αυτή ρήτρα να υπόκειται στον κατασταλτικό έλεγχο της Επιτροπής.

Η επίτευξη της αρχής της ενσωμάτωσης εξαρτάται από το περιεχόμενό της, δηλαδή από την ερμηνεία της. Εκτενέστερη ανάλυση της εφαρμογής της αρχής αυτής όμως επιλέγεται στο σημείο αυτό να αναφερθεί παρακάτω στη σχετική αναφορά των τροποποιήσεων που επεφύλαξαν η Συνθήκη του Μάαστριχτ και του Άμστερνταμ για την αρχή της ενσωμάτωσης, η οποία ενσαρκώνει τη φιλοσοφία της αρχής της αειφορίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι η αρχή της ενσωμάτωσης αποτελεί το όριο της αναπτυξιακής δράσης γενικά της Κοινότητας, ενώ της αναγνωρίζεται από ορισμένους συγγραφείς¹⁵⁶ και ο χαρακτήρας του άμεσου αποτελέσματος, με την έννοια ότι τα κοινοτικά όργανα, τα κράτη-μέλη και κάθε υποκείμενο δικαίου μπορούν να επικαλεσθούν την αρχή αυτή, δηλαδή την παράλειψη τήρησης της υποχρέωσης ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών θεωρήσεων για να ακυρώσουν μια κοινοτική πράξη, η οποία εντάσσεται στα πλαίσια μιας άλλης κοινοτικής πολιτικής¹⁵⁷.

Επίσης για την πρακτική εφαρμογή της αρχής της ενσωμάτωσης υιοθετήθηκαν το 1993 από την Επιτροπή εσωτερικοί μηχανισμοί ενσωμάτωσης, έτσι ώστε κάθε δραστηριότητα της Επιτροπής σε οποιοδήποτε τομέα να εξετάζεται υπό το πρίσμα των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, που μπορεί αυτή να έχει¹⁵⁸.

Τέλος με την ΕΕΠ θεσπίζεται για πρώτη φορά **η αρχή της επικουρικότητας** στην παρ. 4 του άρθρου 130Π. με τη διατύπωση ότι « *Η κοινότητα δρα στον τομέα του περιβάλλοντος εφόσον οι στόχοι που αναφέρονται στην παρ. 1 μπορούν να πραγματοποιηθούν καλύτερα σε κοινοτικό επίπεδο παρά σε επίπεδο των επιμέρους κρατών-μελών*».

Η αρχή αυτή συνδυαζόμενη με τη δυνατότητα απόκλισης των κρατών-μελών από τις κοινοτικές ρυθμίσεις, βάσει του άρθρου 130Σ «*μοιάζει να τοποθετεί το κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος σε δευτερεύουσα θέση έναντι των εθνικών δικαίων, εμποδίζοντας έτσι την εξέλιξή του σε ένα πλήρες ρυθμιστικό σύστημα με ομοιόμορφη εφαρμογή στον κοινοτικό χώρο*¹⁵⁹». Όπως όμως σημειώνεται, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων σε εθνικό και τοπικό επίπεδο είναι συχνά αποτελεσματικότερη, διότι επιτρέπει την συνεκτίμηση των ιδιαιτεροτήτων κάθε

¹⁵⁶ Βλ. Γιώργο Δελλή, ό.π., (Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος) και Ludwig Kraemer-Νέλλη Παλαιολόγου, ό.π.

¹⁵⁷ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 311-312.

¹⁵⁸ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 312-313.

¹⁵⁹ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 14.

συγκεκριμένης περίπτωσης και παρέχει τη δυνατότητα μεγαλύτερης συμμετοχής των πολιτών¹⁶⁰.

- Αποτίμηση των τροποποιήσεων που επέφερε η ΕΕΠ.

Το κυρίαρχο θετικό σημείο που πρέπει να αναγνωρισθεί στην ΕΕΠ είναι ότι για πρώτη φορά κατευθυντήριες ή προγραμματικές αρχές που είχαν διατυπωθεί νωρίτερα σε διεθνή κείμενα και στα προγράμματα δράσης για το περιβάλλον, που είχε θεσπίσει η Κοινότητα, επαναδιατυπώνονται ως νομικά δεσμευτικές αρχές στο κείμενο της Συνθήκης της ΕΟΚ, αποτελώντας μάλιστα έναν ξεχωριστό τίτλο στη Συνθήκη, του οποίου η σημασία εξυψώνεται ακόμα περισσότερο με την πρόβλεψη της αρχής της ενσωμάτωσης των περιβαλλοντικών αναγκών στις υπόλοιπες πολιτικές της Κοινότητας.

Παρέχεται έτσι στην Κοινότητα μια ξεκάθαρη και επαρκής νομική βάση για την προώθηση της απαραίτητης περιβαλλοντικής δικαιοπαραγωγικής διαδικασίας, η οποία μπορεί να εφαρμόσει στην πράξη τις βασικές περιβαλλοντικές αρχές, που αναλύθηκαν ανωτέρω.

Παρά τις προόδους που επέφερε η ΕΕΠ, της καταλογίζεται το γεγονός, ότι δεν επέφερε τις δέουσες «περιβαλλοντικές» τροποποιήσεις στους γενικούς στόχους και τις δράσεις της Κοινότητας, που αναφέρονταν στα άρθρα 2 και 3 της Συνθήκης, με αποτέλεσμα από την μία «*οι περιβαλλοντικές ρυθμίσεις να παραμείνουν εγκλωβισμένες και υποταγμένες στο κυρίαρχο αναπτυξιακό πρόταγμα της Κοινότητας*¹⁶¹», από την άλλη δε «*το έννομο αγαθό του περιβάλλοντος να εντάσσεται ουσιαστικά στον κοινοτικό χώρο δράσης ως αγαθό άξιο σχετικής προστασίας, στο πλαίσιο μιας Κοινότητας με αμιγώς οικονομικό χρωματισμό*¹⁶²».

Τα μειονεκτήματα αυτά τα οποία δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει η ΕΕΠ θα δούμε στη συνέχεια ότι αρχίζουν να αμβλύνονται με τις επόμενες τροποποιήσεις των συνθηκών και παρατηρείται σιγά-σιγά μια ποιοτική μεταστροφή, όσον αφορά την αντιμετώπιση της προστασίας του περιβάλλοντος, που είναι άμεσα επηρεασμένη από τις διεθνείς εξελίξεις στον τομέα του περιβάλλοντος και ειδικά από τη Συνδιάσκεψη του Ρίο για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη που έλαβε χώρα το 1992.

¹⁶⁰ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 14-15.

¹⁶¹ Χρήστος Κορκοβέλος, Η προστασία του περιβάλλοντος στην Ε.Ε., Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997, σελ. 11.

¹⁶² Βλ. Γιώργο Δελλή, ό.π., σελ. 300.

ii. Οι τροποποιήσεις που επέφερε η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992).

Με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ¹⁶³, η οποία συμπίπτει χρονολογικά με την Παγκόσμια Διάσκεψη του Ρίο για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, η προστασία του περιβάλλοντος διευρύνεται, βελτιώνεται και εντάσσεται για πρώτη φορά ρητώς στις αρχές και τους σκοπούς της Κοινότητας στα άρθρα 2 και 3 ΣυνΘΕΚ αντιστοίχως, διορθώνοντας το έλλειμμα της ΕΕΠ σε αυτό τον τομέα.

Έτσι στην αποστολή της Κοινότητας (άρθρο 2) προστίθεται η προώθηση **«μιας αρμονικής και ισόρροπης ανάπτυξης των οικονομικών δραστηριοτήτων στο σύνολο της Κοινότητας, μια σταθερή και διαρκή, μη πληθωριστική ανάπτυξη σεβόμενη το περιβάλλον...»**, ενώ στο άρθρο 3, στο οποίο παρατίθενται οι πολιτικές και δράσεις της Κοινότητας, περιλαμβάνεται ρητώς πλέον **«μια πολιτική στον τομέα του περιβάλλοντος»**. Επίσης για πρώτη φορά γίνεται αναφορά και σε τομείς που συνδέονται με αυτόν του περιβάλλοντος, όπως η προστασία της υγείας και η προστασία των καταναλωτών, για τους οποίους τομείς όμως, όπως και για αυτόν του περιβάλλοντος, δεν προβλέπεται η άσκηση κοινής πολιτικής¹⁶⁴.

Η αναφορά στο άρθρο 2 μιας **«διαρκούς, μη πληθωριστικής και σεβόμενης το περιβάλλον ανάπτυξης»** μπορεί να θεωρηθεί ως μια ελλειπτική μεν σημαντική δε αναφορά στην αρχή της αειφόρου ανάπτυξης¹⁶⁵, αφού επιχειρεί να συνδυάσει αρμονικά τους στόχους της οικονομικής ανάπτυξης και του περιβάλλοντος, η οποία πρέπει να είναι διαρκής (άρα βιώσιμη) και να σέβεται το περιβάλλον.

Πλην όμως στο ίδιο άρθρο προβλέπονται ως κυριότερα μέσα επίτευξης των σκοπών αυτών η κοινή αγορά και οι κοινές πολιτικές, ενώ στο άρθρο 3^A προβλέπεται, ότι για τους σκοπούς του άρθρου 2 η δράση της Κοινότητας και των κρατών-μελών περιλαμβάνει τη θέσπιση μιας οικονομικής πολιτικής, που βασίζεται μεταξύ άλλων στην εσωτερική αγορά και ασκείται σύμφωνα με την αρχή της οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό. Τα παραπάνω σε συνδυασμό με το γεγονός ότι στο άρθρο Β, που υιοθέτησε η Συνθήκη του Μάαστριχτ (όπου παρατίθενται οι στόχοι της Ε.Ε.), δεν περιλαμβάνεται καμία αναφορά στην προστασία του περιβάλλοντος (ούτε στην κοινωνική προστασία και την απασχόληση) συγκαταλέγονται στα αρνητικά σημεία της νέας Συνθήκης, η οποία

¹⁶³ Για το πλήρες κείμενο της Συνθήκης του Μάαστριχτ βλέπε <http://eur-lex.europa.eu/el/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>

¹⁶⁴ Βλ. Χρήστο Κορκοβέλο, ό.π., σελ. 15.

¹⁶⁵ Γιώργος Κρεμλής, Η αρχή της αειφορίας: Καταστατική αρχή του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, ΕΕΕυρΔ, Ειδικό Τεύχος 2001, σελ. 262.

διαμόρφωσε έτσι ένα «ιδιαιτέρως περιοριστικό πλαίσιο, με αμιγώς οικονομικό χρωματισμό, ακατάλληλο για την προστασία του περιβάλλοντος¹⁶⁶».

Κανόνας παραμένει η **αρχή της επικουρικότητας**, η οποία μεταφέρεται στο άρθρο 3B της Συνθήκης και ισχύει για όλες τις αρμοδιότητες των κοινοτικών οργάνων (συντρέχουσες και αποκλειστικές), οι οποίες «ασκούνται μόνο αν και στο βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης είναι αδύνατον να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη και δύνανται συνεπώς, λόγω των διαστάσεων ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα σε κοινοτικό επίπεδο». Με τη νέα αυτή διατύπωση της αρχής της επικουρικότητας, θεωρείται ότι αποδυναμώνεται η αρμοδιότητα των οργάνων της Κοινότητας σε περιβαλλοντικά θέματα, αφού προστίθεται ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη ρυθμιστικής αρμοδιότητας εκ μέρους της και η ανεπάρκεια των κρατικών μέτρων, πέρα από την ποιοτική υπεροχή της αντίστοιχης κοινοτικής δραστηριότητας στον τομέα αυτό¹⁶⁷.

Ο τίτλος για το Περιβάλλον αποτελείται πλέον από τα άρθρα **130P, 130Σ και 130Τ**, στα οποία ενσωματώθηκαν τα αντίστοιχα 130Π, 130Ρ και 130Σ της ΕΕΠ και στα οποία επήλθαν ορισμένες τροποποιήσεις.

Συγκεκριμένα στο άρθρο 130Ρ (πρώην 130Π της ΕΕΠ) ο όρος «πολιτική» της Κοινότητας αντικατέστησε τον όρο «δράση» της Κοινότητας, αναβαθμίζοντας τη μέριμνα που επιφυλάσσεται στα ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος (σε συνδυασμό με το άρθρο 3 της νέας Συνθήκης), ενώ για πρώτη φορά περιλαμβάνεται ρητώς ο στόχος της αντιμετώπισης των περιφερειακών ή παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων με την προώθηση μέτρων σε διεθνές επίπεδο (άρθρο 130Ρ, παρ. 1). Πέρα από αυτή την προσθήκη όμως, δεν έγινε αντίστοιχη αναφορά στο γενικό άρθρο 2 (που αναφέρει τους στόχους της Κοινότητας) στην παγκόσμια περιβαλλοντική ευθύνη της Κοινότητας, ως ουσιώδες μέρος της αποστολής της στο διεθνή στίβο, στα πλαίσια της οποίας θα έπρεπε να συμπεριλαμβάνεται και η προώθηση και υποστήριξη αειφορικών τρόπων παραγωγής, κατανάλωσης και διανομής¹⁶⁸.

Η Συνθήκη του Μάαστριχτ (όπως και η ΕΕΠ) δεν προσδιορίζει την έννοια του περιβάλλοντος, όμως μέσω του άρθρου 130Ρ παρ. 2 εδ.α , όπου ορίζεται πλέον ότι «**η πολιτική της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος αποβλέπει σε υψηλό επίπεδο προστασίας**», δεσμεύονται τα κοινοτικά όργανα να επιλέγουν, σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση εκ των περισσοτέρων εναλλακτικών ρυθμίσεων, αυτή που θα παρέχει ένα

¹⁶⁶ Βλ. Χρήστο Κορκοβέλο, ό.π., σελ. 14.

¹⁶⁷ Βλ. Ιωάννη Κ. Καρακώστα, ό.π., σελ. 16.

¹⁶⁸ Βλ. Χρήστο Κορκοβέλο, ό.π., σελ. 15.

υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος, μη αφήνοντας έτσι την διακριτική ευχέρεια στα κοινοτικά όργανα να καθορίζουν αυτά κάθε φορά το επιθυμητό επίπεδο προστασίας¹⁶⁹.

Σε επίπεδο αμιγώς περιβαλλοντικών αρχών η Συνθήκη του Μάαστριχτ προσθέτει στο άρθρο 130Ρ **την αρχή της προφύλαξης**, η οποία είχε ήδη διατυπωθεί σε διεθνή μη δεσμευτικά κείμενα, μεταξύ άλλων και στη Διακήρυξη του Ρίο (Αρχή 15), ενώ αξίζει να σημειωθεί η πρόβλεψή της ήδη στο πρώτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον της Κοινότητας το 1973, όπου ως βέλτιστη πολιτική προστασίας του περιβάλλοντος κρίνεται η εκ των προτέρων αποφυγή των προσβολών του και όχι η εκ των υστέρων αντιμετώπιση των επιπτώσεών τους.

Η αρχή της προφύλαξης εκκινεί και αυτή από τη φιλοσοφία που απαιτεί προληπτικά μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος και εξετάζεται συχνά σε συνδυασμό με την αρχή της πρόληψης, με την οποία όμως δε ταυτίζεται. Εννοιολογικά και οι δύο αρχές αφορούν την εκ των προτέρων περιβαλλοντική προστασία, όπου σύμφωνα με αυτή, τα μέτρα που λαμβάνονται με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος δεν πρέπει να εξυπηρετούν μόνο την καταπολέμηση των οικολογικών ζημιών και των επιπτώσεών τους, αλλά αντίθετα απαιτείται μια μεταστροφή από την κατασταλτική-θεραπευτική περιβαλλοντική πολιτική χάριν της προληπτικής-προνοητικής περιβαλλοντικής πολιτικής¹⁷⁰. Η κοινοτική δραστηριότητα βάσει των δύο αυτών αρχών μετατίθεται σε εγγύτερο χρονικό σημείο, έτσι ώστε τα μέτρα να λαμβάνονται πριν την επέλευση ενός οικολογικού κινδύνου ή μιας οικολογικής ζημίας και τα περιβαλλοντικά αγαθά να προστατεύονται εγκαίρως¹⁷¹. Ωστόσο οι δύο αρχές έχουν εννοιολογικές διαφορές, οι οποίες εξετάζονται αμέσως παρακάτω.

Συγκεκριμένα ο όρος της πρόληψης (prevention) (και η αντίστοιχη αρχή) αναφέρεται στην καταπολέμηση ενός κινδύνου, ο οποίος είναι υπαρκτός και μετρήσιμος με επιστημονικά δεδομένα, που αποδεικνύουν τη βλαβερή επίδραση μιας δραστηριότητας, μιας ουσίας κλπ. Αντιθέτως ο μεταγενέστερος όρος της προφύλαξης (precaution) αφορά στην αποτροπή της διακινδύνευσης και άρα δεν απαιτεί αυστηρή επιστημονική βεβαιότητα, αλλά αρκείται στην ανησυχία για την επέλευση πιθανών περιβαλλοντικών προσβολών¹⁷². Ο κίνδυνος δεν είναι βέβαιος και προβλέψιμος (αρχή της πρόληψης), αλλά είναι όμως πιθανός, αφού υπάρχουν υπόνοιες γι' αυτόν. Πρόκειται «για μια οξυμένη πρόληψη που είναι συνώνυμη με τη σύνεση και την προνοητικότητα σ' ένα περιβάλλον

¹⁶⁹ Βλ. Τζέλικα Χαροκόπου-Ευπραξία Μαριά, Ο Τομέας του Περιβάλλοντος στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο και στη νομολογία του ΔΕΚ, Εκδόσεις Αφοι Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1993, σελ. 64.

¹⁷⁰ Βλ. Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα, ό.π., σελ. 93.

¹⁷¹ Βλ. Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα, ό.π., σελ. 93.

¹⁷² Βλ. Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα, ό.π., σελ. 93-94.

αβεβαιοτήτων»¹⁷³. Για το λόγο αυτό η διακριτική ευχέρεια των κοινοτικών οργάνων για τη λήψη μέτρων προφύλαξης παρουσιάζεται διευρυμένη¹⁷⁴.

Η πραγματικότητα της επιστημονικής αβεβαιότητας σχετικά με κινδύνους, που συνεπάγεται η αλματώδης τεχνολογική εξέλιξη, οι οποίοι είναι αδιευκρίνιστοι ή άγνωστοι, καθιστά την αρχή της προφύλαξης την κατάλληλη νομική απάντηση στις περιπτώσεις αυτές¹⁷⁵.

Η ενσωμάτωση της αρχής της προφύλαξης στο κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ (και η επιβεβαίωσή της έπειτα με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ) δε συνοδεύτηκε με προσδιορισμό του περιεχομένου της και των ορίων εφαρμογής της αρχής αυτής στα καταστατικά κείμενα της Κοινότητας, με αποτέλεσμα κατά τα πρώτα χρόνια να θεωρηθεί ως κατευθυντήρια αρχή, η οποία δεν παράγει δεσμευτικά αποτελέσματα¹⁷⁶.

Στην ανάδειξη του δεσμευτικού χαρακτήρα της αρχής αυτής και στην αποκρυστάλλωση του περιεχομένου της συνέτεινε μεταξύ άλλων¹⁷⁷ η Ανακοίνωση¹⁷⁸ της Επιτροπής της 2ας Φεβρουαρίου του 2000¹⁷⁹ σε σχέση με τον τρόπο οριοθέτησης και εφαρμογής της εν λόγω αρχής από τα κοινοτικά όργανα¹⁸⁰.

Από την ανακοίνωση συνάγεται, ότι η υπό εξέταση αρχή διατυπώθηκε για να νομιμοποιήσει την αντιμετώπιση περιπτώσεων, οι οποίες δεν εμπίπτουν στο παραδοσιακό πεδίο της προληπτικής δράσης του κράτους, ιδίως όταν τα επιστημονικά δεδομένα είναι ανεπαρκή ή αβέβαια *«και όπου υπάρχουν ενδείξεις, χάρη σε μια προκαταρκτική*

¹⁷³ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 286.

¹⁷⁴ Βλ. Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα, ό.π., σελ. 94.

¹⁷⁵ Γιώργος Μπάλιας, Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, κοινοτικό και συγκριτικό δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2005, σελ. 94.

¹⁷⁶ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 279-280.

¹⁷⁷ Προς αυτή τη κατεύθυνση συνέβαλαν και 2 Ψηφίσματα του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου αντίστοιχα (κατά το ίδιο έτος του 2000) καθώς και η αναγνώριση των διεθνών συμβάσεων που είχε υπογράψει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα και αναφέρονταν στην αρχή της προφύλαξης, όπως και η αντίστοιχη νομολογία του ΔΕΚ. Βλ. σχετικά Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 279-280.

¹⁷⁸ Να σημειωθεί εδώ σχετικά με τη φύση της Ανακοίνωσης, ότι περιλαμβάνεται στις άτυπες εκείνες κοινοτικές πράξεις δικαίου χωρίς νομική δεσμευτικότητα μεν, οι οποίες υπό κανονικές συνθήκες δεν παράγουν έννομα αποτελέσματα, πολλές φορές όμως καταλήγουν άμεσα ή έμμεσα στη δημιουργία σημαντικών, πολλές φορές, εννόμων συνεπειών. Για το αν οι Ανακοινώσεις διαθέτουν στοιχεία δεσμευτικότητας, γίνεται δεκτό στη θεωρία ότι αποτελούν πράξεις που εκδηλώνουν προθέσεις και προσανατολίζουν τα κοινοτικά όργανα ή τα δικαστήρια χωρίς όμως να δημιουργούν υποχρεώσεις ή ότι είναι δυνατόν, ορισμένες Ανακοινώσεις να έχουν κανονιστικό χαρακτήρα, χωρίς όμως να μπορεί να αποτελεί γενικό κανόνα. Το ΔΕΚ άλλωστε δε δεσμεύεται από τον απλό χαρακτηρισμό της πράξης ενός οργάνου, που την εξέδωσε, αλλά κρίνει πάντοτε με βάση τις ενδεχόμενες έννομες συνέπειες και το αποτέλεσμα της πράξης, ενώ γίνεται δεκτό επίσης στη νομολογία ότι οι κατευθύνσεις που περιλαμβάνονται στις ανακοινώσεις της Επιτροπής, αντανακλούν τη «νομική κατάσταση» ή συνιστούν «κωδικοποίηση της νομικής κατάστασης». Υπό τα ανωτέρω δεδομένα το περιεχόμενο της Ανακοίνωσης της Επιτροπής αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την οριοθέτηση της αρχής της προφύλαξης. Βλέπε σχετικά Πέτρο Ν. Στάγκο-Ευγενία Ρ. Σαχπεκίδου, ό.π., σελ. 211-212 και Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 281-282.

¹⁷⁹ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 290-292 για μια πιο λεπτομερειακή ανάλυση του περιεχομένου της σχετικής Ανακοίνωσης.

¹⁸⁰ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 280 και Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 39.

αντικειμενική επιστημονική αξιολόγηση, ότι είναι λογικό να υπάρχουν ανησυχίες για το ότι τα δυνάμει επικίνδυνα αποτελέσματα για το περιβάλλον και την υγεία του ανθρώπου, των ζώων ή των φυτών είναι ασυνεπή με το επιδιωκόμενο επίπεδο προστασίας».

Με λίγα λόγια η προφύλαξη επιτρέπει να εξετάζεται το ενδεχόμενο ανάληψης δράσης (είτε με θετικά μέτρα είτε με απαγορεύσεις) κατά μιας δραστηριότητας, ακόμη και όταν υφίσταται επιστημονική αβεβαιότητα ως προς την επικινδυνότητα της δραστηριότητας αυτής¹⁸¹. Πρακτικά δε η αρχή της προφύλαξης συνδέεται με τα τρία στάδια ανάλυσης ενός κινδύνου, που περιλαμβάνει την ανάλυση, τη διαχείριση και την κοινοποίηση κινδύνων, ενώ τονίζεται ότι η αρχή αυτή εστιάζεται κυρίως στο στάδιο της διαχείρισης του κινδύνου¹⁸².

Επίσης επισημαίνεται ότι πρόκειται για μία αρχή γενικής εφαρμογής, με την έννοια ότι αν και αναφέρεται ρητά μόνο στον τομέα του περιβάλλοντος, εν τούτοις καλύπτει όλες τις περιπτώσεις στις οποίες υπάρχει επιστημονική αβεβαιότητα και η οποία αναγνωρίζεται ως τέτοια από το διεθνές δίκαιο¹⁸³.

Η ερμηνεία και η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης πρέπει τέλος να στηρίζεται στην ανάλυση-στάθμιση των πλεονεκτημάτων και των επιβαρύνσεων που συνεπάγονται οι ενέργειες ή η μη ανάληψη ενεργειών¹⁸⁴ (στάθμιση κόστους-ωφέλειας) και στην **αρχή της αναλογικότητας**¹⁸⁵.

Πρέπει εδώ να σημειωθεί, ότι όπως κάθε δημόσια πολιτική, που περιορίζει ελευθερίες και δικαιώματα, έτσι και η πολιτική περιβάλλοντος υπόκειται στον έλεγχο της αρχής της αναλογικότητας, η οποία πρακτικά μπορεί να φρενάρει την ανάπτυξη της περιβαλλοντικής πολιτικής και την εφαρμογή των περιβαλλοντικών αρχών προστατεύοντας τα διάφορα δημόσια και ιδιωτικά συμφέροντα εις βάρος μιας αυστηρής και στενής εφαρμογής των κανόνων και των αρχών προστασίας του περιβάλλοντος¹⁸⁶. Όμως η αρχή της αναλογικότητας μπορεί να παίξει και οικολογικό ρόλο, προστρέχοντας κάθε φορά στη διαφύλαξη οικολογικών συμφερόντων, υπό την ανάλυση δηλαδή ότι οι περιβαλλοντικές προσβολές δεν θα πρέπει να γίνονται ανεκτές παρά στο βαθμό που αυτές θα ήσαν προσηκόντως ανάλογες προς τον επιδιωκόμενο σκοπό τους¹⁸⁷.

Σε κάθε περίπτωση τα μέτρα της προφύλαξης και της προληπτικής δράσης θα πρέπει πάντως να καλύπτονται από την αρχή της αναλογικότητας. Ειδικότερα κάθε μέτρο,

¹⁸¹ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 39-40.

¹⁸² Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ.283 και Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 40.

¹⁸³ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ.282-283.

¹⁸⁴ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ.283 και Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 288.

¹⁸⁵ Για την αρχή της αναλογικότητας βλέπε αναλυτικά Πέτρο Ν. Στάγκο-Ευγενία Ρ. Σαχπεκίδου, ό.π., σελ. 97-98.

¹⁸⁶ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 277.

¹⁸⁷ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 277.

που αποσκοπεί στην εκ των προτέρων περιβαλλοντική προστασία, πρέπει να είναι πρόσφορο για την αποτροπή της οικολογικής βλάβης ή έστω θα πρέπει να υπάρχει τουλάχιστον έμμεση απόδειξη των θετικών συνεπειών του για το περιβάλλον. Το ίδιο μέτρο θα πρέπει ακολούθως να είναι αναγκαίο, να αποτελεί δηλαδή το ηπιότερο μέσο για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Τέλος το πρόσφορο και αναγκαίο μέτρο πρέπει να είναι αναλογικό υπό στενή έννοια και για να διαπιστωθεί αυτό πρέπει να γίνεται η ανάλυση κόστους-οφέλους που αναφέρθηκε παραπάνω¹⁸⁸. Επί παραδείγματι όσο υψηλότερος διαφαίνεται ο βαθμός επικινδυνότητας ενός προϊόντος ή μιας δραστηριότητας για το περιβάλλον, τόσο αμεσότερα μπορούν να είναι τα σχετικά μέτρα και τόσο λιγότερο υποχρεούνται τα κοινοτικά όργανα να λάβουν υπόψη τους οικονομικές παραμέτρους κι επιπτώσεις¹⁸⁹.

Συνεχίζοντας την εξέταση των άρθρων, όπως αυτά διαμορφώθηκαν με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, μπορούμε να σημειώσουμε την αλλαγή στη διατύπωση της αρχής της ενσωμάτωσης, η οποία στην παρ.2 του άρθρου 130P ορίζει ότι «*οι ανάγκες στον τομέα της προστασίας του περιβάλλοντος πρέπει να λαμβάνονται υπόψη στον καθορισμό και την εφαρμογή των άλλων πολιτικών της Κοινότητας*». Με τη νέα αυτή γραμματική διατύπωση θεωρείται ότι η αρχή της ενσωμάτωσης προσδιορίζεται ακριβέστερα και εδραιώνεται ο δεσμευτικός της χαρακτήρας¹⁹⁰.

Σοβαρό πλήγμα θεωρείται ότι επιφέρει όμως στο θεσμικό πλέγμα προστασίας του περιβάλλοντος η πρόβλεψη της παρ. 5 του άρθρου 130Σ (πρώην άρθρο 130P της ΕΕΠ, που αφορά τον τρόπο λήψης αποφάσεων και καθιερώνεται πλέον ως κανόνας η διαδικασία συνεργασίας του άρθρου 189Γ (ειδική πλειοψηφία) έναντι της ομοφωνίας που καθιέρωνε η ΕΕΠ ως βασικό τρόπο λήψης αποφάσεων του Συμβουλίου), που προβλέπει διαδικασία προσωρινών παρεκκλίσεων των κρατών-μελών από τους στόχους της περιβαλλοντικής πολιτικής, υπό την επιφύλαξη πάντως της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει». Ως κριτήριο προσωρινής παρέκκλισης από ένα μέτρο προστασίας του περιβάλλοντος ορίζεται το «δυσανάλογο κόστος» που αυτό μπορεί να έχει για τις δημόσιες αρχές, όρος αρκούντως αόριστος όπως επίσης κι αυτός της «προσωρινής» παρέκκλισης. Πρακτικά με τη πρόβλεψη αυτή θεωρείται ότι «υποσκάπτονται οι όποιες θετικές προβλέψεις της Συνθήκης όσον αφορά κυρίως τα λιγότερα ανεπτυγμένα κράτη-μέλη της Κοινότητας»¹⁹¹.

¹⁸⁸ Βλ. Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα, ό.π., σελ. 94.

¹⁸⁹ Βλ. Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα, ό.π., σελ. 94.

¹⁹⁰ Βλ. Τζέλικα Χαροκόπου-Ευπραξία Μαριά, ό.π., σελ. 66 και Χρήστο Κορκοβέλο, ό.π., σελ. 19.

¹⁹¹ Χρήστο Κορκοβέλο, ό.π., σελ. 26.

-Αποτίμηση των τροποποιήσεων που επέφερε η Συνθήκη του Μάαστριχτ .

Η θετική αποτίμηση των αλλαγών που επέφερε η νέα Συνθήκη μπορεί να αποτυπωθεί σε τρία βασικά σημεία:

α) Στο γεγονός ότι η προστασία του περιβάλλοντος αναφέρεται πλέον ρητά ως αποστολή και στόχος της Κοινότητας και μάλιστα σε ένα υψηλό επίπεδο, οριοθετώντας έτσι και τη δράση των κοινοτικών οργάνων, ενώ ο ίδιος στόχος συσχετίζεται με αυτόν της διαρκούς ανάπτυξης, σκιαγραφώντας για πρώτη φορά στο κείμενο της Συνθήκης το ζητούμενο του σκοπού της αειφόρου ανάπτυξης.

β) Η επίταση της αρχής της ενσωμάτωσης, η οποία προηγουμένως είχε δημιουργήσει και πολλές αμφισβητήσεις υπό την παλαιά της διατύπωση και η οποία αποτελεί ύψιστο εργαλείο για την επίτευξη των στόχων της αειφόρου ανάπτυξης και

γ) η ρητή κατοχύρωση της αρχής της προφύλαξης, η οποία σε συνδυασμό με την αρχή της πρόληψης αποτελούν τα εργαλεία εκείνα που μπορούν να πραγματώσουν τον στόχο της αειφόρου ανάπτυξης, αφού παρέχουν στα κοινοτικά όργανα τις επαρκείς εκείνες νομικές βάσεις για την προώθηση μιας προληπτικής προστασίας του περιβάλλοντος.

Την ίδια περίοδο τίθεται σε ισχύ **το 5ο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον και την αειφόρο ανάπτυξη**¹⁹², το οποίο έχει ως βασικό άξονα τη βιώσιμη ανάπτυξη, με χαρακτηριστικό τίτλο «Στόχος η αειφορία»¹⁹³. Στόχος της περιβαλλοντικής πολιτικής της Κοινότητας ορίζεται η μετατροπή όλων των προτύπων ανάπτυξης, έτσι ώστε οι απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας να ενσωματωθούν στον ορισμό και την εφαρμογή των άλλων κοινοτικών πολιτικών, όχι μόνο χάριν του περιβάλλοντος αλλά και χάριν της συνεχούς αποτελεσματικότητας αυτών των άλλων πολιτικών¹⁹⁴.

Η γενική προσέγγιση και στρατηγική του 5^{ου} Προγράμματος Δράσης για το Περιβάλλον, το οποίο εγκρίθηκε από το Συμβούλιο και τους αντιπροσώπους των

¹⁹² Το 5ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον φιλοδοξούσε να αποτελέσει ένα πραγματικό σημείο καμπής στην περιβαλλοντική πολιτική της Ε.Ε. Ιδιαίτερα δραματική, ρεαλιστική και επίκαιρη ήταν η προειδοποίηση που απήυθυνε μέσα από τις σελίδες του: «Εάν αγνοηθεί η πρόκληση αυτή (την οποία αντιπροσωπεύει το πρόγραμμα) το αποτέλεσμα δε θα είναι καταστροφικό για την παρούσα γενεά, αλλά θα αποτελέσει σοβαρή αρνητική υποθήκη και για τις μελλοντικές γενεές», Βλ. Χρήστο Κ. Κορκοβέλο, ό.π., σελ. 111.

¹⁹³ Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στον πρόλογο της ανακοίνωσης της Επιτροπής (COM/99/0543 τελικό) σχετικά με την σφαιρική αξιολόγηση του 5^{ου} ΠΔ «Το πέμπτο πρόγραμμα δράσης για το περιβάλλον καταρτίστηκε ως η κύρια απόκριση της Κοινότητας στη συνδιάσκεψη κορυφής του Ρίο για τη Γη του 1992, η οποία ζήτησε από τη διεθνή κοινότητα να αναπτύξει τις νέες πολιτικές που περιγράφονται σε γενικές γραμμές στην Agenda 21, για να οδηγήσει την κοινωνία μας σε αειφόρα αναπτυξιακά πρότυπα. Το πρόγραμμα προοριζόταν να δρομολογήσει τη διαδικασία αυτή στο εσωτερικό της Κοινότητας, καθορίζοντας τους στόχους των οποίων η επίτευξη απαιτούσε δράση σε κοινοτικό, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Κεντρικός άξονας του προγράμματος ήταν η αναγνώριση του γεγονότος ότι η νομοθεσία για το περιβάλλον δεν αρκεί καθεαυτή για να βελτιωθεί το περιβάλλον».

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:51999DC0543:EL:HTML>

¹⁹⁴ Γλυκερία Π. Σιούτη, ό.π., σελ. 112.

κυβερνήσεων των κρατών-μελών την 1^η Φεβρουαρίου 1993, διέφερε από τα προηγούμενα προγράμματα, στο ότι έθεσε μακροπρόθεσμους στόχους και εστίασε σε μία πιο σφαιρική προσέγγιση του ζητήματος, προτείνοντας συγκεκριμένα μέσα και μηχανισμούς για την αποτελεσματική ενσωμάτωση των περιβαλλοντικών απαιτήσεων.

Η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης συγκεκριμενοποιείται και περιλαμβάνει τομείς, όπως η βιομηχανία, η ενέργεια, ο τουρισμός, η διαχείριση αποβλήτων, η επιστημονική έρευνα και ανάπτυξη, η περιβαλλοντική ενημέρωση, η επαγγελματική εκπαίδευση και κατάρτιση. Με τον τρόπο αυτό τονίζεται η βούληση της ΕΚ να εναρμονίσει τις δραστηριότητές της με την αντίληψη των αρχών της αειφόρου ανάπτυξης, μέσω της αρχής της ενσωμάτωσης¹⁹⁵.

iii. Οι τροποποιήσεις που επέφερε η Συνθήκη του Άμστερνταμ (1997).

Με τη νέα συνθήκη του Άμστερνταμ¹⁹⁶ διατυπώνεται πανηγυρικά και ρητά η αρχή της αειφορίας τόσο στο Προοίμιο της Συνθήκης της Ε.Ε., όσο και στα άρθρα Β της ΣΕΕ (στόχοι της Ε.Ε.) και 2 της ΣΕΚ (αποστολή της Κοινότητας). Η Ένωση έχει ως στόχους πλέον την προώθηση μιας ισόρροπης και σταθερής οικονομικής και κοινωνικής προόδου και ένα υψηλό επίπεδο απασχόλησης και την επίτευξη ισόρροπης και αειφόρου ανάπτυξης, ενώ και η Κοινότητα έχει ως αποστολή να προάγει (μεταξύ άλλων) στο σύνολο της μια αρμονική, ισόρροπη και βιώσιμη ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων¹⁹⁷.

Με τη νέα Συνθήκη ο κοινοτικός νομοθέτης αποσυνδέει την περιβαλλοντική προστασία από οικονομικές και εμπορικές επιδιώξεις και η αποστολή της Κοινότητας δεν περιορίζεται πλέον στην οικονομική ανάπτυξη αλλά περιλαμβάνει και μη οικονομικούς στόχους όπως η αειφόρος ανάπτυξη, ιδίως με τη δημιουργία ενός χώρου χωρίς εσωτερικά σύνορα, με την ενίσχυση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής¹⁹⁸. Τις διατάξεις για το περιβάλλον αποτελούν πλέον τα άρθρα 174 (πρώην 130Ρ), 175 (πρώην 130Σ) και 176 (πρώην 130Τ). Επιπλέον η απαίτηση για ένα υψηλό επίπεδο περιβαλλοντικής προστασίας αναφέρεται όχι μόνο στις περιβαλλοντικές διατάξεις, αλλά και στο άρθρο 2 της ΣΕΚ και διαμορφώνεται έτσι ως γενική επιταγή που διέπει όλο το φάσμα του κοινοτικού έργου¹⁹⁹.

Η αρχή της ενσωμάτωσης δε ανυψώνεται σε γενική και θεμελιώδη δεσμευτική περιβαλλοντική αρχή, αφού μεταφέρεται στο πρώτο μέρος της Συνθήκης στο άρθρο 6 ΣΕΚ

¹⁹⁵ Βλέπε Παπατσώρη-Δρούτσα, ό.π., σελ. 102.

¹⁹⁶ <http://eur-lex.europa.eu/el/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html>.

¹⁹⁷ Βλέπε αναλυτικά για τα νέα άρθρα Χρήστο Κορκοβέλο, ό.π., σελ. 36-41.

¹⁹⁸ Βλ. Ανδρέα Παπαετρόπουλο, ό.π., σελ. 35.

¹⁹⁹ Βλ. Ιωάννη Κ. Καράκωστα, ό.π., σελ. 17.

και μάλιστα διατυπώνεται ως εξής «Οι απαιτήσεις της περιβαλλοντικής προστασίας πρέπει να ενταχθούν στον καθορισμό και την εφαρμογή των κοινοτικών πολιτικών και δραστηριοτήτων, που αναφέρονται στο άρθρο 3, ιδίως προκειμένου να προωθηθεί η αειφόρος ανάπτυξη». Η τελευταία πράγματι θα ανετρέπετο εάν η εκπόνηση και η υλοποίηση των άλλων κοινοτικών πολιτικών λειτουργούσαν χωρίς τις περιβαλλοντικές παραμέτρους. «Έτσι η νομική αρχή της ενσωμάτωσης και ο πολιτικός στόχος της αειφορίας αλληλοσυνδέονται και συνιστούν τους δύο βασικούς άξονες της κοινοτικής περιβαλλοντικής προστασίας²⁰⁰». Η βιώσιμη ανάπτυξη εξάλλου ως έννοια όχι μόνο περιβαλλοντική, αλλά προσβλέποντας και σε κοινωνική βιώσιμη ανάπτυξη και στην καταπολέμηση της ανεργίας, συνιστά ένα σύνθετο πρότυπο οικονομικής ανάπτυξης²⁰¹. Για να επιτύχει αυτό το μοντέλο, πρέπει η περιβαλλοντική αειφορία να ενσωματώνεται και σε όλες τις άλλες κοινοτικές πολιτικές. «Γι' αυτό και διατυπώνεται ως καταστατική αρχή της νέας Συνθήκης, ως μία οριζόντια και ενιαία συνιστώσα²⁰²».

Είναι προφανές ότι ο στόχος της αειφορίας του κοινοτικού οικοδομήματος στο σύνολό του δε μπορεί να επιτευχθεί εάν τα επιμέρους τμήματά του δεν καταστούν προηγουμένως αειφόρα. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι οι πολιτικές που συνεπάγονται ανάλωση φυσικών πόρων (ενέργεια, μεταφορές, βιομηχανία, γεωργία κλπ) πρέπει να μετεξελιχθούν σε πολιτικές φιλικές προς το περιβάλλον, ενώ απαιτείται φυσικά και η εισαγωγή αειφόρων προτύπων παραγωγής και κατανάλωσης²⁰³.

Η αρχή της αειφορίας όσον αφορά τη νομική της ισχύ απευθύνεται καταρχήν στα κοινοτικά όργανα, πολύ περισσότερο που η εφαρμογή της γίνεται μέσω της αρχής της ενσωμάτωσης, η οποία δεσμεύει ευθέως τον κοινοτικό νομοθέτη. Επίσης η διατύπωση της αρχής και στο άρθρο 2 ΣΕΚ θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει αποδέκτες και τα κράτη-μέλη, αφού η Κοινότητα ως μια σύνθετη δικαιοταξία απαρτίζεται πέρα από τα κοινοτικά όργανα και από τα κράτη-μέλη²⁰⁴.

Η δε αρχή της ενσωμάτωσης, ως θεμελιώδης διαδικαστική αρχή οδηγεί σε μια ευρεία ερμηνεία του περιεχομένου της, που απαιτεί να λαμβάνεται υπόψη όχι μόνο στους στόχους που αναφέρονται στο νέο άρθρο 174 παρ. 1 αλλά και στις υπόλοιπες *stricto sensu* περιβαλλοντικές αρχές της παρ. 2 του ιδίου άρθρου, που αφορούν στο περιεχόμενο του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος²⁰⁵. Η νομική δεσμευτικότητα της αρχής της

²⁰⁰ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., 310.

²⁰¹ Βλ. Γιώργο Κρεμλή, ό.π., σελ. 558.

²⁰² Βλ. Γιώργο Κρεμλή, ό.π., σελ. 558.

²⁰³ Βλ. Γιώργο Κρεμλή, ό.π. (Η αρχή της αειφορίας...), σελ. 268.

²⁰⁴ Βλ. Γιώργο Κρεμλή, *ibid*, σελ. 269.

²⁰⁵ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 310.

ενσωμάτωσης οδηγεί περαιτέρω στον έλεγχο της εφαρμογής της από το ΔΕΚ βάσει του άρθρου 230ΣυνθΕΚ²⁰⁶.

-Αποτίμηση των τροποποιήσεων που επέφερε η Συνθήκη του Άμστερνταμ

Η θετική πρόοδος που συντελέστηκε με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ μπορεί αποτυπωθεί στα εξής δύο κρίσιμα σημεία:

α) Η αειφόρος ανάπτυξη διατυπώνεται ρητά και πανηγυρικά, ως στόχος της Ένωσης και αποστολή της Κοινότητας, ενώ το περιβάλλον (και μάλιστα ένα υψηλό επίπεδο προστασίας του) αναβαθμίζεται σε αυτόνομη κοινοτική προτεραιότητα ισότιμα πλάι στους υπόλοιπους στόχους της Κοινότητας και χειραφετημένο από οικονομικές και εμπορικές επιδιώξεις, καθιστώντας την προστασία του γενική επιταγή που καλύπτει όλο το φάσμα του κοινοτικού έργου και

β) η αρχή της ενσωμάτωσης εδραιώνεται σε θεμελιώδη δεσμευτική κοινοτική αρχή και διευρύνεται έτσι η ερμηνεία και η εφαρμογή της σε όλους τους τομείς κοινοτικής πολιτικής.

iv. Οι τροποποιήσεις που επέφερε η Συνθήκη της Λισαβόνας (2009).

Την 1η Δεκεμβρίου 2009 τέθηκε σε ισχύ η Συνθήκη της Λισαβόνας²⁰⁷ (δημοσιεύθηκε στην επίσημη εφημερίδα της Ε.Ε. στις 9/5/2008, C 115/51)²⁰⁸, τερματίζοντας με τον τρόπο αυτό τις πολυετείς διαπραγματεύσεις σχετικά με θεσμικά ζητήματα που ταλάνιζαν την Ένωση. Η Συνθήκη της Λισαβόνας τροποποίησε τις συνθήκες ΕΕ και ΕΚ, δηλαδή τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση και τη Συνθήκη για την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, χωρίς όμως να τις υποκαθιστά. Εφοδίασε δε την Ένωση με το νομικό πλαίσιο και τα μέσα που της ήταν απαραίτητα για να αντιμετωπίσει τις μελλοντικές προκλήσεις και να ικανοποιήσει τις προσδοκίες των πολιτών²⁰⁹.

²⁰⁶ Βλ. Γιώργο Κρεμλή, *ibid*, σελ. 270.

²⁰⁷ Με τη Συνθήκη της Λισαβόνας προέκυψαν 2 νομικά κείμενα: α) Η ενοποιημένη Συνθήκη για την ΕΕ, εφεξής ΣυνθΕΕ και β) η Συνθήκη για τη λειτουργία της Ε.Ε., εφεξής ΣυνθΛΕΕ.

²⁰⁸ Για το πλήρες κείμενο της Συνθήκης βλ.

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:FULL:EL:PDF>.

²⁰⁹ Στόχος της Συνθήκης της Λισαβόνας ήταν να ανοίξει νέους ορίζοντες στο ευρωπαϊκό εγχείρημα. Η νέα Συνθήκη στράφηκε περισσότερο προς την ενίσχυση της δημοκρατικής διαφάνειας της Ένωσης και της μείωσης του λεγόμενου «δημοκρατικού ελλείμματος». Προς την κατεύθυνση αυτή, ενίσχυσε τη φωνή των πολιτών, οι οποίοι δύνανται με τη συγκέντρωση ενός εκατομμυρίου υπογραφών να καλούν την Επιτροπή για την ανάληψη νομοθετικής πρωτοβουλίας, αλλά και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το οποίο ανάγεται πλέον σε συνομοθέτη της Ευρωπαϊκής νομοθεσίας μαζί με το Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η Λισαβόνα ενδυνάμωσε επίσης το ρόλο των εθνικών κοινοβουλίων και θεσμοθέτησε το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και την Ευρωπαϊκή Κεντρική

Πριν την υπογραφή της Συνθήκης της Λισαβόνας είχε τεθεί η ισχύ η Στρατηγική της Λισαβόνας (Μάρτιος του 2000), η οποία περιελάμβανε κατευθύνσεις οικονομικών και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, προκειμένου η Ε.Ε. να καταστεί μέχρι το 2010 «η πλέον ανταγωνιστική και δυναμική οικονομία γνώσης παγκοσμίως, ικανή για βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη, με περισσότερες και καλύτερες θέσεις εργασίας και μεγαλύτερη κοινωνική συνοχή»²¹⁰.

Συμφωνώντας με την Επιτροπή²¹¹, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, τον Μάρτιο 2005, αναθεώρησε τη στρατηγική της Λισαβόνας προσανατολίζοντας τις προσπάθειες στην επίτευξη ισχυρότερης και διαρκέστερης ανάπτυξης, καθώς και στη δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας, αφού είχε παρατηρηθεί ήδη μεγάλη απόκλιση από τους αρχικούς στόχους. Η αναθεωρημένη στρατηγική της Λισαβόνας δίνει έμφαση στην κοινωνική συνοχή, στην περιβαλλοντικά βιώσιμη οικονομική ανάπτυξη (μέσω της βελτίωσης της ενεργειακής απόδοσης, της χρήσης ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, της απαρέγκλιτης τήρησης του Πρωτοκόλλου του Κιότο και της προώθησης της χρήσης περιβαλλοντικών τεχνολογιών) και στην ενίσχυση της έρευνας και της ανάπτυξης²¹².

Με την υπογραφή της Συνθήκης της Λισαβόνας δεν έρχονται επαναστατικές καινοτομίες στις διατάξεις της περιβαλλοντικής πολιτικής, αλλά περισσότερο κωδικοποιούνται οι υφιστάμενες περιβαλλοντικές ρυθμίσεις του ισχύοντος πρωτογενούς δικαίου²¹³. Το περιβάλλον αποτελεί έναν από τους τομείς στους οποίους η Ένωση εξακολουθεί να έχει από κοινού αρμοδιότητα με τα κράτη μέλη (άρθρο 4 παρ. 2^ε ΣυνθΛΕΕ). Ο Τίτλος για το Περιβάλλον μεταφέρεται πλέον στα άρθρα 191-193 ΣυνθΛΕΕ και οι σχετικές γενικές προβλέψεις όσον αφορά την πολιτική της Ένωσης στον τομέα αυτό παραμένουν οι ίδιες με την ΣΕΚ, με τη διαφορά ότι στο τέταρτο στοιχείο της παραγράφου 1 του άρθρου 191 ΣυνθΛΕΕ προστίθεται η φράση «*ιδίως όσον αφορά τις κλιματικές αλλαγές*», αναφερόμενη στον στόχο της Ένωσης για ανάληψη πρωτοβουλιών και θέσπιση μέτρων για την αντιμετώπιση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Τράπεζα. Παράλληλα, προώθησε τις αξίες της Ένωσης προσδίδοντας νομική ισχύ στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και δημιούργησε νέους μηχανισμούς αλληλεγγύης για την βελτίωση της ζωής και την καλύτερη προστασία των Ευρωπαίων πολιτών. Βλ. Μαρία Λιανού, Ευρωπαϊκή Ένωση και Συνθήκη της Λισαβόνας σε ιστότοπο: http://www.ekem.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1116:2010-05-03-11-46-53&catid=124:2009-11-06-12-17-52&Itemid=249.

²¹⁰ http://www.ypan.gr/docs/Stratigiki_lissavonos.pdf, σελ.3.

²¹¹ Η Επιτροπή είχε προβεί σε έναν διόλου ενθαρρυντικό απολογισμό των επιτευχθέντων αποτελεσμάτων. Οι προβλεπόμενες επιδόσεις της ευρωπαϊκής οικονομίας σε θέματα ανάπτυξης, παραγωγικότητας και απασχόλησης δεν επιτεύχθηκαν. Ο ρυθμός δημιουργίας θέσεων απασχόλησης επιβραδύνθηκε και οι επενδύσεις στην έρευνα και στην ανάπτυξη εξακολουθούσαν να είναι ανεπαρκείς. Βλέπε http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/growth_and_jobs/c11325_el.html.

²¹² Βλέπε αναλυτικά τα μέτρα που προτείνονται σε ιστότοπο http://www.ypan.gr/docs/Stratigiki_lissavonos.pdf, σελ. 17-18.

²¹³ Ευγενία Πρεβεδούρου, Η προστασία του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της νέας Ευρωπαϊκής Συνθήκης, ΕΕΕυρΔ 3:2009, σελ. 301.

Ο νέος αυτός στόχος αντικατροπτίζει την επείγουσα ανάγκη καταπολέμησης των κλιματικών αλλαγών²¹⁴ και δίδει την επαρκή νομική βάση στην Ε.Ε. να πρωταγωνιστήσει στον διεθνή στίβο, αναλαμβάνοντας τις αντίστοιχες πρωτοβουλίες.

Βέβαια και πριν τη Συνθήκη της Λισαβόνας η Ένωση είχε χρησιμοποιήσει τις διατάξεις για το περιβάλλον, προκειμένου να λάβει μέτρα (στο εσωτερικό της αλλά και στις εξωτερικές της σχέσεις) σχετικά με την κλιματική αλλαγή και την ενέργεια. Όμως η ρητή αναφορά της αλλαγής του κλίματος στα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα που χρήζουν αντιμετώπισης, ενισχύει τον ρόλο και τη θέση της Ένωσης στις διεθνείς διαπραγματεύσεις για σχετικά ζητήματα²¹⁵. Επίσης τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί η τροποποίηση της παρ. 4 του ιδίου άρθρου, που προτρέπει τα κράτη-μέλη αλλά και την Ένωση να συμμετέχουν στις διεθνείς πρωτοβουλίες για την προστασία του περιβάλλοντος και να συνεργάζονται με τρίτα κράτη συνάπτοντας διεθνείς συμφωνίες.

Σε επίπεδο θεσμικών τροποποιήσεων η Συνθήκη της Λισαβόνας στο νέο άρθρο 193 ΣυνθΛΕΕ, όπου προσδιορίζεται ο τρόπος λήψης των αποφάσεων, ενισχύει τον ρόλο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, το οποίο συναποφασίζει πλέον μαζί με το Συμβούλιο. Η αναβάθμιση του ρόλου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στη νομοθετική διαδικασία στον τομέα του περιβάλλοντος δεν μπορεί παρά να αποτελεί θετικότατο βήμα προόδου, που μπορεί περαιτέρω να δρομολογήσει γενναίες περιβαλλοντικές εξελίξεις, καθ' ότι το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει επιδείξει μεγαλύτερη ευαισθησία σε περιβαλλοντικά ζητήματα απ' ότι το Συμβούλιο. Ήδη το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο έχει λάβει μια πολύ σημαντική απόφαση προκειμένου να εκδοθούν νέες κατευθυντήριες οδηγίες για αυστηρότερες προδιαγραφές στις νέες οικοδομές, από το 2020, για μεγαλύτερη εξοικονόμηση ενέργειας στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης²¹⁶.

Πέρα από τις τροποποιήσεις στον τίτλο για το περιβάλλον **η Συνθήκη της Λισαβόνας στο άρθρο 6 ΣυνθΕΕ αναγνωρίζει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες στο Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.** Ο Χάρτης αυτός αναγνωρίζει μια σειρά δικαιωμάτων, ελευθεριών και κατευθυντήριων αρχών, που οφείλουν να τηρούνται κατά την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, τόσο από τα όργανα της Ε.Ε. και από τα κράτη-μέλη. Όσον αφορά τον τομέα του περιβάλλοντος ο Χάρτης στο άρθρο 37

²¹⁴ Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, ό.π., σελ. 302.

²¹⁵ <http://www.clientearth.org/reports/clientearth-briefing-lisbon-treaty-march-2010.pdf>, σελ.18

²¹⁶ Σε εποχή που οι δυσάρεστες ειδήσεις για το περιβάλλον πληθαίνουν η απόφαση του Ευρωκοινοβουλίου έγινε αποδεκτή με ευχαρίστηση, όχι μόνο από τους ενεργούς πολίτες που ενδιαφέρονται για το περιβάλλον, αλλά και από τους κατασκευαστές κτηρίων. Όπως είναι γνωστό, ο κτηριακός τομέας, με 40%, είναι ο μεγαλύτερος καταναλωτής ενέργειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Του αναλογεί το 1/3 των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Βλέπε Ευθύμη Παπαδημητρίου, Διεθνή Οικολογικά Νέα (Ιούνιος 2010-Γνώμες) σε ιστότοπο www.nomosphysis.org.

προβλέπει, ότι στις πολιτικές της Ένωσης πρέπει να ενσωματωθεί ένα υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και βελτίωσης της ποιότητας του και ότι τα παραπάνω πρέπει να διασφαλίζονται σε αντιστοιχία με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης. Η πρόβλεψη αυτή του Χάρτη υπάρχει ήδη στις διατάξεις των προηγούμενων Συνθηκών, καθώς και στο άρ. 3 της ΣυνθΕΕ. Η νομική ισχύς της διάταξης του Χάρτη όμως είναι ευρύτερη, καθόσον καλύπτει όλες τις πολιτικές της Ένωσης.

Ωστόσο, όπως ρητά επισημαίνεται, η αναγνώριση της δεσμευτικής ισχύος του Χάρτη δεν συνεπάγεται καμία επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως αυτές ορίζονται στις Συνθήκες. Επίσης η συμπερίληψη του Χάρτη στο κείμενο της ΣυνθΕΕ και η νομική δεσμευτικότητα που του αποδίδεται, δεν γεννά παραπέρα κάποιο δικαίωμα για τους πολίτες να διεκδικήσουν στο δικαστήριο κάποια θετική δράση της Ένωσης ή των κρατών-μελών στον τομέα αυτό, όμως μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν επαρκής νομική βάση, ώστε κατόπιν αίτησης να ελεγχθούν δικαστικά νομοθετικές πράξεις ή παραλείψεις των οργάνων της Ένωσης ή των κρατών-μελών, σε περιπτώσεις που προδήλως έχουν παραβεί τα περιθώρια εκτιμήσεως της περιβαλλοντικής συνιστώσας²¹⁷.

Στα θετικά σημεία της νέας Συνθήκης περιλαμβάνεται και **η εισαγωγή οριζοντίων διατάξεων για την αειφόρο ανάπτυξη και την προστασία του περιβάλλοντος**. Η γενική ρήτρα ενσωμάτωσης των απαιτήσεων της περιβαλλοντικής προστασίας αναβαθμίζεται, υπό την έννοια της ένταξής της στο άρθρο 2 της ΣυνθΕΕ, και καθιστά τη διάταξη αυτή οριζόντιας εφαρμογής για όλες τις πολιτικές του συγκεκριμένου μέρους²¹⁸.

Επιπλέον ο στόχος της αειφόρου ανάπτυξης συνδέεται ρητώς με τον στόχο «του υψηλού επιπέδου προστασίας και βελτίωσης του περιβάλλοντος» (άρθρο 2 παρ. 3 ΣυνθΕΕ), ενώ κατά την παρ. 5 του ίδιου άρθρου εντάσσεται η βιώσιμη ανάπτυξη στους σκοπούς που επιδιώκει η Ένωση στις εξωτερικές της σχέσεις²¹⁹. Μάλιστα η διατύπωση της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης στο άρθρο 2 παρ. 3 είναι διευρυμένη σε σχέση με τα προηγούμενα κείμενα, αφού πλέον πέρα από τις παραμέτρους «περιβαλλοντική ποιότητα» και «οικονομική ανάπτυξη» προστίθεται και μία ακόμα, αυτή της «κοινωνικής προόδου». Με αυτό τον τρόπο προσδιορίζεται επακριβώς η ουσία της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης, η οποία επιδιώκει την αρμονική συνύπαρξη και προώθηση των όρων της οικονομικής ανάπτυξης, της προστασίας του περιβάλλοντος και βεβαίως της κοινωνικής προόδου.

²¹⁷ Βλέπε «The impact of the Lisbon Treaty - an environmental perspective», Analysis of ClientEarth, <http://www.clientearth.org/reports/clientearth-briefing-lisbon-treaty-march-2010.pdf>.

²¹⁸ Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, ό.π., σελ. 301.

²¹⁹ Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, ό.π., σελ. 301.

Έτσι αναγνωρίζεται, ότι στον όρο της αειφόρου ανάπτυξης εντάσσεται η προστασία του περιβάλλοντος όχι μόνο σε συνδυασμό με την οικονομική ανάπτυξη αλλά και με την κοινωνική πρόοδο.

Επίσης ρητή αναφορά στον στόχο της προώθησης της αειφόρου ανάπτυξης στις αναπτυσσόμενες χώρες προβλέπεται στο άρθρο 10^Α, που εντάσσεται στις γενικές διατάξεις για την εξωτερική δράση της Ένωσης, όπου επίσης γίνεται αναφορά και στην διαφύλαξη και την βελτίωση της ποιότητας του περιβάλλοντος και την αειφόρο διαχείριση των παγκόσμιων φυσικών πόρων.

Τέλος σημαντική προσθήκη αποτελεί η **δημιουργία ξεχωριστού τίτλου για την ενεργειακή πολιτική της Ένωσης**. Πριν την προσθήκη ξεχωριστού Τίτλου για την ενέργεια η Ε.Ε. είχε την αρμοδιότητα να προωθεί μέτρα σχετικά με την ενέργεια υπό το φως των διατάξεων των άρθρων: 95 ΣΕΚ (αναφορικά με την εγκαθίδρυση και τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς), 81-88 ΣΕΚ (αναφορικά με τους κανόνες περί ανταγωνισμού), 154-156 ΣΕΚ (αναφορικά με τα διευρωπαϊκά δίκτυα), 175 επ. ΣΕΚ (αναφορικά με το περιβάλλον) ακόμα και του άρθρου 308 ΣΕΚ²²⁰, που υιοθετεί μια διαδικασία θέσπισης νομικών διατάξεων κατ' απόκλιση της συνθήκης. Η εισαγωγή όμως ειδικού κεφαλαίου για την ενέργεια επιτρέπει πλέον στην Ένωση, να αναπτύξει μία πιο ολοκληρωμένη στρατηγική και εναρμονισμένη πολιτική εντός των συνόρων της και απαλλάσσει από την ανάγκη προσφυγής σε άλλα άρθρα της Συνθήκης για την κάλυψη της συγκεκριμένης πολιτικής.

Η ενεργειακή πολιτική που εγκαινιάζεται σε συνδυασμό με τον στόχο της καταπολέμησης των κλιματικών αλλαγών προσφέρουν ένα σημαντικό έρεισμα ανάληψης κρίσιμων πρωτοβουλιών, που θα συμπληρώσουν τον στόχο της αειφόρου ανάπτυξης, ο οποίος σχετίζεται άμεσα με τα παραπάνω θέματα.

- Αποτίμηση των τροποποιήσεων που επέφερε η Συνθήκη της Λισαβόνας.

Η αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, ως στόχος της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ε.Ε., και το νέο κεφάλαιο για την ενεργειακή πολιτική είναι οι νέες καινοτόμες ρυθμίσεις που εισήχθησαν με τη Συνθήκη της Λισαβόνας.

Τα παραπάνω σε συνδυασμό με την τυπική αναβάθμιση της αρχής της ενσωμάτωσης και του στόχου της αειφόρου ανάπτυξης, η οποία αναγνωρίζεται πλέον ως στόχος που επιδιώκεται και στις εξωτερικές σχέσεις της Ένωσης αναβαθμίζουν συνολικά το

²²⁰ Αν Ενέργεια της Κοινότητας θεωρείται αναγκαία για την πραγματοποίηση ενός από τους στόχους της στο πλαίσιο της λειτουργίας της κοινής αγοράς και δεν προβλέπονται από την παρούσα συνθήκη οι προς το σκοπό αυτόν απαιτούμενες εξουσίες, το Συμβούλιο, προτάσει της Επιτροπής και κατόπιν διαβουλεύσεων με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, θεσπίζει ομοφώνως τις κατάλληλες διατάξεις.

προστατευτικό πλέγμα του εννόμου αγαθού του περιβάλλοντος σε ευρύτερο διεθνές επίπεδο, ενώ θετικά συμβάλλουν τόσο η αναγωγή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ως από κοινού νομοθέτη με το Συμβούλιο όσο και η ισότιμη νομική αναγνώριση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που προσφέρει και μία επιπλέον προστατευτική δικλείδα στην περιβαλλοντική προστασία.

Παρόλο που σημειώθηκαν θετικά βήματα, ασκείται και κριτική στη νέα Συνθήκη, ως προς το ότι δεν εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία ενίσχυσης της περιβαλλοντικής πολιτικής, διότι δεν ενσωμάτωσε τις πιο προωθημένες θέσεις της επιστήμης για την προστασία του περιβάλλοντος²²¹. Ειδικότερα αναφέρεται το αίτημα για την καθιέρωση ενός ρητού δικαιώματος σε ένα καθαρό και υγιές περιβάλλον, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις της σύμβασης του Άρχους και ανάλογες προοδευτικές διατάξεις πολλών εθνικών Συνταγμάτων²²². Η διατύπωση ενός τέτοιου δικαιώματος σε κοινοτικό επίπεδο θα συνέτεινε στην πληρέστερη προστασία του αγαθού αυτού από πλευράς ουσιαστικού δικαίου, ενώ θα μπορούσε να διανοίξει το πεδίο της πρόσβασης στο Δικαστήριο για όλα τα φυσικά και νομικά πρόσωπα. Μια τέτοια προωθημένη πρωτοβουλία μπορεί ωστόσο να αναλάβει το Δικαστήριο της Ε.Ε., το οποίο εμπνεόμενο από τις συνταγματικές διατάξεις κάποιων κρατών-μελών, μπορεί και το ίδιο να προχωρήσει στην αναγνώριση ενός τέτοιου ουσιαστικού δικαιώματος.

Επίσης δεν έγιναν οι δέουσες τροποποιήσεις σε άλλους τομείς πολιτικής της Ένωσης, που άπτονται άμεσα του στόχου της αειφόρου ανάπτυξης, όπως η αγροτική πολιτική, η πολιτική μεταφορών και η κοινή εμπορική πολιτική. Ιδίως όσον αφορά την αγροτική πολιτική θα μπορούσαν να έχουν ενσωματωθεί επιπλέον στόχοι για την αειφορία, την ποιότητα των τροφίμων και την προστασία του περιβάλλοντος, για την ευαίσθητη χρήση της υπαίθρου και της βιοποικιλότητας κοκ²²³. Το αυτό ισχύει και για άλλους τομείς όπως αυτοί των μεταφορών και της κοινής εμπορικής πολιτικής.

Από την άλλη στις θετικές τροποποιήσεις, που θα μπορούσε να έχει επιφέρει η νέα Συνθήκη, συγκαταλέγεται και η κατάργηση της αρχής της ομοφωνίας²²⁴ στα θέματα του περιβάλλοντος και η εφαρμογή της αρχής της ειδικής πλειοψηφίας και της συνήθους νομοθετικής διαδικασίας σε όλα τα θέματα που άπτονται άμεσα ή έμμεσα της προστασίας του περιβάλλοντος.

²²¹ Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, ό.π., σελ. 301.

²²² Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, ό.π., σελ. 304.

²²³ Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, ό.π., σελ. 307.

²²⁴ Της οποίας η ακαταλληλότητα, ως τρόπος λήψης αποφάσεων για τα περιβαλλοντικά θέματα, είχε υπογραμμισθεί και στο 5^ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 - Η προστασία του περιβάλλοντος και η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης στο δευτερογενές κοινοτικό δίκαιο (περιβαλλοντικές οδηγίες) και τη νομολογία του ΔΕΚ.

3.1. Οι περιβαλλοντικές Οδηγίες.

Η περιβαλλοντική προστασία και ο στόχος της αειφόρου ανάπτυξης προωθούνται και εφαρμόζονται στην πράξη μέσω του παράγωγου κοινοτικού δικαίου, κυρίως Οδηγίες, οι οποίες αποσαφηνίζουν τους όρους εφαρμογής και το περιεχόμενο των περιβαλλοντικών αρχών σε συγκεκριμένους τομείς, ενώ μέσω της λειτουργίας της αρχής της ενσωμάτωσης εμβολιάζουν τις λοιπές πολιτικές της Κοινότητας με περιβαλλοντικές συνιστώσες.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ήδη από το **1973** είχε υπογραφεί η Συμφωνία (C 9, 15.3.1973., σελ.1) των αντιπροσώπων των Κυβερνήσεων των Κρατών-μελών που συνήλθαν στο πλαίσιο του Συμβουλίου της 5^{ης} Μαρτίου 1973 περί ενημέρωσης της Επιτροπής και των Κρατών-μελών για την ενδεχόμενη προσέγγιση, για το σύνολο των Κοινοτήτων, των επειγόντων μέτρων των σχετικών με την προστασία του περιβάλλοντος²²⁵.

Με βάση αυτή τη συμφωνία είδαν το φως της δημοσιότητας πολυάριθμες οδηγίες, κανονισμοί και αποφάσεις της Επιτροπής και του Συμβουλίου, που ρύθμιζαν γενικότερα²²⁶ και ειδικότερα περιβαλλοντικά θέματα, είτε άμεσα (όπως η Οδηγία 85/337 ΕΟΚ σχετικά με τη μελέτη των περιβαλλοντικών περιπτώσεων) είτε εμμέσως με αφορμή την ανάγκη ρύθμισης άλλου θέματος κοινοτικού ενδιαφέροντος. Οι Οδηγίες αυτές ανήκουν στην ίδια κατηγορία «περιβαλλοντικών πρωτοβουλιών» που είχε αναλάβει η Κοινότητα κατά την περίοδο πριν τη ρητή θέσπιση περιβαλλοντικής πολιτικής στο κείμενο των Συνθηκών (πριν τη θέσπιση της ΕΕΠ δηλαδή).

Κατά την περίοδο αυτή εκδίδονται 2 χαρακτηριστικές Οδηγίες, που προωθούν την εφαρμογή της αρχής της πρόληψης: α) η πιο χαρακτηριστική Οδηγία προληπτικού χαρακτήρα, γνωστή ως «**SEVESO I (82/501/ΕΟΚ)**», η οποία αναφέρεται σε προστασία από κινδύνους, που ενυπάρχουν σε ορισμένες βιομηχανικές δραστηριότητες²²⁷ και η **Οδηγία**

²²⁵ Β. Σκουρής-Α.Ι. Τάχος, Η προστασία του περιβάλλοντος στη Νομολογία του Σ.τ.Ε με αναφορά στη νομολογία του ΔΕΚ, Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 393.

²²⁶ Βλ. εντελώς ενδεικτικά Απόφαση 76/161/ΕΟΚ περί θεσπίσεως κοινής διαδικασίας για τη σύνταξη και συνεχή ενημέρωση καταλόγου πηγών πληροφορήσεως σχετικά με το περιβάλλον μέσα στην Κοινότητα, Απόφαση 86/234/ΕΟΚ για τη θέσπιση πολυετών προγραμμάτων έρευνας και ανάπτυξης στον τομέα του περιβάλλοντος, Κανονισμός ΕΟΚ αριθμ. 2242/87 σχετικά με τις κοινοτικές δράσεις για το περιβάλλον, ενώ για αναλυτικό κατάλογο Οδηγιών, Κανονισμών και Αποφάσεων ανά περιβαλλοντικό τομέα βλ. Β. Σκουρή-Α.Ι. Τάχο, ό.π., σελ.393 επ.

²²⁷ Η Ελληνική νομοθεσία εναρμονίστηκε με την Κοινοτική και ενσωμάτωσε τις δύο αυτές οδηγίες (SEVESO I και II) με μεγάλη καθυστέρηση, ήτοι στις 16-3-2000 με την ΚΥΑ 5697/590.

85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 27ης Ιουνίου 1985, γνωστή ως **ΕΙΑ-ΕΕΠ**²²⁸ (environmental impact assessment-εκτίμηση επιπτώσεων στο περιβάλλον) για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.

Η Οδηγία 85/337/ΕΟΚ αποτέλεσε καινοτομία στον τομέα της προληπτικής δράσης και θεωρείται από τα σημαντικότερα κείμενα της κοινοτικής νομοθεσίας. Με αυτή καθιερώθηκε ένα σύστημα προκαταρκτικής εκτίμησης των επιπτώσεων, που μπορούν να έχουν στο περιβάλλον τα σχέδια δημοσίων και ιδιωτικών έργων, και καλύπτει την πραγματοποίηση κατασκευαστικών έργων και άλλων επεμβάσεων στο φυσικό περιβάλλον ή τοπίο²²⁹. Η βασική σημασία της Οδηγίας έγκειτο στη λειτουργία της ως μέσου πρόληψης των δυσμενών επιπτώσεων ενός έργου στο περιβάλλον και γι' αυτό οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις ενός σχεδίου υπόκεινται ήδη σε πρώιμο στάδιο σε μια διαδικασία ελέγχου, πριν χορηγηθεί η άδεια για το σχετικό έργο και προφανώς πριν υλοποιηθεί. Η Οδηγία θέτει σε εφαρμογή της αρχή της πρόληψης με σκοπό η διοικητική αρχή, που λαμβάνει την τελική απόφαση για την υλοποίηση του έργου να λάβει υπόψη της και τις συνιστώσες της περιβαλλοντικής προστασίας²³⁰. Η ίδια Οδηγία περιλαμβάνει πολλούς τομείς δράσης της Κοινότητας και γίνεται γενικά αντιληπτή ως έκφραση της αρχής της ενσωμάτωσης.

Η Οδηγία 85/337 τροποποιήθηκε με τις αντίστοιχες **97/11/ΕΚ** και **2001/42/ΕΚ**, οι οποίες διεύρυναν το πεδίο εφαρμογής της, ενώ η τελευταία επιχειρεί να συμπληρώσει το σύστημα εκτίμησης των περιβαλλοντικών επιπτώσεων με την υποβολή έργων σε στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση, δηλαδή ήδη από το στάδιο του σχεδιασμού τους²³¹. Με τη νέα οδηγία **2001/42/ΕΚ** (αποκαλούμενη και οδηγία ΣΠΕ), καθιερώνεται η υποχρέωση των κρατών-μελών να εκτιμούν τις επιπτώσεις στο περιβάλλον από σχέδια και προγράμματα, που αποτελούν το «πλαίσιο» πραγματοποίησης επιμέρους έργων και δραστηριοτήτων²³².

²²⁸ Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη οδηγία απαιτείται η εκτίμηση αυτή να πραγματοποιείται από την αρμόδια εθνική αρχή για ορισμένα έργα τα οποία έχουν μια φυσική επίδραση στο περιβάλλον. Η εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων πρέπει να προσδιορίζει τις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις ενός σχεδίου πάνω στους εξής παράγοντες: τον άνθρωπο, την πανίδα, τη χλωρίδα, το έδαφος, το νερό, τον αέρα, το κλίμα, το τοπίο, τα υλικά αγαθά και την πολιτιστική κληρονομιά καθώς και την αλληλεπίδραση μεταξύ αυτών των διαφόρων στοιχείων. Βλ. αναλυτικά :

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/l28163_en.html.

²²⁹ Βλ. Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., σελ. 90.

²³⁰ Βλ. Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., σελ. 90.

²³¹ Βλ. Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., σελ. 91 και επικουρικά Ανδρέα Παπαπετρόπουλο, ό.π., Τρίτο Μέρος (Το νέο θεσμικό πλαίσιο για τις Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων), σελ. 163-179 για αναλυτική προσέγγιση των σχετικών οδηγιών και των πεδίων εφαρμογής των.

²³² Βλέπε αναλυτικά Τζίνα Γιαννακούρου, Η οδηγία για τη στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση και η ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα, στην εισήγηση της για τη Συνάντηση Εργασίας «Τα επίκαιρα και κρίσιμα ζητήματα (επαγγελματικά και θεσμικά) του κλάδου των Πολεοδομών και Χωροτακτών» που διοργάνωσε ο Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδομών και Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ), στις 15.02.2007 στην Αθήνα- [http://www.sepox.gr/profess/imerides_erg/007_tz_giannak.pdf] και της ίδιας «Η οδηγία 2001/42/ΕΚ και η

Νεότερη Οδηγία, η **2003/35/ΕΚ** προσέθεσε στην οδηγία 85/337/ΕΚ το νέο άρθρο 10^α, σύμφωνα με το οποίο τα κράτη-μέλη διασφαλίζουν ότι κάθε μέλος του ενδιαφερόμενου κοινού που έχει επαρκές συμφέρον ή εναλλακτικά, που υποστηρίζει ότι επέρχεται προσβολή δικαιώματος, έχει πρόσβαση σε διαδικασία ενώπιον δικαστηρίου ή άλλου ανεξάρτητου αμερόληπτου οργάνου²³³. Με τον τρόπο αυτό ο κοινοτικός νομοθέτης θέσπισε ρητά μια διαδικασία συμμετοχής του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων, που αφορούν το περιβάλλον ανταποκρινόμενος στη σύμβαση της ΟΕΕ των Η.Ε. για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού σε λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα που αφορούν το περιβάλλον (σύμβαση Aarhus, 1998)²³⁴.

Το ΔΕΚ έχει αναγνωρίσει ρητώς την υποχρέωση πλήρους αιτιολογίας εκ μέρους των αρμοδίων εθνικών αρχών, όταν ένα έργο δεν υπόκειται σε ΕΕΠ, η οποία πρέπει να στοιχειοθετείται σε επαρκή έλεγχο και εξέταση των κριτηρίων του άρ. 4 της Οδηγίας 85/337ΕΚ (**απόφαση C-87/2002, Επιτροπή κατά Γαλλίας και C-75/2008**)²³⁵. Εφόσον δεν αποδεικνύεται ότι έχει προηγηθεί τέτοια εξέταση για την μη υπαγωγή ενός σχεδίου στη διαδικασία εκτίμησης των επιπτώσεων του στο περιβάλλον, μπορεί να διαπιστωθεί η συγκεκριμένη παράβαση εκ μέρους του ΔΕΚ(μετά από προσφυγή της Επιτροπής), ενώ και τρίτοι μπορούν να προσφύγουν απευθείας κατά της απόφασης περί μη διενέργειας ΕΕΠ, γι' αυτό και οι αρμόδιες αρχές έχουν υποχρέωση παροχής πληροφοριών και γνωστοποίησης των λόγων σε κάθε ενδιαφερόμενο πολίτη που θα το ζητήσει²³⁶. Με τη συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία ελέγχου εφαρμογής ή μη ΕΕΠ σε κάποιο σχέδιο διευρύνεται το πλέγμα προστασίας, που θεσπίζει η Οδηγία 85/337/ΕΚ και εκτός από τις αρμόδιες εθνικές αρχές επεμβαίνουν και οι ιδιώτες, οι οποίοι μπορούν να βεβαιώνονται για τη συμμόρφωση αυτή με την παροχή των απαραίτητων πληροφοριών και εγγράφων. Πρόκειται για μια σημαντική προσθήκη στην οδηγία, καθώς δίνει τη δυνατότητα ελέγχου ιδίως σε ΜΚΟ και τοπικές κοινωνικές ομάδες, που έχουν συμφέρον και ενδιαφέρον για έργα που σχεδιάζονται στην περιφέρειά τους και τους αφορούν άμεσα ή έμμεσα.

Από την άλλη την Οδηγία SEVESO I, ακολούθησε η Οδηγία **SEVESO II, 96/82/ΕΚ**, της οποίας σκοπός ήταν η γενικότερη πρόληψη μεγάλων ατυχημάτων σχετιζόμενων με επικίνδυνες ουσίες και ο περιορισμός των συνεπειών τους στον άνθρωπο και το

μεταφορά της στην ελληνική έννομη τάξη» εις : Γ. Γιαννακούρου - Γ. Κρεμλής - Γλ. Σιούτη (επιμ.), Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην Ελλάδα. 1981-2006, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, σ. 139-160.

²³³ Βλ. Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., σελ. 92.

²³⁴ Βλ. Ευαγγελία Κούτουπα-Ρεγκάκου, ό.π., σελ. 92.

²³⁵ Κωνσταντίνος Παναγούλιας σε σχολιασμένη απόφαση ΔΕΚ C-75/2008 (Επιπτώσεις σχεδίων στο περιβάλλον), ΠερΔικ 2/2009 (Έτος 13^ο), σελ. 387.

²³⁶ Βλ. Κωνσταντίνο Παναγούλια, ό.π., σελ. 387-389.

περιβάλλον²³⁷. Ήδη έχει παρουσιασθεί σχέδιο νομοθετικής πράξης από την Επιτροπή (21/12/2010), για την αναθεώρηση της παραπάνω Οδηγίας, προκειμένου να ενισχυθούν οι κανόνες αναφορικά με την αντιμετώπιση των κινδύνων μειζόνων ατυχημάτων στα οποία εμπλέκονται χημικές ουσίες. Όπως ανέφερε ο Επίτροπος Περιβάλλοντος Janek Potočnik: «...ενώ η Οδηγία Seveso II έχει συμβάλλει αποτελεσματικά στην μείωση της πιθανότητας και των συνεπειών χημικών ατυχημάτων, ωστόσο ανάλογα ατυχήματα εξακολουθούν να συμβαίνουν...Για το λόγο αυτό οι προτεινόμενοι νέοι κανόνες θα ενισχύσουν περαιτέρω την αντίστοιχη νομοθεσία και θα εξασφαλίσουν το απαραίτητο υψηλό επίπεδο προστασίας²³⁸».

Στις σημαντικές αλλαγές που προτείνονται συμπεριλαμβάνονται η ενίσχυση των διατάξεων σχετικά με την πρόσβαση του κοινού στις πληροφορίες για την ασφάλεια, η συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, η πρόσβαση στην δικαιοσύνη και βελτίωση του τρόπου συλλογής, διαχείρισης, διάθεσης και κοινής χρήσης των πληροφοριών²³⁹. Η πρόταση καθιερώνει επίσης αυστηρότερες προδιαγραφές για τις επιθεωρήσεις των εγκαταστάσεων, ώστε να εξασφαλίζεται η αποτελεσματική εφαρμογή και επιβολή των κανόνων ασφαλείας.

Με την οδηγία **92/43/ΕΟΚ** (για τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας) του Συμβουλίου της 21ης Μαΐου 1992 αναλαμβάνεται μια σημαντική νομοθετική πρωτοβουλία για τη διατήρηση της βιοποικιλότητας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Με την παραπάνω Οδηγία δημιουργήθηκε ένα οικολογικό δίκτυο ειδικών ζωνών προστασίας, το «Natura 2000», με το οποίο επιδιώκεται η διασφάλιση της βιοποικιλότητας μέσω της διατήρησης των φυσικών οικοτόπων καθώς και της άγριας πανίδας και χλωρίδας στο έδαφος των κρατών μελών. Η συνεχής υποβάθμιση των οικοτόπων και οι κίνδυνοι, που απειλούν ορισμένα σημαντικά είδη, αποτέλεσαν την αφετηρία για τη θέσπιση της παραπάνω Οδηγίας, η οποία ανταποκρίνεται σε ένα από τα πρωταρχικά μελήματα της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ένωσης σε σχέση με τον στόχο της αειφόρου ανάπτυξης, που είναι η διατήρηση της βιοποικιλότητας²⁴⁰.

Η Οδηγία 92/43/ΕΟΚ έχει τροποποιηθεί και συμπληρωθεί αντιστοίχως από την Οδηγία **97/62/ΕΚ**²⁴¹ του Συμβουλίου της 27ης Οκτωβρίου 1997 (για την τεχνική και επιστημονική αναπροσαρμογή της) και την πιο πρόσφατη **2006/105/ΕΚ** του Συμβουλίου της 20ής Νοεμβρίου 2006 (για την προσαρμογή των οδηγιών 73/239/ΕΟΚ, 74/557/ΕΟΚ και

²³⁷ Βλ. αναλυτικά και για τις σχετικές τροποποιήσεις:

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/civil_protection/l21215_el.html.

²³⁸ http://ec.europa.eu/ellada/news/news/20101221seveso_el.htm.

²³⁹ Κοινοτική Επικαιρότητα σε ΕΕΕυρΔ 1:2011, Κεφάλαιο V-Περιβάλλον, Η Επιτροπή ενισχύει την νομοθεσία για την ασφάλεια ανθρώπων και εγκαταστάσεων στις ευρωπαϊκές χημικές μονάδες, σελ. 40.

²⁴⁰ http://europa.eu/legislation_summaries/environment/nature_and_biodiversity/l28076_el.htm.

²⁴¹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997L0062:EL:NOT>.

2002/83/ΕΚ στον τομέα του περιβάλλοντος, λόγω της προσχώρησης της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας)²⁴².

Το δίκτυο «Natura 2000» είναι το μεγαλύτερο οικολογικό δίκτυο παγκοσμίως, αποτελείται από «ειδικές ζώνες διατήρησης», όπως έχουν χαρακτηριστεί και ορισθεί από τα κράτη-μέλη, ενώ περιλαμβάνει επίσης ζώνες ειδικής προστασίας που έχουν ταξινομηθεί σύμφωνα με τις διατάξεις της οδηγίας περί πτηνών **2009/147/ΕΚ**²⁴³.

Ανάλογες οδηγίες έχουν εκδοθεί προς εφαρμογή και των λοιπών περιβαλλοντικών αρχών. Όσον αφορά έτσι την **αρχή της προφύλαξης** εκδόθηκαν οι **Οδηγίες 90/219/ΕΟΚ, 90/220/ΕΟΚ και η αναθεωρημένη 2001/18/ΕΚ (που καταργεί την αμέσως προηγούμενη 90/220/ΕΚ)**, που αφορούν τους γενετικά τροποποιημένους οργανισμούς.

Στις δύο πρώτες Οδηγίες υιοθετήθηκε για πρώτη φορά στο κοινοτικό δίκαιο η νέα προσέγγιση του τεχνολογικού κινδύνου με την αναγνώριση και υποχρεωτική εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης, η οποία συνδέθηκε απολύτως με την αρχή της πρόληψης²⁴⁴. Οι διατάξεις των Οδηγιών αυτών θεσπίζουν εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης σε όλα τα στάδια παραγωγής των Γ.Τ.Ο., πριν ακόμα βεβαιωθεί ο ελάχιστος κίνδυνος, ακόμα και σε στάδιο ανάπτυξης και έρευνας, έτσι ώστε η συντελούμενη τεχνική πρόοδος να είναι σε άμεση και ευθεία συνάρτηση με την παράλληλη πρόοδο των επιστημονικών γνώσεων για τους ενδεχόμενους κινδύνους²⁴⁵. Ο κοινοτικός νομοθέτης θέσπισε έτσι ένα ολοκληρωμένο σύστημα ελέγχου για την εκ των προτέρων εκτίμηση της οικολογικής ασφάλειας των Γ.Τ.Ο., προκειμένου να αντιμετωπισθούν προληπτικά πιθανές δυσμενείς επιπτώσεις στην ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον.

Η νεότερη Οδηγία **2001/18/ΕΚ**²⁴⁶ επιχειρεί να εναρμονίσει τη σχετική νομοθεσία των κρατών-μελών, ώστε να υπάρξει ασφαλής ανάπτυξη των βιομηχανικών προϊόντων που χρησιμοποιούν ΓΤΟ και να υπάρξει μια κοινή μεθοδολογία αξιολόγησης του κινδύνου από τις αρμόδιες εθνικές αρχές, για να αποφεύγονται οι διαφορετικές προσεγγίσεις του κινδύνου από τα κράτη-μέλη, κυρίως μέσω της προσφυγής τους στη ρήτρα διασφάλισης²⁴⁷. Ο σκοπός της νέας Οδηγίας είναι ευρύτερος και περιλαμβάνει επίσης και την ελεύθερη και ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος επιλογής των καταναλωτών, καθώς προβλέπει την πληροφόρησή τους μέσω της υποχρεωτικής επισήμανσης των προϊόντων που περιέχουν Γ.Τ.Ο.

²⁴² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006L0105:EL:NOT>.

²⁴³ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:020:0007:0025:EL:PDF>.

²⁴⁴ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 295.

²⁴⁵ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 296.

²⁴⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:106:0001:0038:EL:PDF>.

²⁴⁷ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 297.

Χαρακτηριστικό επίσης παράδειγμα Οδηγίας, η οποία αποσαφήνισε τους όρους εφαρμογής μιας περιβαλλοντικής αρχής αποτελεί η **2004/35/ΕΚ** περί περιβαλλοντικής ευθύνης, που αντιμετωπίζει τα ζητήματα της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει». Η Οδηγία αυτή εγκαθιδρύει ένα μηχανισμό προστασίας του περιβάλλοντος, που ενισχύει την πρόληψη και την αποκατάσταση της περιβαλλοντικής ζημίας, με βάση την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», δηλαδή με βάση την οικονομική ευθύνη των επιχειρήσεων²⁴⁸. Η Οδηγία καθορίζει μέτρα, όρους και διαδικασίες, ώστε κάθε φορέας εκμετάλλευσης, η δραστηριότητα του οποίου προκάλεσε τη περιβαλλοντική ζημία να είναι καταρχήν υπεύθυνος για τη λήψη των απαραίτητων μέτρων πρόληψης ή αποκατάστασης της ζημίας. Με αυτόν τον τρόπο οι φορείς εκμετάλλευσης παρακινούνται να λαμβάνουν μέτρα και να αναπτύσσουν πρακτικές, που να αποσκοπούν στην ελαχιστοποίηση των κινδύνων περιβαλλοντικής ζημίας, προκειμένου έτσι να μειώνουν την πιθανότητα έκθεσής τους σε οικονομικές ευθύνες²⁴⁹. Με το ΠΔ 148/2009 (ΦΕΚ Α' 190/29.09.2009) προσαρμόστηκε και η εθνική μας νομοθεσία προς τις διατάξεις της παραπάνω Οδηγίας.

Με την Οδηγία **2003/4/ΕΚ**²⁵⁰ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την πρόσβαση του κοινού σε περιβαλλοντικές πληροφορίες η Ε.Ε. θέσπισε τους κανόνες, που επιτρέπουν να διασφαλισθεί η ελευθερία πρόσβασης που κατέχουν οι δημόσιες αρχές σε θέματα περιβάλλοντος.

Η αρχή της ελεύθερης πρόσβασης στις περιβαλλοντικές πληροφορίες εγγυάται πρακτικά την συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σχετικά με ζητήματα του περιβάλλοντος και αποτελεί πρωταρχική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότερη εφαρμογή και τον έλεγχο του κοινοτικού περιβαλλοντικού δικαίου. Η σημαντική της αρχής αυτής (σχετικά με τον στόχο της προώθησης της αειφόρου ανάπτυξης) είχε υπογραμμισθεί ήδη σε διεθνή κείμενα, όπως στη Διακήρυξη του Ρίο (Αρχή 10) και στη Σύμβαση του Άρχους²⁵¹, που αποτελεί το πιο αναλυτικό και νομοτεχνικά επεξεργασμένο διεθνές κείμενο, που ρυθμίζει το συγκεκριμένο αντικείμενο²⁵².

²⁴⁸ Β. Χριστιανός, Θεμελιώδη Ζητήματα της Περιβαλλοντικής Ευθύνης κατά την Οδηγία 2004/35/ΕΚ εις Τόμο «Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη», Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2008, σελ. 59.

²⁴⁹ Βλέπε αναλυτικά Ιωάννη Καράκωστα-Αντώνιο Καραμπάτζο, «Ο ρυπαίνων πληρώνει»: Μια σημαντική προσπάθεια ενίσχυσης της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος, ΠερΔικ 3/2008 (Έτος 12^ο), σελ. 370-372.

²⁵⁰ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EL:PDF>.

²⁵¹ Η Συνθήκη του Άρχους, η οποία υπογράφηκε από 33 χώρες, μεταξύ των οποίων η Ελλάδα, αλλά και από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα ορίζει ότι οι δημόσιες αρχές θα είναι υποχρεωμένες να τηρούν αρχεία για την περιβαλλοντική κατάσταση στο βαθμό, που άπτεται της δράσης τους και μάλιστα θα είναι υποχρεωμένες να δημοσιοποιήσουν άμεσα, χωρίς προηγούμενη αίτηση ενδιαφερομένων, κάθε πληροφορία που θα μπορούσε να βοηθήσει στην αντιμετώπιση απειλής για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον. Βλ. Γλυκερία Σιούτη, ό.π., σελ. 180-181.

²⁵² Γλυκερία Σιούτη, ό.π., σελ. 180-181.

Η οδηγία 2003/4/ΕΚ επιδιώκει τη συμβατότητα της κοινοτικής νομοθεσίας με τη σύμβαση του Άρχους, την οποία είχε υπογράψει η Ευρωπαϊκή Κοινότητα το 1998 και επικύρωσε εν συνεχεία με την απόφαση 2005/370/ΕΚ του Συμβουλίου της 17^{ης} Φεβρουαρίου του 2005. Επίσης με την παραπάνω Οδηγία επιδιώκεται να επεκταθεί το επίπεδο πρόσβασης στις εν λόγω πληροφορίες, που προβλεπόταν από την προηγούμενη Οδηγία 90/313/ΕΚ²⁵³ την οποία και κατήργησε από τις 14 Φεβρουαρίου 2005²⁵⁴.

Η ελληνική πολιτεία ενσωμάτωσε την παραπάνω Οδηγία 2003/4/ΕΚ με την ΚΥΑ υπ' αριθμ. ΗΠ11764/653/2006 (ΦΕΚ 327Β/17-3-2006), ενώ με το νόμο **3422/12.12.2005** (ΦΕΚ Α' 303/13.12.2005) κύρωσε αντιστοίχως τη Σύμβαση του Άρχους, που είχε υπογράψει στις 25 Ιουνίου 1998. Με αντίστοιχες υπουργικές αποφάσεις²⁵⁵ ενσωματώθηκαν επίσης στο εθνικό μας δίκαιο οι Οδηγίες **2003/35/ΕΚ**²⁵⁶ (σχετικά με τη συμμετοχή του κοινού στην κατάρτιση ορισμένων σχεδίων και προγραμμάτων που αφορούν το περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά τη συμμετοχή του κοινού και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη των οδηγιών 85/337/ΕΟΚ και 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου) και **2003/73/ΕΚ** (για την παροχή πληροφοριών στους καταναλωτές σχετικά με την οικονομία καυσίμων και τις εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα(CO₂) στα νέα αυτοκίνητα), ενώ τέλος με το νόμο **3448/2006**²⁵⁷ ενσωματώθηκαν οι διατάξεις της Οδηγίας **2003/98/ΕΚ**, που αφορούν τον καθορισμό των όρων και προϋποθέσεων, καθώς και των τρόπων διευκόλυνσης της περαιτέρω χρήσης εγγράφων, που βρίσκονται στην κατοχή φορέων του δημοσίου τομέα.

Με τις τελευταίες αυτές εθνικές νομοθετικές πρωτοβουλίες ολοκληρώθηκε ένας σημαντικός κύκλος ενσωμάτωσης περιβαλλοντικών οδηγιών (έντεκα στο σύνολο), οι οποίες εκκρεμούσαν επί χρόνια, με συνέπεια η χώρα μας να έχει καταστεί αποδέκτης πολλών καταγγελιών της Ευρωπαϊκής Επιτροπής²⁵⁸.

²⁵³ Η πρότερη Οδηγία 90/313 της Επιτροπής κατοχυρώσε ρητά σε νομικά δεσμευτικό κείμενο το δικαίωμα πρόσβασης στην περιβαλλοντική πληροφόρηση. Η Οδηγία αποτέλεσε το προϊόν σημαντικής εσωτερικής κινητικότητας των κοινοτικών οργάνων, αφού πριν ψηφισθεί η Οδηγία, μόνο αποσπασματικά είχε προβλεφθεί η δυνατότητα των πολιτών να αποκτήσουν πρόσβαση σε στοιχεία που αφορούν το περιβάλλον, σε διατάξεις άλλων Οδηγιών, όπως της 85/337/ΕΚ (άρθρο 5) και της Οδηγίας 82/501 (άρθρο 8) για τον κίνδυνο ατυχημάτων μεγάλης έκτασης, με περιορισμένο και εξειδικευμένο πεδίο εφαρμογής. Βλέπε αναλυτικά Γιώργο Γεραπετρίτη, Το δικαίωμα περιβαλλοντικής πληροφόρησης: Σύγχρονες Τάσεις σε Ελλάδα και Ευρώπη, ΠερΔικ 2/2000 (Έτος 4^ο), σελ. 174.

²⁵⁴ http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/l28091_el.html.

²⁵⁵ Οι οποίες δημοσιεύθηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως ΦΕΚ 327/Β/17-3-2006, <http://www.econews.gr/2006/03/21/integration-of-eu-directives-in-national-law/>.

²⁵⁶ ΚΥΑ 37111/2021/2003 (ΦΕΚ Β 1391/29.09.2003) και ΚΥΑ υπ'αριθμ. 9269/470/2007 - ΦΕΚ 286 Β' / 02.03.2007, <http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=467>.

²⁵⁷ Αναστάσιος Ι. Τάχος, Βασικές Διατάξεις Προστασίας του Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 1365.

²⁵⁸ Βλέπε ιστότοπο <http://www.econews.gr/2006/03/21/integration-of-eu-directives-in-national-law/>, δηλώσεις τότε Υπουργού Περιβάλλοντος Γιώργου Σουφλιά.

- Κριτική αποτίμηση του παράγωγου κοινοτικού δικαίου.

Η εξέλιξη του παράγωγου κοινοτικού δικαίου ακολουθεί, όπως είναι φυσικό, τη γενικότερη εξέλιξη που χαρακτηρίζει το νέο δίκαιο περιβάλλοντος, όπως αναλύθηκε σχετικώς στην εισαγωγή.

Έτσι ενώ αρχικά οι σχετικές περιβαλλοντικές Οδηγίες κάλυπταν μέρος μόνο των περιβαλλοντικών προβλημάτων και των αποδεκτών της ρύπανσης, αποτελώντας ένα αποσπασματικό νομοθετικό πλαίσιο, εν συνέχεια άρχισαν να διαπνέονται από μια πιο μακρόπνοη θεώρηση και άρχισαν να θέτουν μεσοπρόθεσμους στόχους²⁵⁹. Αυτό το χαρακτηριστικό σε συνδυασμό με νέες Οδηγίες, οι οποίες αντιμετώπιζαν ολοκληρωμένα και σφαιρικά τα διάφορα περιβαλλοντικά αγαθά, οδήγησαν σε ένα δίκαιο «ολιστικής θεώρησης²⁶⁰». Για παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί η Οδηγία-Πλαίσιο για τα νερά **2000/60/ΕΚ**, η οποία καλύπτει όλα τα είδη υδάτων και όχι μόνο μια κατηγορία και η Οδηγία **2008/98/ΕΚ**, η οποία καλύπτει τη διαχείριση όλων των αποβλήτων, επικίνδυνων και μη²⁶¹. Στις παραπάνω Οδηγίες προβλέπεται επίσης και συγκεκριμένο έτος ολοκλήρωσής των στόχων που τίθενται.

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή εργάζεται ήδη από τη δεκαετία του 2000 προς την κατεύθυνση κωδικοποίησης των πολυάριθμων επί μέρους θεματικών του ευρωπαϊκού περιβαλλοντικού δικαίου, ώστε αυτό να καθίσταται ευχερέστερα γνωστό στους ενδιαφερόμενους και να επιτυγχάνεται με αυτόν τον τρόπο η ταχύτερη και αποτελεσματικότερη εφαρμογή του. Σημαντική είναι η προαναφερθείσα Οδηγία για τη διαχείριση αποβλήτων, η οποία καταργεί τις προηγούμενες σχετικές Οδηγίες 75/439/ΕΟΚ, 91/689/ΕΟΚ και 2006/12/ΕΚ και κωδικοποιεί σε νέο ενιαίο κείμενο τις σχετικές με τη διαχείριση αποβλήτων διατάξεις²⁶².

Σημαντική εξέλιξη στο κοινοτικό περιβαλλοντικό δίκαιο ήταν και η μεταμόρφωσή του σε συμμετοχικό δίκαιο, αφού με την υιοθέτηση της Σύμβασης του Άαρχους και των Οδηγιών για την περιβαλλοντική πληροφόρηση εξελίσσεται σε δίκαιο, που απαιτεί τη συμμετοχή του κοινού και των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων²⁶³. Το συμμετοχικό ευρωπαϊκό δίκαιο κατοχυρώνει το δικαίωμα πρόσβασης στην περιβαλλοντική πληροφορία, το δικαίωμα έκφρασης της γνώμης του ενδιαφερόμενου κοινού πριν τη λήψη διοικητικών

²⁵⁹ Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας προστασίας περιβάλλοντος και βιώσιμης ανάπτυξης, ΠερΔικ1/2011 (Έτος 15^ο), σελ. 68-69.

²⁶⁰ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid*.

²⁶¹ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid*.

²⁶² Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid*.

²⁶³ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid*.

αποφάσεων που επηρεάζουν το περιβάλλον και το δικαίωμα πρόσβασης των ενδιαφερόμενων πολιτών στη δικαιοσύνη²⁶⁴.

Το νέο ευρωπαϊκό δίκαιο περιβάλλοντος μετά την εισαγωγή της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης αντικατοπτρίζει ένα νέο αναπτυξιακό δίκαιο, το οποίο με τη σειρά του προωθεί ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης, που είναι συμβατό με τις ανάγκες του εκάστοτε οικοσυστήματος και το οποίο σχεδιάζει και συνεκτιμά τις άμεσες ανάγκες της παρούσας γενεάς με τις επικείμενες ανάγκες των μελλοντικών γενεών²⁶⁵. Δεν είναι πλέον αποκομμένο από την αγορά και την οικονομία, αλλά μέσω της αρχής της ενσωμάτωσης προωθεί συνδυαστικά οικονομικές και φιλοπεριβαλλοντικές ρυθμίσεις, όπως για παράδειγμα τα μέτρα ενίσχυσης της παραγωγής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και τα μέτρα ενίσχυσης της βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής²⁶⁶.

Το ζητούμενο βέβαια σε τελευταία ανάλυση είναι η αποτελεσματική εφαρμογή του κοινοτικού και δικαίου αλλά και οι προβλεπόμενες διαδικασίες συμμόρφωσης. Σχετικά με το τελευταίο ζήτημα σημαντικό ρόλο στη διαπίστωση των παραβάσεων και την επιβολή κυρώσεων παίζει ο κοινοτικός δικαστής, ο οποίος έχει εξοπλισθεί πλέον και με το μέσο της επιβολής χρηματικών κυρώσεων, όπως αναφέρεται παρακάτω. Όμως η σχετική παραβατική συμπεριφορά αναφορικά με τις περιβαλλοντικές διατάξεις πρέπει να αντιμετωπίζεται αποτελεσματικά και στο έδαφος κάθε κράτους-μέλους, το οποίο είναι υποχρεωμένο να θεσπίζει κυρώσεις «ανάλογες, αποτρεπτικές και αποτελεσματικές»²⁶⁷. Το δίκαιο περιβάλλοντος ενισχύθηκε πρόσφατα και με τη συνδρομή του ποινικού δικαίου, που καθιερώνεται με την Οδηγία **2008/99/ΕΚ**²⁶⁸ «για την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου».

3.2. Η νομολογία του ΔΕΚ.

Η νομολογία του ΔΕΚ (ήδη Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λισαβόνας) συνδέεται άμεσα με μία ιδιόμορφη πηγή του κοινοτικού δικαίου, αυτή των γενικών αρχών, και έχει συμβάλει, μεταξύ άλλων, στην κατοχύρωση και

²⁶⁴ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid.*

²⁶⁵ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid.*

²⁶⁶ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid.*, σελ. 70.

²⁶⁷ Απόφαση-Πλαίσιο για την ποινική προστασία του περιβάλλοντος 2003/80. Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid.*, σελ. 70.

²⁶⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008L0099:EL:HTML>.

προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ε.Ε²⁶⁹. Η δικαιοδοτική του δραστηριότητα και η τόλμη με την οποία έχει ασκήσει μέχρι τώρα τα καθήκοντά του, έχουν αναδείξει το ΔΕΚ σε κορυφαίο παράγοντα της ενοποιητικής διαδικασίας²⁷⁰.

Σκοπός του Δικαστηρίου είναι να εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία των Συνθηκών (άρθρο 19§1 ΣυνθΕΕ), ενώ αξίζει να αναφέρουμε ότι μέχρι την υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ το ΔΕΚ δεν είχε τη δυνατότητα επιβολής κυρώσεων στα κράτη-μέλη για τα οποία διαπιστώθηκε παράβαση του κοινοτικού δικαίου²⁷¹.

Η νομολογία του ΔΕΚ διαπνέεται σταθερά από μια περιβαλλοντική ευαισθησία, η οποία συνέβαλε και στην προαγωγή του δικαίου του περιβάλλοντος, καθώς η ερμηνεία του Δικαστηρίου συμπληρώνει τους κανόνες του ευρωπαϊκού περιβαλλοντικού κεκτημένου, ενός περιβαλλοντικού κεκτημένου το οποίο κατά μέσο όρο καλύπτει το 80% περίπου του περιβαλλοντικού δικαίου στα κράτη-μέλη²⁷².

Η νομική βάση για την αξιολόγηση του αγαθού «περιβάλλον» από το ΔΕΚ ξεκίνησε από τη γενική υποχρέωση για βελτίωση των συνθηκών ζωής και εργασίας των πολιτών των κρατών-μελών και ενισχύθηκε σταδιακά με τα άρθρα 130Π επ. της ΕΕΠ, την έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης από τη Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992 και από τη Συνθήκη του Άμστερνταμ το 1997 με την οποία η βιώσιμη ανάπτυξη αναβαθμίσθηκε σε πρωταρχικό στόχο της Ε.Ε²⁷³.

Ξεχωριστή σημασία έχουν ωστόσο οι αποφάσεις του ΔΕΚ, οι οποίες αναγνώρισαν την ανάγκη προστασίας του εννόμου αγαθού του περιβάλλοντος πριν ακόμα καθιερωθεί η σχετική πολιτική της Κοινότητας με την υπογραφή της ΕΕΠ.

Σταθμός στη νομολογία του ΔΕΚ στάθηκαν έτσι οι αποφάσεις **C-8/74**²⁷⁴ (υπόθεση **Dassonville**) και **C-120/78**²⁷⁵ (υπόθεση **Cassis de Dijon**) με τις οποίες το ΔΕΚ ερμηνεύοντας τα άρθρα 28 και 30 της Συνθήκης της ΕΚ δέχθηκε ότι είναι δυνατοί εθνικοί περιορισμοί στο ενδοκοινοτικό εμπόριο και για λόγους οι οποίοι δεν αναφέρονται ρητά στο άρθρο 30, όπως ενδεικτικά για λόγους υγείας των καταναλωτών και λόγους προστασίας του

²⁶⁹ Βλ. Πέτρο Ν. Στάγκο-Ευγενία Ν. Σαχπεκίδου, ό.π., σελ. 197.

²⁷⁰ Βλ. Πέτρο Ν. Στάγκο-Ευγενία Ν. Σαχπεκίδου, ό.π., σελ. 255.

²⁷¹ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, Η νομολογία του Στε και του ΔΕΚ για την κοινοτική πολιτική βιώσιμης ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999, σελ. 39

²⁷² Βλ. Γιώργο Κρεμλή, «Περιβάλλον-Η νομολογία του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου και η Ελλάδα» εις τόμο «Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη»-Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου-Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2008, σελ. 53.

²⁷³ Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, Η αξιολόγηση του αγαθού «περιβάλλον» σε σχέση με τα υπόλοιπα αγαθά στη νομολογία του Στε και του ΔΕΚ, ΠερΔικ 2/1999 (Έτος 3^ο), σελ. 182

²⁷⁴ ΔΕΚ 11/7/1974, Συλλογή Τόμος 1974, σελ. 411.

²⁷⁵ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61978J0120:EN:NOT>

περιβάλλοντος²⁷⁶. Το ΔΕΚ με την ερμηνεία των παραπάνω διατάξεων κάμπτει για πρώτη φορά «το αυστηρό πρότυπο της ελευθερίας της οικονομίας της αγοράς²⁷⁷» και αναγνωρίζει τις ανάγκες προστασίας του περιβάλλοντος, οι οποίες μπορούν να περιορίσουν έτσι το κυρίαρχο πρόταγμα της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων στην Κοινότητα.

Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η απόφαση **C-240/1983**²⁷⁸, όπου εδώ το ΔΕΚ αναγνωρίζει για πρώτη φορά ότι η προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί ένα από τους βασικούς στόχους της Ε.Ε. Με τις προϋποθέσεις που έθεσε η υπόθεση Cassis de Dijon το ΔΕΚ θεωρεί ότι επιτρέπονται περιορισμοί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εμπορευμάτων, για λόγους προστασίας του περιβάλλοντος, αρκεί η επίμαχη εθνική περιοριστική διάταξη να είναι πράγματι απαραίτητη για την υλοποίηση της προστασίας του περιβάλλοντος, να μην συνιστά διάκριση και να τηρεί τις αρχές της αναλογικότητας²⁷⁹.

Η ιδιαίτερα βαρύνουσα σημασία των παραπάνω αποφάσεων έχουν να κάνουν με δύο βασικά σημεία: πρώτον με την αναγνώριση της ανάγκης της προστασίας του περιβάλλοντος, πριν ακόμα ενταχθεί ως πολιτική της Κοινότητας στις ιδρυτικές Συνθήκες. Ο κοινοτικός δικαστής επιλέγει έτσι ξεκάθαρα μια φιλοπεριβαλλοντική πορεία, ανταποκρινόμενος στις γενικές κατευθυντήριες γραμμές που είχαν ήδη χαράξει τα προγράμματα δράσης για το περιβάλλον της Κοινότητας. Με αυτό τον τρόπο επηρεάζεται η πολιτική και η φιλοσοφία των υπόλοιπων οργάνων, και ιδίως του Συμβουλίου, προς ανάληψη νομοθετικών πρωτοβουλιών προς μια περιβαλλοντική κατεύθυνση.

Κατά δεύτερον με τις αποφάσεις αυτές υπάρχει η πρώτη κρίσιμη ρωγμή στην πολιτική του ανταγωνισμού και του εμπορίου της Κοινότητας και σημειώνεται ότι αυτές δεν είναι απόλυτα κυρίαρχες, αλλά υπάρχουν και άλλες συνιστώσες οι οποίες μπορούν να τις περιορίσουν και ως εκ τούτου υπογραμμίζεται η σημαντική τους (προστασία της υγείας του ανθρώπου και του περιβάλλοντος).

Στη γνωστή υπόθεση με τα δανικά μπουκάλια, **C-302/86** Επιτροπή κατά Δανίας, το ΔΕΚ αναγνωρίζει ότι ένα σύστημα που εξασφαλίζει την επαναχρησιμοποίηση ή την ανακύκλωση φιαλών είναι αναγκαίο και αποτελεσματικό, όσον αφορά την προστασία του περιβάλλοντος και υλοποιεί την αρχή της επαναχρησιμοποίησης που έχει θεσμοθετηθεί με την κοινοτική νομοθεσία καθώς και την πολιτική πρόληψης και διαχείρισης των αποβλήτων²⁸⁰. Επίσης αναγνωρίζεται η αρχή της επιστημονικής τεκμηρίωσης σχετικά με

²⁷⁶ Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π. (Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος...), σελ. 34.

²⁷⁷ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., σελ. 35.

²⁷⁸ Συλλ. Νομολ. 1985, σελ. 531 επ. [Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π. (ΠερΔικ 2/1999), σελ. 190].

²⁷⁹ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π., σελ. 191 και της ίδιας, Η νομολογία του Στε και του ΔΕΚ..., ό.π., σελ. 151-152.

²⁸⁰ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π. (Η νομολογία του Στε και του ΔΕΚ...), σελ. 153 και προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61986C0302:EL:PDF>.

σχετικά με τη λήψη εθνικών μέτρων εκ μέρους των κρατών-μελών, τα οποία πρέπει να εξετάζουν τα διαθέσιμα επιστημονικά δεδομένα σχετικά με κινδύνους από ουσίες και προϊόντα²⁸¹.

Αργότερα στην υπόθεση **Almelo C-393/92**²⁸², το ΔΕΚ ακολουθώντας την ίδια φιλοπεριβαλλοντική συλλογιστική δέχθηκε ότι «*περιορισμοί του ανταγωνισμού εκ μέρους άλλων οικονομικών επιχειρηματιών πρέπει να γίνονται δεκτοί, στο μέτρο που αποδεικνύονται απαραίτητοι προκειμένου να επιτρέπουν στην επιφορτισμένη με μια τέτοια αποστολή γενικότερου συμφέροντος επιχείρηση να εκπληρώνει την αποστολή αυτή*». Ως τέτοιο αναγκαίο περιορισμό αναδεικνύει το ΔΕΚ την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος, αναφέροντας ρητά ότι πρέπει να λαμβάνονται υπόψη οι σχετικές νομικές ρυθμίσεις που αφορούν το περιβάλλον (λειτουργία της ενσωμάτωσης)²⁸³. Στην απόφαση αυτή το ΔΕΚ έθεσε ως προϋπόθεση για το άνοιγμα της αγοράς ηλεκτρικού ρεύματος μεταξύ άλλων και την αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος²⁸⁴.

Σημαντική επίσης απόφαση, η οποία συγκεκριμενοποιεί τις σχέσεις μεταξύ προστασίας του περιβάλλοντος και ελεύθερου ανταγωνισμού (κυρίως ως προς το άρθρο 82, που απαγορεύει την κατάχρηση της δεσπόζουσας θέσης στην αγορά) αποτελεί η **C-343/95 (υπόθεση Diego Cali και Figli)**²⁸⁵. Στην εν λόγω απόφαση, με αφορμή την άρνηση της εταιρίας πετρελαιοχημικών Cali να καταβάλει τέλη, που της χρέωνε η οικολογική υπηρεσία του λιμανιού της Γένουας και μετά από προδικαστικό ερώτημα για το αν σύμφωνα με το άρθρο 177 ΣυνθΕΚ η οικολογική αυτή επιχείρηση καταχράται της μονοπωλιακής κατάστασής της (κατάχρηση δεσπόζουσας θέσης απαγορευμένη από το άρθρο 86 ΣυνθΕΚ) το ΔΕΚ κατέληξε ότι στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 86 ΣυνθΕΚ δεν εμπίπτει η αντιρρυπαντική επιτήρηση του λιμανιού, καθώς δεν αποτελεί καθαρώς οικονομική δραστηριότητα²⁸⁶. Το ΔΕΚ κινούμενο «εκτός της λογικής της αγοράς» «*δίνει προτεραιότητα στον περιβαλλοντικό χαρακτήρα αυτής της δραστηριότητας και μάλιστα στην προληπτική της διάσταση, που συνιστά μια δεσμευτική κοινοτική περιβαλλοντική αρχή*²⁸⁷». Σύμφωνα με τις σκέψεις του γενικού εισαγγελέα Κοσμά²⁸⁸ δεν τίθεται αμφιβολία ότι μια δραστηριότητα πρόληψης της ρύπανσης υπάγεται στην αποστολή γενικού

²⁸¹ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π., σελ. 164.

²⁸² http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=61992J0393.

²⁸³ Βλέπε αναλυτικότερα Τάκη Νικολόπουλο, Περιβάλλον και Ανταγωνισμός στο Κοινοτικό Δίκαιο (άρθρα 85 και 86 ΣυνθΕΚ), ΠερΔικ 1/1999 (Έτος 3^ο), σελ. 15.

²⁸⁴ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π. (www.nomosphysis.org).

²⁸⁵ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π. (www.nomosphysis.org).

²⁸⁶ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, *ibid*, σελ. 18.

²⁸⁷ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, *ibid*, σελ. 18.

²⁸⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61995C0343:EL:PDF>.

συμφέροντος και συνεπώς ορισμένες μονάδες που εκπληρώνουν δραστηριότητα καθαρά δημόσιας αρχής η ασκούν λειτουργία καθαρά κοινωνικού χαρακτήρα, δεν συνιστούν επιχειρήσεις υπαγόμενες στο δίκαιο ανταγωνισμού²⁸⁹.

Τις δύο αποφάσεις, Almelo και Diego Cali και Figli, ενώνει η αποδοχή και αναγνώριση του δημόσιου χαρακτήρα της προστασίας του περιβάλλοντος, ως μη δυνάμενου να υπαχθεί στις διατάξεις περί ανταγωνισμού της Κοινότητας²⁹⁰. Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η πρώτη απόφαση αφορά δραστηριότητα κυρίως και προεχόντως οικονομική, ενώ η κύρια δραστηριότητα της επιχείρησης στη δεύτερη υπόθεση έχει κύρια και πρώτιστη κοινωνική αποστολή την προστασία του περιβάλλοντος και συμπληρωματικά μόνο την καταβολή τέλους γι' αυτήν.

Μια άλλη σημαντική απόφαση του ΔΕΚ, η **C-2/1990**²⁹¹ (απόβλητα της Βαλλονίας) συγκαταλέγεται μεταξύ εκείνων που επηρέασαν σημαντικά τη διαμόρφωση της περιβαλλοντικής πολιτικής της Ένωσης και αφορά την εφαρμογή της αρχής της επανόρθωσης των προσβολών κατά προτεραιότητα στην πηγή. Το 1983 η κυβέρνηση της Βαλλονίας του Βελγίου απαγόρευσε με απόφασή της την απόρριψη ή ταφή αποβλήτων που προέρχονταν από άλλα κράτη ή από άλλες περιφέρειες του Βελγίου και περιόρισε αυτές τις δραστηριότητες μόνο για εκείνα τα απόβλητα, τα οποία παράγονταν εντός της περιφέρειάς της. Παρόλο που η Επιτροπή θεώρησε ότι αυτές οι διατάξεις ήταν αντίθετες με τις απαιτήσεις των οδηγιών 75/442 περί αποβλήτων, 84/631 για την επιτήρηση και τον έλεγχο των διασυνοριακών μεταφορών επικίνδυνων αποβλήτων καθώς και με τις διατάξεις 30 και 36 της ΣΕΟΚ, το ΔΕΚ έκρινε ότι η απαγόρευση αυτή είναι συμβιβάσιμη με τα άρθρα 30 και 36 της ΣΕΟΚ²⁹². Η θέση του αυτή ήταν σύμφωνη με την αρχή του άρ. 130 Ρ52 της ΣΕΟΚ²⁹³. Η αρχή της επανόρθωσης κατά προτεραιότητα στην πηγή απαιτεί την επανόρθωση καταστροφών του περιβάλλοντος, κατά προτεραιότητα στην πηγή, δηλαδή εκφράζεται όταν πρόκειται περί αποβλήτων εν προκειμένω με την κατά το δυνατόν διάθεση αυτών κοντά

²⁸⁹ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, *ibid*, σελ. 18.

²⁹⁰ Η διαφορά τους έγκειται στο ότι η πρώτη απόφαση αφορά δραστηριότητα κυρίως και προεχόντως οικονομική, ενώ η κύρια δραστηριότητα της επιχείρησης στη δεύτερη υπόθεση έχει κύρια και πρώτιστη κοινωνική αποστολή την προστασία του περιβάλλοντος και συμπληρωματικά μόνο την καταβολή τέλους γι' αυτήν. Βλέπε Τάκη Νικολόπουλο, *ό.π.*, σελ. 17 και 19.

²⁹¹ Επιτροπή κατά Βελγίου, Συλλ. Νομολ. 1992, σελ. I 2867 επ. [Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ό.π.* (ΠερΔικ 2/1999), σελ. 192].

²⁹² Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ό.π.* (ΠερΔικ 2/1999), σελ. 193.

²⁹³ Όπως χαρακτηριστικά τονίζεται στην απόφαση «η αρχή της αποφυγής βλαβών σε βάρος του περιβάλλοντος, με ενέργειες με τις οποίες επιδιώκεται κατά προτεραιότητα η αντιμετώπιση του σχετικού προβλήματος στη βάση του, αρχή η οποία θεσπίζεται όσον αφορά τη δράση της Κοινότητας στον τομέα του περιβάλλοντος με το άρθρο 130Π παρ. 2 της Συνθήκης, συνεπάγεται ότι εναπόκειται σε κάθε περιφέρεια, κοινότητα ή άλλη τοπική οντότητα να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την αποδοχή ή την επεξεργασία και την διάθεση των δικών τους αποβλήτων. Επομένως τα απόβλητα αυτά πρέπει να διατίθενται σε τόπο όσο το δυνατόν πλησιέστερα προς τον τόπο παραγωγής τους, ώστε να περιορίζεται κατά το δυνατόν η μεταφορά τους». Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, *ό.π.*, σελ. 296.

στον τόπο που παράγονται. Έτσι αποτρέπεται η μεταφορά που επιβαρύνει το περιβάλλον²⁹⁴.

Με αυτή την απόφαση το ΔΕΚ αναγνωρίζει για πρώτη φορά ρητά δεσμευτικό περιεχόμενο, με άμεση και καθολική ισχύ (και μάλιστα χωρίς να προσφύγει στην αρχή της αναλογικότητας) στην αρχή της επανόρθωσης κατά προτεραιότητα στην πηγή έναντι των εθνικών αρχών και έναντι της βασικής οικονομικής αρχής της Συνθήκης για την ελεύθερη και ενιαία αγορά²⁹⁵. Αυτή η αναγνώριση επιβεβαιώθηκε και αργότερα στη σχετική απόφαση **C-422/92** του ΔΕΚ, σύμφωνα με την οποία, εθνική νομοθεσία που προβλέπει ως γενικό κανόνα την διάθεση των απορριμμάτων στο εθνικό έδαφος (περιορίζοντας έτσι τις εξαγωγές και κατά συνέπεια την ελεύθερη διακίνηση των εμπορευμάτων) συνάδει προς την αρχή της επανόρθωσης κατά προτεραιότητα στην πηγή²⁹⁶.

Επίσης με την υπόθεση των αποβλήτων της Βαλλονίας το ΔΕΚ είχε την ευκαιρία να διευκρινίσει περαιτέρω τη σχέση μεταξύ ελεύθερης κυκλοφορίας και προστασίας του περιβάλλοντος, στόχων που κατοχυρώνονται αμφότεροι στο άρθρο 2 της Συνθήκης ΕΚ μετά την τροποποίηση του Μάαστριχτ²⁹⁷. Υποστηρίζεται επίσης ότι με την απόφαση αυτή εγκαινιάζεται μια νέα τάση, που καθιστά δυνατόν να δικαιολογηθούν μέτρα που ενέχουν δυσμενή διάκριση με αναφορά στους σκοπούς τους. Δηλαδή, ενώ με αφορμή την υπόθεση Cassis de Dijon και την μετέπειτα πάγια νομολογία του ΔΕΚ είχε υπογραμμισθεί ότι περιορισμοί του ενδοκοινοτικού εμπορίου, μπορούν να γίνουν δεκτοί για λόγους επιτακτικής ανάγκης κι εφόσον το ανάλογο μέτρο δεν εισάγει δυσμενείς διακρίσεις, στην υπόθεση των αποβλήτων της Βαλλονίας το ΔΕΚ προκειμένου να δικαιολογήσει τα ενέχοντα δυσμενή διάκριση σχετικά μέτρα της Βαλλονικής Κυβέρνησης χρειάστηκε να προχωρήσει σε μια «ελάχιστη πειστική διάκριση» μεταξύ των αποβλήτων παραγόμενων σε έναν τόπο και αυτών που παράγονται σε άλλον, υποστηρίζοντας ότι δεν υπήρχε δυσμενή διάκριση, καθ' ότι οι δυο κατηγορίες αποβλήτων ήσαν διαφορετικές²⁹⁸. «Η διαλλακτική αυτή στάση του ΔΕΚ θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως εγκατάλειψη μιας από τις παραδοσιακές προϋποθέσεις για την αναγνώριση επιτακτικής ανάγκης ως δικαιολογητικού λόγου περιορισμού του εμπορίου, ήτοι της προϋποθέσεως ότι το σχετικό μέτρο εφαρμόζεται αδιακρίτως»²⁹⁹.

²⁹⁴ Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π.(ΠερΔικ 2/1999), σελ. 193.

²⁹⁵ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 297.

²⁹⁶ Βλ. Τάκη Νικολόπουλο, ό.π., σελ. 297, Επιτροπή κατά Γερμανίας, Συλλ. I-1097.

²⁹⁷ Βλέπε αναλυτικό σχολιασμό Ευγενίας Πρεβεδούρου, ΠερΔικ 3/1999 (Έτος 3^ο), σελ. 464.

²⁹⁸ Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, ό.π., σελ. 466.

²⁹⁹ Βλ. Ευγενία Πρεβεδούρου, ό.π., σελ. 466.

Ξεχωριστή σημασία έχει επίσης η απόφαση **C-380/87**³⁰⁰ στην οποία το ΔΕΚ στηριζόμενο στην κοινοτική νομοθεσία για τα απόβλητα, εξέφρασε **την αρχή της βιώσιμης κατανάλωσης** (η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την βιώσιμη ανάπτυξη), αφού δέχθηκε ότι η μη χρήση πλαστικών σάκων οδηγεί τους καταναλωτές σε ανάπτυξη νέων μοντέλων συμπεριφοράς, τα οποία καταναλώνουν λιγότερη ενέργεια και σέβονται το περιβάλλον. Η απόφαση αυτή ανήκει στην κατηγορία των αποφάσεων εκείνων του ΔΕΚ που εκφράζουν ειδικότερες αρχές και συνιστώσες του στόχου της αειφόρου ανάπτυξης, ακόμα κι αν αυτές δε θεσπίζονται ρητώς στα κείμενα των Συνθηκών.

Πέρα από τις παραπάνω ενδεικτικά αναφερόμενες αποφάσεις υπάρχει κι ένας πλούσιος κατάλογος αποφάσεων του ΔΕΚ, που χωρίς να γίνεται μνεία ρητά στην αρχή της αειφόρου ανάπτυξης, προτάσσεται ο ρόλος της προστασίας του περιβάλλοντος και της ορθολογικής διαχείρισης των φυσικών πόρων και για τη διασφάλιση των μελλοντικών γενεών³⁰¹. Πρόκειται για αποφάσεις που αφορούν κυρίως περιπτώσεις παραβάσεων οδηγιών από τα κράτη-μέλη³⁰² (ενδεικτικά): α) απόφαση **C-32/05** (ΔΕΚ 30/11/2006, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου³⁰³) σχετικά με την παραβίαση της Οδηγίας 2000/60 ΕΚ για την κοινοτική πολιτική στον τομέα των υδάτων, β) αποφάσεις **C-342/05 και 508/04** (Επιτροπή κατά Φινλανδίας και Αυστρίας αντίστοιχα³⁰⁴) για παραβίαση της Οδηγίας 92/43 ΕΚ (σχετικά με τη διατήρηση των φυσικών οικοτόπων, της άγριας χλωρίδας και πανίδας με τη σύσταση ευρωπαϊκού οικολογικού δικτύου NATURA), γ) αποφάσεις **C-507/05 και 388/05** (Επιτροπή κατά Αυστρίας και Ιταλίας αντίστοιχα³⁰⁵) σχετικά με την παραβίαση της Οδηγίας 79/409 ΕΚ για τη διατήρηση των άγριων πτηνών, δ) ειδικά κατά της Ελλάδας αποφάσεις³⁰⁶: **C-387/97** (σχετικά με την ανεξέλεγκτη χωματερή του Κουρουπητού βάσει της οποίας επιβλήθηκε και χρηματική ποινή), **C-103/00** (σχετικά με την προστασία της καρέτα-καρέτα),

³⁰⁰ Τα σχετικά προδικαστικά ερωτήματα του εθνικού δικαστηρίου της Λομβαρδίας ανέκυψαν στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ παραγωγών πλαστικών δοχείων κλπ με αφορμή την απόφαση του δημάρχου της Κοινότητας του Cinisello Balsamo, με την οποία απαγόρευσε από 1^{ης} Σεπτεμβρίου 1987 την προμήθεια στους καταναλωτές, για τη μεταφορά των εμπορευμάτων που αγοράζουν, μη βιοαποικοδομήσιμων σάκων και άλλων συσκευασιών καθώς και την πώληση ή διάθεση πλαστικών σάκων, πλην των προοριζόμενων για την αποκομιδή απορριμμάτων. Επτά εταιρίες ζήτησαν την ακύρωση της απόφασης αυτής καθώς και αναστολή της εκτέλεσής της, για το λόγο ότι δε συμβιβάζεται με το κοινοτικό δίκαιο. Το ΔΕΚ υποστήριξε, ότι παρόλο που η Οδηγία δεν απαγορεύει στους ιδιώτες την πώληση ή τη χρήση οποιουδήποτε προϊόντος, ως προτεινόμενου μέτρου για την επίτευξη του στόχου της, δεν μπορεί από αυτό να συναχθεί ότι εμποδίζει τα κράτη-μέλη να θεσπίζουν τέτοιες απαγορεύσεις χάριν της προστασίας του περιβάλλοντος. Όπως προκύπτει άλλωστε και από την ερμηνεία του άρ. 3 της Οδηγίας σκοπός της είναι να ενισχύει εθνικά μέτρα που αποσκοπούν, όχι μόνο στη διάθεση αλλά και στην αποφυγή δημιουργίας αποβλήτων. Βλέπε αναλυτικά Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π. (Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης...) σελ. 222-223.

³⁰¹ Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π., (www.nomosphysis.org).

³⁰² Βλ. σχετικά Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, ibid.

³⁰³ Βλ. σχετικά Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, ibid., υποσ. 86.

³⁰⁴ Βλ. σχετικά Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, ibid., υποσ. 83.

³⁰⁵ Βλ. σχετικά Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, ibid., υποσ. 84.

³⁰⁶ Βλ. Γιώργο Κρεμλή, ό.π., (Περιβάλλον, Η νομολογία του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου...) σελ. 56.

C-420/02 (σχετικά με χώρο ανεξέλεγκτης διάθεσης αποβλήτων στο Νομό Ηρακλείου Κρήτης) και **C-502/03** (προσφυγή σκούπα της Επιτροπής για τις όλες τις υποθέσεις των παράνομων χωματερών, που καταδίκασε την Ελλάδα για τη λειτουργία όλων των τότε ανεξέλεγκτων χωματερών). Επίσης με πρόσφατη σύσταση του Επιτρόπου Περιβάλλοντος η Ελλάδα οδηγείται στο ΔΕΕ για παράλειψη προστασίας της λίμνης Κορώνειας, που ενώ έχει ενταχθεί στο δίκτυο Natura 2000, εντούτοις υφίσταται σημαντική υποβάθμιση με σοβαρότατες συνέπειες για την τοπική πανίδα και χλωρίδα³⁰⁷.

Η υπόθεση Κουρουπητού Χανιών (**C-387/97**) έχει ξεχωριστή σημασία, καθώς επιβάλλεται για πρώτη φορά χρηματική ποινή σε κράτος-μέλος μετά τη σχετική τροποποίηση των Συνθηκών με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, όπου προστέθηκε στο άρθρο 171 δεύτερη παράγραφος, με την οποία εισήχθη διαδικασία επιβολής χρηματικών κυρώσεων στα κράτη-μέλη, που δεν συμμορφώνονται προς τις αποφάσεις του Δικαστηρίου³⁰⁸. Οι σκέψεις της Επιτροπής είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες, αφού υπογραμμίζουν ότι η επιβολή χρηματικής κύρωσης, παρόλο που αφορά παρελθούσα παραβατική συμπεριφορά³⁰⁹, εντούτοις κρίνεται αναγκαία διότι επιβάλλεται για λόγους μελλοντικής ορθής συμπεριφοράς του κράτους-μέλους κι επιπλέον δικαιολογείται από την ιδιαιτερότητα της παράβασης και από το βαθμό του επείγοντος της εκπλήρωσης των υποχρεώσεων του μη συμμορφούμενου κράτους, που αφορούν μέτρα προστασίας της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος³¹⁰.

Το νέο μέτρο επιβολής χρηματικών κυρώσεων για μη συμμόρφωση σε πρότερες αποφάσεις του Δικαστηρίου, που εγκαινιάσθηκε με την παραπάνω απόφαση, μπορεί να αποτελέσει ισχυρό και αποτελεσματικό μέσο εξαναγκασμού των κρατών-μελών στην κατά το δυνατόν συντομότερη λήψη των αναγκαίων μέτρων προς εκτέλεση των σχετικών αποφάσεων. Ειδικά όσον αφορά τον περιβαλλοντικό τομέα οι κίνδυνοι από τη ρύπανση του περιβάλλοντος για την ανθρώπινη υγεία συνιστούν επαρκή δικαιολογητικό λόγο επείγουσας εκπλήρωσης των σχετικών υποχρεώσεων των κρατών-μελών και μπορούν να στηρίξουν την επιβολή τέτοιων κυρώσεων.

Στην απόφαση **C-94/03**³¹¹ (Επιτροπή κατά Συμβουλίου), με αφορμή τη νομική διερεύνηση, που αφορούσε την καταλληλότητα της νομικής βάσης που επιλέχθηκε από το

³⁰⁷ ΕΕΕυρΔ 1:2001, Κοινοτική Επικαιρότητα, Επιτροπή-ΔΕΕ-Δίκτυο Natura-Ρύπανση, σελ. 41.

³⁰⁸ Κ. Παπανικολάου, Η διαδικασία επιβολής χρηματικών κυρώσεων για τη μη εκτέλεση αποφάσεων του ΔΕΚ με αφορμή την υπόθεση C-387/97 «Κουρουπητός Χανίων», Νόμος και Φύση 2000, Τόμος 7, Τεύχος 1-2, σελ. 175.

³⁰⁹ Με την απόφαση αυτή καταδικάστηκε η Ελλάδα σε χρηματικό πρόστιμο 20.000 ευρώ ημερησίως για μη συμμόρφωση σε πρότερη απόφαση του Δικαστηρίου (C-45/91), με την οποία είχε διαπιστωθεί παράβαση εκ μέρους της Ελλάδας σχετικά με την εφαρμογή διατάξεων της Οδηγίας 75/442/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί στερεών αποβλήτων.

³¹⁰ Βλ. Κ. Παπανικολάου, ό.π., σελ. 190-192.

³¹¹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0094:EN:HTML>.

Συμβούλιο για την αποδοχή της Σύμβασης του Ρότερνταμ (σχετικά με τη διαδικασία προηγούμενης ενημερωμένης συγκατάθεσης για ορισμένα επικίνδυνα χημικά προϊόντα και φυτοφάρμακα στο διεθνές εμπόριο), γίνεται ρητή αναφορά στον στόχο της αειφόρου ανάπτυξης. Επιπλέον υπογραμμίσθηκε ότι οι προβλέψεις της Σύμβασης αφορούν τόσο την εμπορική πολιτική όσο και την πολιτική περιβάλλοντος, οι οποίες πρέπει να αλληλοϋποστηρίζονται και να συγκλίνουν όσον αφορά την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης.

Έτσι εκφράζεται για πρώτη φορά επίσημα σε απόφαση του ΔΕΚ ο στόχος της αειφόρου ανάπτυξης, ο οποίος απαιτεί τη διασύνδεση πλειόνων πολιτικών, ειδικά δε της εμπορικής πολιτικής με αυτή της περιβαλλοντικής, η οποία μπορεί να γίνει μέσω της διαδικασίας ενσωμάτωσης περιβαλλοντικών απαιτήσεων στις λοιπές πολιτικές, όπως ακριβώς προβλέπει η Σύμβαση του Ρότερνταμ. Καμία από τις δυο πολιτικές δεν είναι δευτερεύουσα ή έμμεση σε σχέση με την άλλη, αλλά πρέπει και οι δύο να συμβάλλουν στον στόχο της προώθησης της αειφόρου ανάπτυξης³¹².

Τέλος πρέπει να αναφέρουμε ότι το ΔΕΚ σε αρκετές αποφάσεις του προχωρά σε ερμηνεία και αποσαφήνιση ειδικών περιβαλλοντικών αρχών, με αφορμή συγκεκριμένες υποθέσεις³¹³. Η κατηγορία των αποφάσεων αυτών συμβάλλει στην ορθή εφαρμογή των περιβαλλοντικών αρχών και καταδεικνύει μια άλλη ιδιαιτερότητα, αυτή του δυναμικού τρόπου, με τον οποίο το ΔΕΚ αντιμετωπίζει τις αρχές αυτές.

Επί παραδείγματι το ΔΕΚ σε περιπτώσεις εντελώς απρόβλεπτου και ανυπολόγιστου για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον κινδύνου έχει προχωρήσει σε μία ερμηνεία της αρχής της προφύλαξης υπό την ισχυρή εκδοχή της (υπόθεση της σπογγόμορφης εγκεφαλοπάθειας των βοοειδών, απόφαση ΔΕΚ **C-180/1996**, Μ. Βρετανία κατά Επιτροπής) χωρίς να προχωρήσει σε ανάλυση κόστους/οφέλους των οικονομικών μέτρων που αποφασίσθηκαν σε σχέση με την ανάγκη προστασίας της ανθρώπινης υγείας, καθώς έκρινε ότι το επείγον της κατάστασης έχρηζε άμεσης αντιμετώπισης και αυστηρής εφαρμογής της αρχής της προφύλαξης³¹⁴.

Αντίθετα σε άλλη υπόθεση σχετικά με την εφαρμογή της ίδιας αρχής (υπόθεση **Peralta, C-379/92**³¹⁵) το ΔΕΚ φαίνεται να αναγνωρίζει στην αρχή αυτή περισσότερο έναν χαρακτήρα πολιτικής αρχής-κατεύθυνσης, παρά κανονιστικής επιταγής, που όμως δεσμεύει

³¹² Βλ. Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π. (www.nomosphysis.org).

³¹³ Βλέπε επί παραδείγματι Κωνσταντίνο Παναγιώλια σε σχολιασμό των σχετικών αποφάσεων **C-378 και 379/2008**, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» και της αντίστοιχης Οδηγίας 2004/35/ΕΚ περί περιβαλλοντικής ευθύνης, ΠερΔικ 2/2010 (Έτος 14^ο), σελ. 383-398.

³¹⁴ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 429-430.

³¹⁵ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 417, Συλλ. 1994, σελ. Ι-3453.

τα κοινοτικά όργανα να παίρνουν μέτρα πρόληψης σε περίπτωση ενδεχόμενων κινδύνων βλάβης του περιβάλλοντος ή της υγείας του ανθρώπου³¹⁶, ένεκα της οποίας υποχρέωσης μπορεί να υποχωρήσει η οικονομική αρχή της ελεύθερης διακίνησης εμπορευμάτων στο εσωτερικό της κοινότητας.

Οι ανωτέρω αποφάσεις του ΔΕΚ σχετικά με την αρχή της προφύλαξης αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα, για το πως η νομολογία διαμορφώνει τους όρους εφαρμογής και ερμηνείας μιας περιβαλλοντικής αρχής και φαίνεται ότι οι περιβαλλοντικές αρχές αποκτούν δυναμική κι ελαστικότητα, δεν είναι στατικές και το ΔΕΚ τις αντιμετωπίζει άλλοτε με διασταλτική και άλλοτε με συσταλτική ερμηνεία, αναλόγως του βάρους του περιβαλλοντικού κινδύνου, που κάθε φορά απειλείται.

- Κριτική αποτίμηση της νομολογίας του ΔΕΚ.

Το ΔΕΚ με την πλούσια νομολογία του σε θέματα περιβάλλοντος αναδεικνύεται κρίσιμος πρωταγωνιστής στην ουσιαστική διαμόρφωση και εφαρμογή της περιβαλλοντικής πολιτικής, που αποκρυσταλλώνεται μέσα από τις γενικές περιβαλλοντικές αρχές με των οποίων την ερμηνεία καταπιάνεται. Όπως αναλύθηκε παραπάνω, το ΔΕΚ μπορεί να προβαίνει σε απόλυτη ερμηνεία των περιβαλλοντικών αρχών, όταν απειλείται ανυπολόγιστος κίνδυνος για την ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον, παραμερίζοντας τις οικονομικές επιδιώξεις και στόχους της Ένωσης προκειμένου μέσω μιας στάθμισης των αγαθών να προωθήσει αυτό που είναι κρίσιμότερο σε μια δεδομένη στιγμή (ανθρώπινη υγεία, περιβάλλον).

Με τη θετική υπέρ του περιβάλλοντος χρήση της αρχής της αναλογικότητας έχει λάβει υπερασπιστικές αποφάσεις για μέτρα, που διαρρηγνύουν βασικές λειτουργίες της εσωτερικής αγοράς (όπως το ελεύθερο εμπόριο και ο ανταγωνισμός) υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος.

Με την απόφαση των αποβλήτων της Βαλλονίας διανοίγεται μια προοπτική πιο ελαστικής μεταχείρισης απέναντι σε περιβαλλοντικής φύσης μέτρα, που δημιουργούν εμπόδια στη λειτουργία του ενδοκοινοτικού εμπορίου. Υφίσταται ακόμα περιθώριο διεύρυνσης μιας τέτοιας θετικής προς το περιβάλλον προσέγγισης στο μέλλον εκ μέρους της νομολογίας του ΔΕΚ για να καμφθεί η απόλυτη προτεραιότητα της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς, που διατηρείται με τις Ιδρυτικές Συνθήκες.

³¹⁶ Βλ. Γιώργο Μπάλια, ό.π., σελ. 417.

Από την άλλη ερμηνεύοντας τις σχετικές περιβαλλοντικές οδηγίες το ΔΕΚ έχει διαμορφώσει κάποιες βασικές γενικές αρχές, που μπορούν να συνοψισθούν στα εξής σημεία: α) η υποχρέωση των κρατών-μελών για σεβασμό του περιεχομένου Οδηγίας κατά τη διάρκεια της προθεσμίας ενσωμάτωσης³¹⁷, β) η αρχή της σύμφωνης προς το κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας του δικαίου προσαρμογής³¹⁸, γ) η αρχή της αμέσου ισχύος ή του αμέσου αποτελέσματος των Οδηγιών (στις κάθετες σχέσεις, ίδρυση δηλαδή δικαιωμάτων του ιδιώτη έναντι του κράτους, που αποτελεί τον αποδέκτη της Οδηγίας) εφόσον έχει παρέλθει άπρακτη η προθεσμία ενσωμάτωσης³¹⁹ ακόμα δε και της αξίωσης αποζημίωσης του ζημιωθέντος πολίτη κατά κράτους μέλους που δεν ενσωμάτωσε εγκαίρως την Οδηγία³²⁰. Όλες οι παραπάνω βασικές νομολογιακές αρχές που έχουν διαμορφωθεί από το ΔΕΚ παίζουν καθοριστικό ρόλο στην αποτελεσματικότερη προστασία των περιβαλλοντικών αγαθών.

Το ΔΕΚ σε πολλές αποφάσεις του για το περιβάλλον δεν έχει αναφερθεί άμεσα στην αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης – με εξαίρεση την τελευταία προαναφερθείσα απόφαση- και της συνολικής προσέγγισης για την αντιμετώπιση της ρύπανσης του περιβάλλοντος, όμως οι αποφάσεις που αφορούν την εφαρμογή κοινοτικής νομοθεσίας για την ποιότητα ειδικότερων στοιχείων του περιβάλλοντος (ύδατα, αέρας, προστασία των φυσικών οικοτόπων της άγριας χλωρίδας και πανίδας, διατήρηση άγριων πτηνών κ.ά.), και την εφαρμογή των περιβαλλοντικών αρχών και της γενικής οδηγίας 85/337/ΕΟΚ περί εκτίμησης περιβαλλοντικών επιπτώσεων αποτελούν έμμεση έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης. Η διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι οι σχετικές αποφάσεις, εκφράζουν κατά κανόνα, την ανάγκη σεβασμού ενός μόνο στοιχείου που απαιτείται να σέβονται τα κράτη, ώστε να σχεδιασθεί και να εφαρμοσθεί η βιώσιμη ανάπτυξη και η συνολική προσέγγιση για την αντιμετώπιση της ρύπανσης του περιβάλλοντος³²¹.

Η νομολογία του ΔΕΚ, όπως έχει αποδείξει μέχρι τώρα, μπορεί να επεμβαίνει ιδιαίτερα δυναμικά και προληπτικά, αναφορικά με προωθημένες θέσεις υπέρ του περιβάλλοντος. Μια νομολογία που δεν είναι στατική, αλλά συνεχώς μεταβάλλεται ανταποκρινόμενη στις συνεχείς εξελίξεις, ιδίως στον τομέα του περιβάλλοντος, μπορεί να

³¹⁷ C-129/96, Ι. Καράκωστας, ό.π., σελ. 68.

³¹⁸ Αποφάσεις C-14/1983, C-334/92 κ.ά., Ι. Καράκωστας, ό.π., σελ. 68.

³¹⁹ Το ΔΕΚ έχει κρίνει ότι τα κράτη-μέλη δεν μπορούν να επικαλούνται επιστημονικές ελλείψεις ή δυσχέρειες- οι οποίες ενδέχεται να είναι όντως υπαρκτές όταν τίθεται θέμα ενσωμάτωσης περιβαλλοντικής οδηγίας τεχνικού χαρακτήρα- για να δικαιολογήσουν την παράλειψή τους να μεταφέρουν εγκαίρως στο εσωτερικό δίκαιο τη συγκεκριμένη οδηγία. Βλ. Ι. Καράκωστας, ό.π., σελ. 69 και απόφαση C-152/98.

³²⁰ Σύμφωνα με πάγια νομολογία που διαμορφώθηκε με τις αποφάσεις Francovich και Factortame III, όπου το ΔΕΚ αναγνώρισε την υποχρέωση του κράτους-μέλους να αποκαταστήσει ζημίες που προκλήθηκαν στους ιδιώτες λόγω μη έγκαιρης μεταφοράς Οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο. Βλ. Ι. Καράκωστας, ό.π., σελ. 70 και ιστότοπο <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990J0006:EL:PDF> για υπόθεση Francovich.

³²¹ Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π. (Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης...), ΠερΔικ 2/1998, σελ. 222.

επηρεάσει και τη βούληση της πολιτικής ηγεσίας της Ευρώπης για πιο ριζοσπαστικές ρυθμίσεις και αποφάσεις προστασίας του περιβάλλοντος, ιδίως με αποφάσεις που προωθούν την κρίσιμη για την προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης αρχής της ενσωμάτωσης στις λοιπές πολιτικές της Ένωσης.

Ακόμα κι αν κάτι τέτοιο δεν καταστεί εφικτό το ΔΕΚ δρώντας ως ανεξάρτητο δικαιοδοτικό όργανο σχετικά για την ορθή ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου έχει τη δυνατότητα να επεμβαίνει τόσο προληπτικά, ερμηνεύοντας τις αρχές τις αειφόρου ανάπτυξης σε προδικαστικά ερωτήματα εθνικών δικαστικών αρχών, όσο και κατασταλτικά, διαπιστώνοντας παραβάσεις σχετικά με την ορθή και έγκαιρη μεταφορά και εφαρμογή της κοινοτικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας και επιβάλλοντας χρηματικές ποινές, οι οποίες δρουν αποτρεπτικά για την επανάληψη παρόμοιας παραβατικής συμπεριφοράς στο μέλλον.

Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε εδώ να αναφέρουμε την αντίστοιχη ευθύνη που φέρει ο εθνικός δικαστής, ο οποίος είναι επιφορτισμένος να εφαρμόζει με αποτελεσματικό τρόπο και υπό τις κατευθύνσεις της νομολογίας του ΔΕΚ το εθνικό δίκαιο. Με τον ίδιο τρόπο, που δρα καταλυτικά στην ορθή εφαρμογή της κοινοτικής νομοθεσίας μέσω της διαδικασίας αποστολής προδικαστικών ερωτημάτων, αντίστοιχα αυξάνει έπειτα η ευθύνη του να κατευθύνει με τις αποφάσεις του την εθνική νομολογία σε μια αντιστοιχία με την κοινοτική. Το ΔΕΚ προσφέρει πλούσιο υλικό σχετικά με την εφαρμογή των περιβαλλοντικών αρχών και την προώθηση του στόχου της αειφόρου ανάπτυξης. Εναπόκειται πλέον στον εθνικό δικαστή να συνεχίσει την παράδοση αυτή, έτσι ώστε να αυξήσει το επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος εντός των εθνικών συνόρων του εκάστοτε κράτους-μέλους.

Το ΔΕΚ έχει τονίσει την υποχρέωση αυτή των εθνικών δικαστικών αρχών με αφορμή τις υποθέσεις *Francovich*³²² και *Costanzo/Milano*³²³. Στην τελευταία υπόθεση μάλιστα προχώρησε ακόμα περισσότερο και διακήρυξε ότι τα εθνικά δικαστήρια, αλλά και κάθε άλλη εθνική αρχή υποχρεούνται να εφαρμόζει τις άμεσα εφαρμοστέες διατάξεις της ευρωπαϊκής νομοθεσίας, αγνοώντας τις αντίθετες διατάξεις της εθνικής νομοθεσίας³²⁴.

Κεφάλαιο 4 - Το μέλλον της περιβαλλοντικής προστασίας και της αειφόρου ανάπτυξης σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.

³²² C-6/1990 και 9/1990, Συλλ. Νομολ. 1991, σελ. I 5357. Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π. (Η νομολογία του Στε και του ΔΕΚ...), σελ. 23.

³²³ C-103/88, Συλλ. Νομολ. 1989, σελ. 1839 (1870). Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π., σελ. 23.

³²⁴ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, ό.π., σελ. 23.

4.1. Οι πρόσφατες διεθνείς εξελίξεις και οι προκλήσεις του μέλλοντος για την εδραίωση της αειφόρου ανάπτυξης.

Τα τελευταία χρόνια έλαβαν χώρα σε διεθνές επίπεδο δύο σημαντικές Σύνοδοι του ΟΗΕ: η πρώτη έλαβε χώρα στην Κοπεγχάγη το Δεκέμβριο του 2009 και η δεύτερη στο Κανκούν του Μεξικό το Δεκέμβριο του 2010. Και οι δύο Σύνοδοι είχαν ως κεντρικό θέμα την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Η Σύνοδος του ΟΗΕ για το κλίμα στην Κοπεγχάγη είχε ως στόχο τη σύναψη μιας Συνθήκης, που θ' αντικαθιστούσε το Πρωτόκολλο του Κιότο (1997), η ισχύς του οποίου εκπνέει το 2012. Το Πρωτόκολλο του Κιότο προβλέπει μείωση των εκπομπών των αερίων του θερμοκηπίου, για να καταπολεμηθεί η άνοδος της θερμοκρασίας του πλανήτη και είναι η μόνη συμφωνία παγκοσμίως για τον περιορισμό του φαινομένου του θερμοκηπίου³²⁵. Ωστόσο οι Η.Π.Α. αρνούνται συστηματικά να υπογράψουν το Πρωτόκολλο, παρόλο που αποτελούν τον μεγαλύτερο ρυπαντή παγκοσμίως³²⁶.

Παρά την πίεση της Ε.Ε., κατά τη διάρκεια των προπαρασκευαστικών συναντήσεων ενόψει της Κοπεγχάγης, η έκδηλη επιθυμία ορισμένων χωρών να θέσουν συγκεκριμένους, φιλόδοξους και νομικά δεσμευτικούς στόχους είχε καταστήσει ορατό το ενδεχόμενο οι διαπραγματεύσεις των συνολικά 192 χωρών να καταλήξουν απλώς σε μια πολιτική συμφωνία χωρίς νομικές δεσμεύσεις, όπως ακριβώς επιθυμούσαν οι Ηνωμένες Πολιτείες³²⁷.

Τελικά, έπειτα από θυελλώδεις προσπάθειες να αποφευχθεί το ναυάγιο και μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις, μια κλειστή ομάδα χωρών κατέληξε σε μια «συμφωνία», η οποία δεν ήταν δεσμευτική όσον αφορά τους στόχους μείωσης εκπομπών ρύπων, παρά τις απέλπιδες προσπάθειες της Ε.Ε.³²⁸. Το ίδιο προβλέφθηκε και για τις αναπτυσσόμενες χώρες. Η Συμφωνία της Κοπεγχάγης έβαλε τέλος στην αρχιτεκτονική δομή του Πρωτοκόλλου του Κιότο, το οποίο εδραζόταν πάνω σε νομικά κατοχυρωμένες δεσμεύσεις βιομηχανικά ανεπτυγμένων κρατών για τη μείωση εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου. Αντί για ένα νομικώς δεσμευτικό κείμενο η Συμφωνία της Κοπεγχάγης αποτέλεσε απλά μια πολιτική διακήρυξη, ένα περιβαλλοντικό «πισωγύρισμα» για πολλούς διεθνείς αναλυτές. Στη Συμφωνία της Κοπεγχάγης δεν υπάρχει ουδεμία δεσμευτική συμφωνία, δεν υπάρχουν

³²⁵ Βλέπε αναλυτικότερα για το Πρωτόκολλο του Κιότο Erhun Kula-Άγγελος Πρωτοπαπάς, Οικονομικά και πολιτικές για τη βιώσιμη διαχείριση του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα=Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 118 και επόμενες.

³²⁶ http://climate.wwf.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=62&Itemid=131.

³²⁷ Σταύρος Αφιώνης, Η Σύνοδος του ΟΗΕ για το κλίμα στην Κοπεγχάγη, ΠερΔικ 1/2010 (Έτος 14^ο), σελ. 102.

³²⁸ Βλ. Σταύρο Αφιώνη, ό.π., σελ. 105.

μεσοπρόθεσμοι αριθμητικοί στόχοι μείωσης των εκπομπών αερίων, ενώ δε γίνεται λόγος για το μέλλον του Πρωτοκόλλου του Κιότο³²⁹.

Κατά την επόμενη 16^η Σύνοδο του ΟΗΕ για το κλίμα, που έλαβε χώρα στο Κανκούν του Μεξικό το διάστημα 29 Νοεμβρίου με 10 Δεκεμβρίου του 2010 εντάθηκαν οι διαπραγματεύσεις για την επίτευξη μιας νέας συμφωνίας για το κλίμα. Μετά την αποτυχία της Κοπεγχάγης να υιοθετηθεί ένα δεσμευτικό κείμενο, οι προσδοκίες στο Κανκούν είχαν τοποθετηθεί σαφώς χαμηλότερα³³⁰.

Παρόλο που δεν υιοθετήθηκαν ούτε εδώ νομικά δεσμευτικά κείμενα, όσον αφορά τους στόχους της μείωσης εκπομπών ρύπων, ωστόσο στο πλαίσιο της διαπραγματευτικής διαδικασίας του ΟΗΕ αναγνωρίστηκαν οι εθελοντικοί στόχοι για μείωση των εκπομπών που είχαν ανακοινώσει μέσα στο 2010 αρκετές χώρες ανά τον πλανήτη³³¹. Η λήψη τελικής απόφασης για τη μοίρα του Πρωτοκόλλου του Κιότο παραπέμφθηκε για την επόμενη σύνοδο του ΟΗΕ, που θα λάβει χώρα στο Ντέρμπαν της Νοτίου Αφρικής, στα τέλη του 2011. Μέχρι τότε τα κράτη οφείλουν να διατηρήσουν ανοιχτή τη διαπραγματευτική διαδικασία, ώστε να καταστεί δυνατή η αποφυγή κενού μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης περιόδου δέσμευσης του Πρωτοκόλλου του Κιότο από το τέλος του 2012 και μετά³³². Ωστόσο συγκαταλέγεται στα θετικά σημεία των διαπραγματευτικών προσπαθειών η επίτευξη συμφωνίας με την Ιαπωνία να συνυπογράψει την απόφαση αυτή, για την οποία εξέφραζε ιδιαίτερα αρνητική στάση πλάι σε άλλους μεγάλους ρυπαντές του πλανήτη, όπως η Κίνα και η Ρωσία³³³.

Παρά τις δυσοίωνες προβλέψεις όμως και την αποφυγή λήψης σκληρών και νομικά δεσμευτικών μέτρων (τα οποία προφανώς θα έθιγαν την αλματώδη βιομηχανική ανάπτυξη χωρών όπως είναι, για παράδειγμα, η Κίνα και η Βραζιλία), στη Σύνοδο του ΟΗΕ στο Κανκούν επιτεύχθηκε μια σημαντική συμφωνία. Το κείμενό της, το οποίο εγκρίθηκε από τη συντριπτική πλειοψηφία των 194 χωρών της Συνθήκης του ΟΗΕ για το κλίμα, προβλέπει μεταξύ άλλων τη δημιουργία «Πράσινου Ταμείου», που καλείται να συγκεντρώνει και να διανέμει 100 δισεκατομμύρια δολάρια το χρόνο (έως το 2020) στις φτωχές χώρες, προκειμένου να θωρακιστούν έναντι των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής και να αναπτυχθούν στον κλάδο της ενέργειας χαμηλών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα³³⁴. Η

³²⁹ Βλ. Σταύρο Αφιώνη, ό.π., σελ. 106.

³³⁰ Σταύρος Αφιώνης, Η Σύνοδος του ΟΗΕ για το κλίμα στο Κανκούν, ΠερΔικ 1/2011 (Έτος 15^ο), σελ. 80.

³³¹ Βλ. Σταύρο Αφιώνη, *ibid*, σελ. 82.

³³² Βλ. Σταύρο Αφιώνη, *ibid*.

³³³ Βλ. Σταύρο Αφιώνη, *ibid*.

³³⁴ http://www.geo-magazine.gr/default.php?pname=GEOArticle&cat_id=22&art_id=222.

απόφαση αυτή εγκαινιάζει μια νέα εποχή διακυβερνητικής συνεργασίας για την παγκόσμια αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής.

Τέλος στο Κανκούν ανακοινώθηκε επίσημα η δημιουργία μεταφοράς τεχνολογίας για την επιτάχυνση των διαδικασιών μεταφοράς ασφαλών και αειφόρων τεχνολογιών για τον μετριασμό και την προσαρμογή στις αναπτυσσόμενες χώρες³³⁵.

Παρόλο που δεν κατέστη δυνατό ούτε στη Σύνοδο του Κανκούν να τεθούν νομικά δεσμευτικοί στόχοι, ωστόσο αναβίωσε το παγκόσμιο πρόγραμμα του ΟΗΕ για την αντιμετώπιση των κλιματικών αλλαγών και η Διάσκεψη κατέληξε σε σειρά συμφωνιών για σημαντικά επιμέρους θέματα, κυρίως όσον αφορά τη λειτουργικότητα του Πράσινου Ταμείου και των μηχανισμών μεταφοράς τεχνολογίας. Το μέλλον του Πρωτοκόλλου του Κιότο θα κριθεί τελικώς στην επόμενη Σύνοδο του ΟΗΕ, όπου θα κριθεί αν θα επιτευχθεί μια αποτελεσματική και δεσμευτική συμφωνία ή θ' αποτελέσει απλά μια σειρά εθελοντικών δεσμεύσεων³³⁶.

Όπως γίνεται αντιληπτό η αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος, η άμεση ανάγκη αντιμετώπισης περιβαλλοντικών προβλημάτων, όπως το φαινόμενο του θερμοκηπίου και η επίτευξη του στόχου της αειφόρου ανάπτυξης απαιτεί μια διεθνή περιβαλλοντική διακυβέρνηση στη βάση εκατέρωθεν συμβιβασμών επί της εθνικής κυριαρχίας των κρατών.

Η περιβαλλοντική διακυβέρνηση θα πρέπει να έχει ως αφετηρία το εθνικό επίπεδο με προσαρμογή στις εκάστοτε εθνικές ανάγκες και πολιτικές. Το αμέσως επόμενο βήμα είναι η συνεργασία μεταξύ των κρατών για καθορισμό κοινών στόχων και θέσπιση διεθνών κανόνων προαγωγής της προστασίας του περιβάλλοντος³³⁷. Σε αυτόν το στόχο κρίσιμο ρόλο καλούνται να αναλάβουν διακρατικοί οργανισμοί, όπως ο ΠΟΕ, η Παγκόσμια Τράπεζα, το Ευρωπαϊκό Γραφείο Περιβάλλοντος κ.ά. Ειδικά οι διεθνείς οικονομικοί και εμπορικοί οργανισμοί καλούνται να ενσωματώσουν πολιτικές, δράσεις και νομικά μέσα που να περιλαμβάνουν προβλέψεις για την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης και την προστασία του περιβάλλοντος³³⁸.

Οι παραπάνω προσπάθειες των διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών καθίστανται όμως ελλιπείς και εν τέλει αναποτελεσματικές για το στόχο της αειφόρου ανάπτυξης, εάν δεν αντιμετωπίζουν ταυτόχρονα και το μεγάλο αναπτυξιακό χάσμα που χαρακτηρίζει τα

³³⁵ Βλ. Σταύρο Αφιώνη, *ibid*, σελ. 83.

³³⁶ Βλ. Σταύρο Αφιώνη, *ibid*, μ. σελ. 84.

³³⁷ Δανάη-Μαρία Αράπη, Διεθνής Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση: Ουτοπία ή Αναγκαιότητα; (Δεκέμβριος 2010-Γνώμες) σε ιστότοπο www.nomosphysis.org.

³³⁸ Για τις σχετικές πρωτοβουλίες που έχει αναλάβει ο ΠΟΕ όσον αφορά την περιβαλλοντική προστασία βλέπε αναλυτικά Χαρίκλεια Αθανασοπούλου, ό.π. (Οικονομική Ελευθερία και Προστασία του Περιβάλλοντος...), σελ. 277-283.

δύο ημισφαίρια της γης. Οι χώρες του φτωχού Νότου δεν μπορούν να σηκώσουν το οικονομικό βάρος μιας σύγχρονης αειφόρου τύπου ανάπτυξης, ενώ τα άμεσα οικονομικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν, δεν αφήνουν ελεύθερο έδαφος για ανάπτυξη οικολογικής συνείδησης και «περιβαλλοντικής δικαιοσύνης». Ο αγώνας για επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης περιλαμβάνει την έννοια της περιβαλλοντικής δικαιοσύνης, ενός δικαιώματος σε ένα καθαρό περιβάλλον κι αυτό δεν μπορεί να κατακτηθεί εάν προηγουμένως δεν καταπολεμηθεί η φτώχεια. Η προστασία του περιβάλλοντος έχει υψηλό κόστος και απαιτεί δαπανηρές επενδύσεις, τις οποίες υπό τις τρέχουσες συνθήκες οι χώρες του Τρίτου Κόσμου δεν είναι διατεθειμένες να προσφέρουν. Μόνο με την καταπολέμηση της φτώχειας θα μετριαστεί η επιδίωξη των αναπτυσσόμενων χωρών να υπηρετούν την οικονομική τους μεγέθυνση με κάθε έναντι παντός κόστους, κυρίως με κατασπατάληση των φυσικών τους πόρων³³⁹.

Τέλος διαρκές αίτημα αποτελεί και η σύσταση ενός διεθνούς περιβαλλοντικού δικαστηρίου, το οποίο θα μπορεί να επηρεάζει τη διεθνή δικαιοπαραγωγική διαδικασία στα πλαίσια της διεθνούς κοινότητας αφ' ενός και αφ' ετέρου να εξυπηρετεί τα συμφέροντα των κρατών παρέχοντας ένα ρυθμιστικό πλαίσιο για τη συμπεριφορά τους³⁴⁰. Επί του παρόντος τα ήδη υπάρχοντα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα, όπως το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης και τα δικαιοδοτικά όργανα του ΠΟΕ έχουν αναπτύξει σχετική περιβαλλοντική νομολογία³⁴¹, ³⁴². Το ΔΔΧ έχει δημιουργήσει μάλιστα ήδη από το 1993 Ειδικό Τμήμα για περιβαλλοντικά θέματα, αν και τα κράτη έχουν επιλέξει να στραφούν προς την Ολομέλεια του Δικαστηρίου και όχι προς το Τμήμα³⁴³. Έτσι το Τμήμα κατ' ουσία δε λειτούργησε ποτέ, ενώ από το 2006 έχει παύσει και η ανανέωση της θητείας του³⁴⁴.

Τα αίτια της περιορισμένης χρήσης του ΔΔΧ για την επίλυση περιβαλλοντικών διαφορών έχουν να κάνουν εν πολλοίς και με τις διαδικαστικές προϋποθέσεις και περιορισμούς, στους οποίους υπόκειται η υποβολή διεθνών διαφορών ενώπιον του Δικαστηρίου³⁴⁵. Ως γνωστόν μόνο κράτη μπορούν να εμφανιστούν ως διάδικοι ενώπιον του Δικαστηρίου, ενώ αποκλείονται άλλες οντότητες, όπως διεθνείς οργανισμοί

³³⁹ Βλέπε Θεόδωρο Ι. Παναγόπουλο, «Προστασία του Περιβάλλοντος-Βιώσιμη Ανάπτυξη-Κοινωνική-Εθνική Διάσταση από νομολογιακής πλευράς» εις Τόμο «Η συμβολή της νομολογίας στην εξέλιξη του Δικαίου Περιβάλλοντος-Βιώσιμη Ανάπτυξη»-Πανεπιστήμιο Πειραιώς-Ελεγκτικό Συνέδριο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 57.

³⁴⁰ Νικόλαος Π. Τσοκανάς, Διεθνές περιβαλλοντικό Δικαστήριο και μη δικαστικές λύσεις: Υπάρχει λύση για μια βιώσιμη διεθνή προστασία του περιβάλλοντος; ΠερΔικ 1/2011 (Έτος 15^ο), σελ. 37.

³⁴¹ Βλέπε σχετικά Χαρίκλεια Κ. Αθανασοπούλου, ό.π. (Οικονομική Ελευθερία και Προστασία του Περιβάλλοντος), σελ. 170-174.

³⁴² Εμμανουέλα Δούση, Η προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του διεθνούς δικαστηρίου με αφορμή την απόφαση Pulp Mills σε ιστότοπο www.nomosphysis.org (Μάρτιος 2011-Άρθρα).

³⁴³ Βλ. Νικόλαο Τσοκανά, ό.π., σελ. 38.

³⁴⁴ Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

³⁴⁵ Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

(διακυβερνητικοί ή μη κυβερνητικοί), επιχειρήσεις ή άτομα. Ένα από τα βασικά επιχειρήματα σύστασης ενός ειδικού διεθνούς περιβαλλοντικού δικαστηρίου, έχει να κάνει με την ικανοποίηση του αιτήματος των πολιτών και των ΜΚΟ να αποκτήσουν πρόσβαση στη διεθνή δικαιοσύνη, κάτι που σήμερα στερούνται με το ΔΔΧ³⁴⁶.

Επιχείρημα επίσης υπέρ της σύστασης ενός τέτοιου δικαστηρίου, αλλά και έρεισμά του για την ουσιαστική και απρόσκοπτη λειτουργία του θα αποτελέσει και η καθολική αναγνώριση ενός ανθρώπινου δικαιώματος σε ένα αξιοπρεπές περιβάλλον, κάτι που έχει προβλεφθεί ήδη στην παρ. 5 της Διακήρυξης της Χάγης για το Περιβάλλον (1.3.1989), αλλά και από το Συμβούλιο της Ευρώπης με μια διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)³⁴⁷.

Μια πρόσφατη απόφαση του ΔΔΧ σε μια πολύ σημαντική υπόθεση (Pulp Mills³⁴⁸, απόφαση της 20^{ης} Απριλίου 2010) στα πλαίσια της οποίας τέθηκε με μεγαλύτερη ένταση απ' ότι στο παρελθόν το ζήτημα της σύγκρουσης οικονομικών συμφερόντων με την επιταγή της περιβαλλοντικής προστασίας κοινών φυσικών πηγών, παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον καθώς συνδυάζει πτυχές της περιβαλλοντικής προστασίας κοινών υδάτινων πόρων με τις απαιτήσεις της βιώσιμης ανάπτυξης³⁴⁹. Ειδικότερα, το Δικαστήριο επιβεβαίωσε, εν πρώτοις, τη σημασία της καλύτερης δυνατής και ορθολογικής χρήσης κοινών υδάτινων πόρων. Αφού αναγνώρισε τον αλληλένδετο χαρακτήρα των δικαιωμάτων στην οικονομική ανάπτυξη και στην συνεχή διαφύλαξη του περιβάλλοντος, το Δικαστήριο συνέδεσε την καλύτερη δυνατή και ορθολογική χρήση του διεθνούς ποταμού με τη βιώσιμη ανάπτυξη, σημειώνοντας ότι: *«τέτοια χρήση θα πρέπει να επιτρέπει τη βιώσιμη ανάπτυξη η οποία λαμβάνει υπόψη την ανάγκη συνεχούς διαφύλαξης του περιβάλλοντος του ποταμού με τα δικαιώματα οικονομικής ανάπτυξης των παρόχθιων κρατών»*³⁵⁰.

Το Δικαστήριο υπογράμμισε ακόμη ότι η καλύτερη δυνατή και ορθολογική χρήση κοινών υδάτινων πόρων θα πρέπει, συνεπώς, να απεικονίζει, σύμφωνα με την απόφαση, *«την ανάγκη συμφιλίωσης των διαφόρων συμφερόντων των παρόχθιων κρατών ... καθώς επίσης και την ανάγκη στάθμισης μεταξύ της χρήσης των υδάτων και της προστασίας του ποταμού, σύμφωνα με το στόχο της βιώσιμης ανάπτυξης»*. Στο σημείο αυτό η απόφαση συμπληρώνει την προηγούμενη νομολογία του Δικαστηρίου για το θέμα της δίκαιης και

³⁴⁶ Βλ. Νικόλαο Τσοκανά, ό.π., σελ. 39.

³⁴⁷ Βλ. Νικόλαο Τσοκανά, ό.π., σελ. 39.

³⁴⁸ Η διαφορά γεννήθηκε το 2005, όταν η Ουρουγουάη ενέκρινε την κατασκευή και λειτουργία δύο βιομηχανικών μονάδων επεξεργασίας χαρτοπολτού στις όχθες του ποταμού Ουρουγουάη, που αποτελεί το φυσικό σύνορο μεταξύ της Αργεντινής και της Ουρουγουάης. Κάτοικοι και από τις δύο όχθες του ποταμού ανησύχησαν για τον όγκο των λυμάτων που θα εκλύονταν στον ποταμό και για άλλες επιβλαβείς ουσίες που θα είχαν αρνητικές επιπτώσεις στη βιοποικιλότητα και τις καλλιέργειες της περιοχής.

³⁴⁹ Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

³⁵⁰ Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

ορθολογικής χρήσης διασυνοριακών υδάτινων πόρων, και επεκτείνει την εμβέλεια της χρήσης αυτής στην προστασία του υδάτινου περιβάλλοντος³⁵¹. Κατά δεύτερο λόγο, το Δικαστήριο υπέδειξε στα μέρη τη μέθοδο για την επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης. Υπενθύμισε πρώτα την προηγούμενη νομολογία του και σημείωσε ότι εναπόκειται στα παρόχθια κράτη να αναζητήσουν λύσεις για τη συμφιλίωση της οικονομικής ανάπτυξης με την περιβαλλοντική προστασία που συγκροτούν τον εννοιολογικό πυρήνα της βιώσιμης ανάπτυξης³⁵².

Άλλες πτυχές του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου που έθιξε η απόφαση *Pulp Mills* ήταν η αρχή της συνεργασίας μεταξύ των κρατών³⁵³ και η αρχή της πρόληψης και της συνεχούς αξιολόγησης των επιπτώσεων ορισμένων δραστηριοτήτων στο περιβάλλον³⁵⁴.

Εν κατακλείδι, η απόφαση *Pulp Mills* ανέδειξε τα όρια που θέτει το σύγχρονο διεθνές δίκαιο σχετικά με τη χρήση διασυνοριακών υδάτινων πόρων και την περιβαλλοντική προστασία³⁵⁵. *«Η διασύνδεση της καλύτερης δυνατής και ορθολογικής χρήσης κοινών υδάτινων πηγών με τη βιώσιμη ανάπτυξη, όπως τονίστηκε μέσα από την απόφαση, συνιστά μια ιδιαίτερως ενδιαφέρουσα εξέλιξη σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των παρόχθιων κρατών, η οποία θα μπορούσε να αποτελέσει ένα χρήσιμο προηγούμενο για μελλοντικές περιβαλλοντικές διαφορές με παρόμοιο αντικείμενο»*³⁵⁶.

4.2. Η προοπτική της αειφόρου ανάπτυξης και της περιβαλλοντικής προστασίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Κατά την περίοδο που διανύουμε και μέχρι τις 22 Ιουλίου του 2012 βρίσκεται σε εφαρμογή το 6^ο Κοινοτικό Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, που τιτλοφορήθηκε ως «Περιβάλλον 2010. Το μέλλον μας, η επιλογή μας» και επανεξετάσθηκε το 2007 από την Επιτροπή³⁵⁷.

³⁵¹ Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

³⁵² Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

³⁵³ Το Δικαστήριο υπογράμμισε τη σημασία του κοινού μηχανισμού που τα μέρη είχαν συστήσει για τη διευκόλυνση της εφαρμογής της διμερούς συμφωνίας (Επιτροπή CARU), σημειώνοντας ότι δεν είναι απλώς ένας προαιρετικός μηχανισμός που εξυπηρετεί τη διευκόλυνση της συνεργασίας μεταξύ των δύο μερών. Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

³⁵⁴ Το Δικαστήριο υπογράμμισε τη σημασία της επαγρύπνησης και της πρόληψης για τη διαφύλαξη της οικολογικής ισορροπίας των υδάτινων πόρων και υπενθύμισε ότι, κατά πάγια νομολογία, η γενική υποχρέωση των κρατών να μεριμνούν ούτως ώστε οι δραστηριότητες εντός της δικαιοδοσίας και του ελέγχου τους να σέβονται το περιβάλλον άλλων κρατών ή περιοχών πέραν της εθνικής δικαιοδοσίας τους, αποτελεί εθμική υποχρέωση. Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

³⁵⁵ Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

³⁵⁶ Βλ. Εμμανουέλα Δούση, ό.π.

³⁵⁷ http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/environment/l28027_el.html.

Κεντρική φιλοσοφία του προγράμματος είναι ότι η προστασία του περιβάλλοντος δεν έρχεται σε αντίθεση με την οικονομία, αλλά αντίθετα τα αυστηρά περιβαλλοντικά πρότυπα δημιουργούν κίνητρα, που αυξάνουν την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας και την επιχειρηματικότητα³⁵⁸. Η κοινωνία, η βιομηχανία και η διοίκηση πρέπει συνεπώς να συνεργασθούν, ώστε να επιτευχθεί η αποσύνδεση των πιέσεων προς το περιβάλλον από την οικονομική μεγέθυνση³⁵⁹.

Προτεραιότητες του προγράμματος ορίσθηκαν οι κλιματικές αλλαγές, η φύση, η βιοποικιλότητα, το περιβάλλον, η υγεία, οι φυσικοί πόροι και τα απόβλητα. Η επίτευξη των στρατηγικών θεματικών είναι η επίτευξη συνέργειας, τόσο μεταξύ τους όσο και με τη στρατηγική της Λισαβόνας και τη γενική στρατηγική της Ένωσης για την αειφόρο ανάπτυξη, που είχε ήδη υιοθετηθεί κατά τη Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Γκέτεμποργκ το 2001.

Η στρατηγική της Ε.Ε. για την αειφόρο ανάπτυξη, όπως υιοθετήθηκε το 2001 και μετά την αναθεώρησή της το 2006³⁶⁰, περιλαμβάνει ως γενικούς στόχους τη βελτίωση της συνοχής των πολιτικών³⁶¹, τη βελτίωση των επενδύσεων σε επιστήμη και τεχνολογίες του μέλλοντος³⁶² και την υποβολή ετήσιων εκθέσεων αναφοράς για την πρόοδο που πραγματοποιείται στους στόχους αυτούς της αειφόρου ανάπτυξης.

Η στρατηγική περιλαμβάνει μακροπρόθεσμους στόχους που αναφέρονται και στις 3 συνιστώσες της αειφόρου ανάπτυξης, όπως η εξαφάνιση των κινδύνων για την υγεία και το περιβάλλον από χημικές ουσίες έως το 2020, η εξασφάλιση της βιωσιμότητας των συντάξεων και των συστημάτων ασφάλισης στις χώρες της Ε.Ε. προς αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας και προς διασφάλιση μιας ευρύτερης κοινωνικής συνοχής στην επικράτεια της Ε.Ε., η ενδυνάμωση της κοινωνίας της πληροφορίας, όσον αφορά τα περιβαλλοντικά θέματα και ειδικά την αειφόρο ανάπτυξη και οικονομικά μέτρα, τα οποία θα προωθήσουν προϊόντα περισσότερο φιλικά προς το περιβάλλον (βιώσιμη παραγωγή) και θα επηρεάσουν ανάλογα και τη συμπεριφορά των καταναλωτών (βιώσιμη κατανάλωση).

³⁵⁸ <http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>

³⁵⁹ <http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>

³⁶⁰ http://europa.eu/legislation_summaries/environment/sustainable_development/l28117_en.html.

³⁶¹ Με δεδομένο ότι η αειφόρος ανάπτυξη πρέπει να είναι ο κεντρικός στόχος όλων των πολιτικών, κατά τις επερχόμενες αναθεωρήσεις κοινών πολιτικών θα πρέπει να αναζητηθούν τρόποι για θετικότερη συνεισφορά στην αειφόρο ανάπτυξη.

³⁶² Η Κοινότητα θα πρέπει να εκμεταλλευτεί πλήρως το δυναμικό του επόμενου κοινοτικού προγράμματος-πλαισίου έρευνας για τη στήριξη ερευνητικών δραστηριοτήτων σχετικών με την αειφόρο ανάπτυξη ως μέρους του Ευρωπαϊκού Χώρου της Έρευνας, ενώ τα κράτη-μέλη πρέπει να εξετάσουν πως να χρησιμοποιήσουν καλύτερα τις δημόσιες προμήθειες για να ευνοήσουν τα φιλικά προς το περιβάλλον προϊόντα και υπηρεσίες. Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται η ενθάρρυνση για ανάληψη πρωτοβουλιών από τον ιδιωτικό τομέα για ενσωμάτωση περιβαλλοντικών συνιστωσών στις προδιαγραφές των αγορών που πραγματοποιεί.

Οι θεματικές της στρατηγικής καλύπτουν όλο το φάσμα των ειδικότερων στοιχείων, που περιλαμβάνει ο στόχος της αειφόρου ανάπτυξης, αποτελώντας ένα σφαιρικό σχέδιο πολιτικής και δράσης, που πρέπει να αναληφθεί. Στηρίζεται δε στα συμπεράσματα και τα σχέδια δράσεις, που προτάθηκαν σε προηγούμενες διεθνείς διασκέψεις και ιδίως σε αυτή του Γιαχάνεσμπουργκ.

Η επίτευξη των παραπάνω στόχων απαιτεί την αξιοποίηση νέων θεσμών, που παρόλο που δε δημιουργήθηκαν ειδικά για την προστασία του περιβάλλοντος και τη βιώσιμη ανάπτυξη, εντούτοις μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση³⁶³.

Επί παραδείγματι τα ευρωπαϊκά δικαιώματα κατάθεσης καταγγελίας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και υποβολής αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που διαθέτουν οι Ευρωπαίοι σε περίπτωση παραβίασης της κοινοτικής νομοθεσίας, αξιοποιούνται ιδιαίτερως από τα ευρωπαϊκά θεσμικά όργανα, προκειμένου να διευκολυνθούν στον έλεγχο της εφαρμογής της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής νομοθεσίας³⁶⁴.

Η άσκηση του δικαιώματος αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, που θεσμοθετήθηκε το 1992 με το άρθρο 194 της Συνθήκης ΕΚ, επαναλήφθηκε στο άρθρο 44 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης και συγκεκριμενοποιήθηκε στα άρθρα 191, 192 και 193 του Κανονισμού Λειτουργίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, συμβάλλει σημαντικά ως πηγή πληροφοριών για την ανίχνευση παραβάσεων του κοινοτικού δικαίου³⁶⁵. Είναι χαρακτηριστικό, ότι οι περισσότερες αναφορές αφορούν παραβάσεις του κοινοτικού περιβαλλοντικού δικαίου, σύμφωνα με τις ετήσιες εκθέσεις της Επιτροπής για τον Έλεγχο Εφαρμογής του Κοινοτικού Δικαίου. Όπως εκτιμά η Επιτροπή, οι αναφορές αυτές στον τομέα του περιβάλλοντος καλύπτουν επιπλέον ένα κενό εξουσίας, καθώς η ίδια δεν διαθέτει αρμοδιότητα επιτόπιου ελέγχου στα κράτη-μέλη για να εξακριβώσει την εφαρμογή του κοινοτικού περιβαλλοντικού δικαίου³⁶⁶. Επιπλέον το δικαίωμα αναφοράς τονίζει το ρόλο του ενεργού πολίτη τονώνοντας έτσι τη νομιμότητα και τη διαφάνεια κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων της Ε.Ε³⁶⁷.

Επίσης η σύσταση του Ευρωπαϊκού Δικτύου για την Εφαρμογή και Επιβολή του Δικαίου του Περιβάλλοντος (IMPEL)³⁶⁸ το 1992 αποτελεί έναν ακόμα σημαντικό θεσμό, που

³⁶³ Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid* (ΠερΔικ 1/2011) σελ. 71-72.

³⁶⁴ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid*.

³⁶⁵ Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, Η άσκηση του δικαιώματος αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η συμβολή του στην προστασία του περιβάλλοντος, ΠερΔικ 4/2007, Έτος 11^ο, σελ. 556-557.

³⁶⁶ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid*.

³⁶⁷ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid*.

³⁶⁸ <http://impel.eu/>.

συμβάλλει στον έλεγχο της εφαρμογής της ευρωπαϊκής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, ενώ αντίστοιχες πρωτοβουλίες λαμβάνονται και σε διεθνές επίπεδο³⁶⁹.

Η επίτευξη των όλων των παραπάνω στόχων αυτών αποτελεί στοίχημα για την Ε.Ε., η οποία αντιμετωπίζει το τελευταίο διάστημα και τις συνέπειες της χρηματοπιστωτικής κρίσης. Ωστόσο εν μέσω της καλπάζουσας οικονομικής και χρηματοπιστωτικής κρίσης η αειφορία μπορεί να λειτουργήσει ως «σωστική λέμβος» για την έξοδο από την κρίση και την επάνοδο της οικονομίας³⁷⁰. Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο παίζει έτσι η συμβατότητα των μέτρων που στηρίζουν την οικονομία και μειώνουν τις κοινωνικές επιπτώσεις της τρέχουσας κρίσης με τους μακροχρόνιους στόχους της αειφόρου ανάπτυξης.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η προώθηση σχεδίων διάσωσης της οικονομίας, που ως πρωτεύοντα ή και μοναδικό ρόλο έχουν ουσιαστικά τη διάσωση «των αριθμών», αποτελεί ένα πισωγύρισμα στο στόχο μιας οικονομικής μεγέθυνσης-ανάκαμψης εν προκειμένω-, η οποία παραβλέπει κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες. Η κρίση δεν πρέπει να αποτελέσει τροχοπέδη, αλλά μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για μια όσο το δυνατόν γρηγορότερη μετάλλαξη του οικονομικού και πολιτικού συστήματος.

Απαιτείται τώρα να αναληφθούν άμεσα πρωτοβουλίες για δημιουργία απασχόλησης, αφού οι δραστηριότητες προστασίας του περιβάλλοντος δημιουργούν πολλές νέες θέσεις εργασίας και για αξιοποίηση της τεχνολογίας, αφού μπορεί από σημαντικό μέρος του προβλήματος να αποτελέσει στοιχείο της λύσης (καθώς χάρη στη χρήση βελτιωμένων και αποδοτικότερων τεχνολογιών μπορούν να επιτευχθούν χαμηλότερες εισροές υλικών και ενέργειας και χαμηλότερες εκπομπές ρύπων)³⁷¹. Επίσης επιδίωξη αποτελεί και η αλλαγή του σπάταλου τρόπου ζωής με συγκράτηση της υπερβολικής κατανάλωσης πόρων. Αυτό απαιτεί ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση των πολιτών αλλά και των επιχειρήσεων, ώστε να αναπτυχθεί η περιβαλλοντική συνείδηση και η ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων³⁷². Μέσα αποτελούν οι τεχνολογικές βελτιώσεις σε ποικίλους τομείς, όπως η αγροτική ανάπτυξη, οι μεταφορές, ο σχεδιασμός των κτιρίων, η παραγωγή προϊόντων κλπ. Τα παραπάνω αποτελούν στοιχεία της λεγόμενης πράσινης ανάπτυξης, η οποία μπορεί να δώσει διεξόδους στην κρίση.

Όλα τα παραπάνω, όπως είναι φυσικό, δε μπορούν να επιτευχθούν χωρίς δημόσιο παρεμβατισμό. Η ολοκληρωμένη περιβαλλοντική πολιτική, με νομοθετική, διοικητική, επιστημονική/τεχνολογική, οικονομική και ιδεολογική διάσταση απαιτεί δημόσια

³⁶⁹ Βλ. Αγγελική Καλλία-Αντωνίου, *ibid.*

³⁷⁰ <http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>.

³⁷¹ <http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>.

³⁷² <http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>.

παρέμβαση από το κράτος ή άλλους διακρατικούς/υπερεθνικούς οργανισμούς, όπως η Ε.Ε., αλλά και από την κοινωνία των πολιτών³⁷³.

³⁷³ <http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ.

Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας επιχειρήθηκε να αναλυθούν τα στοιχεία εκείνα, που συνθέτουν την έννοια της αειφόρου ανάπτυξης μέσα από μια νομοθετική και νομολογιακή προσέγγιση σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης άρχισε να εδραιώνεται σε διεθνές επίπεδο και μέσω συγκεκριμένων αρχών στις σχετικές Διεθνείς Διασκέψεις σχετικά με το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη που έχουν λάβει χώρα, κάθε μία από τις οποίες συνέβαλε με τον τρόπο της στη συνειδητοποίηση των παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων και στην ανάγκη άμεσης ανάληψης πρωτοβουλιών. Οι περισσότερες βασικές περιβαλλοντικές αρχές, που αναλύθηκαν παραπάνω, έχουν θεσπισθεί στις Διακηρύξεις και τα πορίσματα αυτών των διεθνών διασκέψεων σε ένα πλαίσιο συναίνεσης και διακρατικής συνεργασίας. Παρόλο δε που οι διασκέψεις αυτές δεν κατέληγαν πάντα σε υιοθέτηση νομικά δεσμευτικών κειμένων, ωστόσο επηρέασαν προς αυτή την κατεύθυνση άλλους διακρατικούς οργανισμούς, όπως η Ε.Ε., η οποία σήμερα είναι πρωτοπόρος όσον αφορά το θεσμικό πλαίσιο προώθησης της αειφόρου ανάπτυξης.

Βασικό χαρακτηριστικό της αρχής της αειφόρου ανάπτυξης είναι ότι αποτελεί μια δυναμική έννοια-αρχή, η οποία αναλύεται σε επιμέρους ειδικές περιβαλλοντικές αρχές. Η δυναμικότητα και η ελαστικότητα των αρχών αυτών έχει αναδειχθεί κυρίως μέσα από τη νομολογία του ΔΕΚ κι έχει να κάνει με τους αλματώδεις ρυθμούς της τεχνολογικής εξέλιξης και των τεχνολογικών κινδύνων συνακόλουθα. Οι αρχές αυτές προσαρμόζονται στις εκάστοτε περιπτώσεις, έτσι ώστε να παρέχεται μια αποτελεσματική υψηλή προστασία της ανθρώπινης υγείας και του περιβάλλοντος.

Το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο επιχειρεί από την άλλη να εναρμονίσει τις εθνικές νομοθεσίες των κρατών-μελών, έτσι ώστε να παρέχεται ισοδύναμη προστασία του περιβάλλοντος σε όλη την επικράτεια της Ε.Ε. Εξελίσσεται και αυτό με αρκετά ταχείς ρυθμούς ανταποκρινόμενο στις εξελίξεις και τα πορίσματα της επιστήμης σχετικά με νέους τεχνολογικούς κινδύνους. Μέσω δε της αρχής της ενσωμάτωσης εμβολιάζει όλες τις υπόλοιπες κοινοτικές πολιτικές με τις ανάλογες περιβαλλοντικές συνιστώσες, έτσι ώστε να συνδυάζονται αρμονικά και να προωθείται η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης.

Η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης ανέκοψε δυναμικά το κυρίαρχο αναπτυξιακό πρόταγμα έναντι κάθε τιμήματος και κατάφερε να αλλάξει τη γενική φιλοσοφία της οικονομίας και της πολιτικής διεθνώς αναδεικνύοντας την προστασία του περιβάλλοντος σε κεντρικό σημείο αναφοράς.

Ωστόσο η διείσδυση της φιλοσοφίας της αειφόρου ανάπτυξης και στις υποανάπτυκτες χώρες του 3^{ου} κόσμου αποτελεί ακόμα το ζητούμενο και προς αυτή την κατεύθυνση την κύρια ευθύνη κατέχουν οι ανεπτυγμένες χώρες του Βορρά. Ας μην ξεχνάμε ότι η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης δεν αποτελεί μόνο μια νομική έννοια, αλλά πρεσβεύει την ριζική αλλαγή φιλοσοφίας και μετασχηματισμού των όρων ευημερίας της κοινωνίας μας. Υπό αυτή την θεώρηση η αρχή της αειφόρου ανάπτυξης επιδιώκει πρωτίστως για αυτές τις χώρες την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος, της πτώχειας και των πολεμικών συρράξεων. Μόνο έτσι θα μπορεί να δοθεί ύστερα η σκυτάλη σε μια νέου τύπου ανάπτυξη, που δεν θα κατασπαταλά τους φυσικούς πόρους, θα είναι βιώσιμη και θα εξασφαλίζει τα αγαθά της γης και για τις μελλοντικές γενεές.

Ο πλούσιος Βορράς πρέπει να υπαναχωρήσει από απόλυτες θέσεις διατήρησης των κυριαρχικών του δικαιωμάτων και να αρχίσει να επενδύει δημιουργικά και αποτελεσματικά προς τη μεταλαμπάδευση των αρχών της αειφόρου ανάπτυξης στις αναπτυσσόμενες χώρες. Η επόμενη διάσκεψη του ΟΗΕ για το κλίμα που θα λάβει χώρα στα τέλη του 2011 θα πρέπει να οδηγήσει σε δεσμευτικές συμφωνίες, καθώς τα οξυμένα περιβαλλοντικά προβλήματα δεν μπορούν να περιμένουν επ' αόριστον την εξεύρεση μιας συμβιβαστικής «μέτριας» λύσης μέσα από μαραθώνιες διαπραγματεύσεις.

Σε όλη την παραπάνω διαδικασία σημαντικότερο ρόλο καλείται να αναλάβει η κοινωνία των πολιτών, στην οποία έχουν αποδοθεί, όπως αναφέρθηκε ήδη, σε ευρωπαϊκό τουλάχιστον επίπεδο επαρκή δικαιώματα συμμετοχής στη λήψη των σχετικών με το περιβάλλον αποφάσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

-Χαρίκλεια **Αθανασοπούλου**, Οικονομική ελευθερία και προστασία του περιβάλλοντος, Σύγχρονες Προοπτικές σε περιφερειακό και διεθνές επίπεδο (από την GATT στον ΠΟΕ), **Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2002.**

-**Της ιδίας**, Βιώσιμη Οικονομική Ανάπτυξη και Προστασία του Περιβάλλοντος: Σύγχρονες Τάσεις της Θεωρίας και της Νομολογίας στην Ελληνική και Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη σε ιστότοπο www.nomosphysis.org, **Μάρτιος 2008.**

-Δανάη-Μαρία **Αράπη**, Διεθνής Περιβαλλοντική Διακυβέρνηση: Ουτοπία ή Αναγκαιότητα; σε ιστότοπο www.nomosphysis.org, **Δεκέμβριος 2010-Γνώμες.**

- Σταύρος **Αφιώνης**, Η Σύνοδος του ΟΗΕ για το κλίμα στην Κοπεγχάγη, **ΠερΔικ 1/2010 (Έτος 14^ο).**

- **Του ιδίου**, Η Σύνοδος του ΟΗΕ για το κλίμα στο Κανκούν, **ΠερΔικ 1/2011 (Έτος 15^ο).**

-Ι. **Βασιλόπουλος**, Η αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος και το δικαίωμα προσφυγής των πολιτών στη δικαιοσύνη, **ΠερΔικ 1/1997 (Έτος 1^ο).**

-Γιώργος **Γεραπετρίτης**, Το δικαίωμα περιβαλλοντικής πληροφόρησης: Σύγχρονες Τάσεις σε Ελλάδα και Ευρώπη, **ΠερΔικ 2/2000 (Έτος 4^ο).**

-Τζίνα **Γιαννακούρου**, Η οδηγία για τη στρατηγική περιβαλλοντική εκτίμηση και η ενσωμάτωσή της στην Ελλάδα, στην εισήγηση της για τη Συνάντηση Εργασίας «Τα επίκαιρα και κρίσιμα ζητήματα (επαγγελματικά και θεσμικά) του κλάδου των Πολεοδόμων και Χωροτακτών» που διοργάνωσε ο Σύλλογος Ελλήνων Πολεοδόμων και Χωροτακτών (ΣΕΠΟΧ), στις **15.02.2007** στην Αθήνα σε ιστότοπο:

http://www.sepox.gr/profess/imerides_erg/007_tz_giannak.pdf.

-**Της ιδίας** «Η οδηγία 2001/42/ΕΚ και η μεταφορά της στην ελληνική έννομη τάξη» εις τόμο: Γ. Γιαννακούρου - Γ. Κρεμλής - Γλ. Σιούτη (επιμ.), Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην Ελλάδα. 1981-2006, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα 2007.**

-Άννα **Γκιζάρη-Ξανθοπούλου**, Οι νέοι μηχανισμοί περιβαλλοντικής πολιτικής στην Ε.Ε., **Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2003.**

-Παναγιώτης Η. **Γρηγορίου**, Γιώργος Δ. Σαμιώτης, Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, Η συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio De Janeiro) για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, Νομική και θεσμική διάσταση, **Εκδόσεις Παπαζήση 1993.**

-Μιχαήλ **Δεκλερής**, Ο Δωδεκάδελτος του Περιβάλλοντος- Εγκώλιο Βιώσιμου Αναπτύξεως, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1996.**

-**Του ιδίου**, Το Δίκαιο της Βιώσιμου Αναπτύξεως-Γενικές Αρχές, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2000.**

-Γιώργος **Δελλής**, Το Περιβάλλον ως στοιχείο της Κοινοτικής Έννομης Τάξης και η Συνθήκη του Άμστερνταμ, **ΠερΔικ 3/1997 (Έτος 1ο).**

-**Του ιδίου**, Κοινοτικό Δίκαιο Περιβάλλοντος (Οι διαστάσεις της προστασίας του περιβάλλοντος στην κοινοτική έννομη τάξη), **Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1998.**

- Εμμανουέλα **Δούση**, Η προστασία του περιβάλλοντος στη νομολογία του διεθνούς δικαστηρίου με αφορμή την απόφαση *Pulp Mills* σε ιστότοπο www.nomosphysis.org, **Μάρτιος 2011-Άρθρα.**

-**ΕΕΕυρΔ 1:2011**, Κοινοτική Επικαιρότητα, Κεφάλαιο V-Περιβάλλον.

-Αγγελική **Καλλία-Αντωνίου**, Η έκφραση της αρχής της βιώσιμης ανάπτυξης και της συνολικής προσέγγισης της ρύπανσης του περιβάλλοντος, **ΠερΔικ 2/1998.**

-**Της ίδιας**, Η νομολογία του Στε και του ΔΕΚ για την κοινοτική πολιτική βιώσιμης ανάπτυξης και προστασίας του περιβάλλοντος, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1999.**

-**Της ιδίας**, Η αξιολόγηση του αγαθού «περιβάλλον» σε σχέση με τα υπόλοιπα αγαθά στη νομολογία του Στε και του ΔΕΚ, **ΠερΔικ 2/1999 (Έτος 3^ο)**.

-**Της ιδίας**, Η άσκηση του δικαιώματος αναφοράς στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και η συμβολή του στην προστασία του περιβάλλοντος, **ΠερΔικ 4/2007 (Έτος 11^ο)**.

-**Της ιδίας**, Η εξέλιξη της ευρωπαϊκής νομοθεσίας προστασίας περιβάλλοντος και βιώσιμης ανάπτυξης, **ΠερΔικ 1/2011 (Έτος 15^ο)**.

-**Βίκυ Καραγεώργου**, Η παγκόσμια Διάσκεψη του Γιοχάνεσμπουργκ για την αειφόρο ανάπτυξη, **ΠερΔικ 3/2002 (Έτος 6^ο)**.

-**Ιωάννης Κ. Καράκωστας**, Περιβάλλον και Δίκαιο (Δίκαιο Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών Αγαθών), Δεύτερη Έκδοση, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2006**.

-**Ιωάννης Καράκωστας-Αντώνιος Καραμπάτζος**, «Ο ρυπαίνων πληρώνει»: Μια σημαντική προσπάθεια ενίσχυσης της νομικής προστασίας του περιβάλλοντος, **ΠερΔικ 3/2008 (Έτος 12^ο)**.

-**Γιώργος Κρεμλής**, Η Ευρωπαϊκή Πολιτική και το Δίκαιο Περιβάλλοντος-Το κοινοτικό κεκτημένο, **Νόμος και Φύση, Τόμος 5, 1998**.

-**Του ιδίου**, Η αρχή της αειφορίας: Καταστατική αρχή του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, **ΕΕΕυρΔ, Ειδικό Τεύχος 2001**.

-**Του ιδίου**, «Περιβάλλον-Η νομολογία του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου και η Ελλάδα» εις τόμο «Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη»-Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου-**Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2008**.

-**Χρήστος Κ. Κορκοβέλος**, Η προστασία του Περιβάλλοντος στην Ε.Ε. (με αναφορές στα ελληνικά δεδομένα), **Εκδόσεις Αντ.Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1997**.

-Ευαγγελία **Κούτουπα-Ρεγκάκου**, Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Γ' Έκδοση Επαυξημένη Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2008.

-Μαρία **Λιανού**, Ευρωπαϊκή Ένωση και Συνθήκη της Λισαβόνας σε ιστότοπο:
http://www.ekem.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1116:2010-05-03-11-46-53&catid=124:2009-11-06-12-17-52&Itemid=249.

-Σταύρος **Μαυρογένης**, Πράσινο Ταμείο-Μια κριτική προ-αξιολόγηση σε ιστότοπο www.nomosphysis.org, Μάρτιος 2010-Γνώμες.

-Μιχάλης **Μοδινός**, Τα πορίσματα του Γιοχάνεσμπουργκ: Μια πρώτη ανάγνωση, εις Τόμο «Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, Γιοχάνεσμπουργκ-Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Η.Ε. για την Αειφόρο Ανάπτυξη», Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2003.

-Γιώργος **Μπάλιας**, Η αρχή της προφύλαξης στο διεθνές, κοινοτικό και συγκριτικό δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2005.

-Τάκης **Νικολόπουλος**, Οι αρχές του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος, Νόμος και Φύση, Τόμος 7 (2000), Τεύχος 1-2.

-**Του ιδίου**, Περιβάλλον και Ανταγωνισμός στο Κοινοτικό Δίκαιο (άρθρα 85 και 86 ΣυνθΕΚ), ΠερΔικ 1/1999 (Έτος 3^ο).

-Ludwig Kraemer-Νέλλη **Παλαιολόγου**, Η Συνθήκη ΕΟΚ και η προστασία του περιβάλλοντος, Εκδόσεις Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 1992.

-Θεόδωρος Ι. **Παναγόπουλος**, Προστασία του Περιβάλλοντος-Βιώσιμη Ανάπτυξη-Κοινοτική-Εθνική Διάσταση από νομολογιακής πλευράς» εις Τόμο «Η συμβολή της νομολογίας στην εξέλιξη του Δικαίου Περιβάλλοντος-Βιώσιμη Ανάπτυξη»-Πανεπιστήμιο Πειραιώς-Ελεγκτικό Συνέδριο, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009.

-Κωνσταντίνος **Παναγούλιας**, σχολιασμός σε απόφαση ΔΕΚ C-75/2008 (Επιπτώσεις σχεδίων στο περιβάλλον), ΠερΔικ 2/2009 (Έτος 13^ο).

-**Του ιδίου**, σχολιασμός σε αποφάσεις **C-378 και 379/2008**, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής «ο ρυπαίνων πληρώνει» και της αντίστοιχης Οδηγίας 2004/35/EK περί περιβαλλοντικής ευθύνης, **ΠερΔικ 2/2010 (Έτος 14^ο)**.

-Ευθύμης **Παπαδημητρίου**, Διεθνή Οικολογικά Νέα) σε ιστότοπο www.nomosphysis.org, **Ιούνιος 2010-Γνώμες**.

-**Κ. Παπανικολάου**, Η διαδικασία επιβολής χρηματικών κυρώσεων για τη μη εκτέλεση αποφάσεων του ΔΕΚ με αφορμή την υπόθεση C-387/97 «Κουρουπητός Χανίων», **Νόμος και Φύση, Τόμος 7, Τεύχος 1-2, 2000**.

-Ανδρέας **Παπαπετρόπουλος**, Οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων στην Ευρωπαϊκή και στην Ελληνική έννομη τάξη, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003**.

-**Χ. Παπατσώρη-Δρούτσα**, Οι αρχές της ΣυνθΕΚ για την προστασία του περιβάλλοντος. Σημαντική και διαχωρισμός, **ΠερΔικ 1/2005 (Έτος 9^ο)**.

-Πέτρος **Πατρώνος**, Η περιβαλλοντική συνιστώσα της αειφόρου ανάπτυξης. Η πορεία μετά το Γιαχάνεσμπουργκ, **(Οκτώβριος 2002)** σε ιστότοπο www.nomosphysis.org.

-Ευγενία **Πρεβεδούρου**, Η προστασία του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της νέας Ευρωπαϊκής Συνθήκης, **ΕΕΕυρΔ 3:2009**.

-**Της ιδίας**, σχολιασμός σε απόφαση C-2/1990, **ΠερΔικ 3/1999 (Έτος 3^ο)**.

-Erhun Kula-Άγγελος **Πρωτοπαπάς**, Οικονομικά και πολιτικές για τη βιώσιμη διαχείριση του περιβάλλοντος και των φυσικών πόρων, **Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2005**.

-Αθανάσιος **Ράντος**, Οι αρχές που διέπουν το κοινοτικό δίκαιο περιβάλλοντος, εις Τόμο «Η διείσδυση του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην Ελλάδα»-Πρακτικά Συνεδρίου, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994**.

-Γλυκερία Π. **Σιούτη**, Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 2003**.

-**Της ιδίας**, Το δικαίωμα πληροφόρησης των πολιτών σε θέματα περιβάλλοντος εις Τόμο «Η διείδυση του κοινοτικού δικαίου περιβάλλοντος στην Ελλάδα»-Πρακτικά Συνεδρίου, **Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή 1994.**

-Βασίλειος **Σκουρής**-Αναστάσιος Τάχος, Ειδικό Διοικητικό Δίκαιο, Δίκαιο της Προστασίας του Περιβάλλοντος, **Εκδόσεις Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη 1998.**

-**Των ιδίων**, Η προστασία του περιβάλλοντος στη Νομολογία του Σ.τ.Ε με αναφορά στη νομολογία του ΔΕΚ, **Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988.**

-**Των ιδίων**, Η προστασία του περιβάλλοντος στη Νομολογία του Σ.τ.Ε με αναφορά στη νομολογία του ΔΕΚ, **Εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1988.**

-Πέτρος Ν. **Στάγκος**, Προστασία του Περιβάλλοντος και Δίκαιο Απελευθέρωσης του Διεθνούς εμπορίου. Η δύσκολη συνύπαρξη, **Νόμος και Φύση, Τόμος 3, Τεύχος 2, 1996.**

-Πέτρος Ν. **Στάγκος** - Ευγενία Ρ. Σαχπεκίδου, Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, **Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2000.**

- Ελένη Ν. **Σταματίου**, Θέματα φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος και τοπική κοινωνία – Η εφαρμογή των αρχών της Σύμβασης Aarhus, **ΠερΔικ 4/2010 (Έτος 14^ο).**

-Αναστάσιος Ι. **Τάχος**, Βασικές Διατάξεις Προστασίας του Περιβάλλοντος, **Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2007.**

-Γρηγόρης **Τσάλτας**, Γιοχάνεσμπουργκ-Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Η.Ε. για την Αειφόρο Ανάπτυξη, **Εκδόσεις Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2003.**

- Νικόλαος Π. **Τσοκανάς**, Διεθνές περιβαλλοντικό Δικαστήριο και μη δικαστικές λύσεις: Υπάρχει λύση για μια βιώσιμη διεθνή προστασία του περιβάλλοντος; **ΠερΔικ 1/2011 (Έτος 15^ο).**

-Μάριος **Χαϊνταρλής**, Αειφόρος Ανάπτυξη και Δίκαιο, **ΠερΔικ 4/2001 (Έτος 5^ο).**

-Τζέλικα **Χαροκόπου**-Ευπραξία **Μαριά**, *Ο Τομέας του Περιβάλλοντος στο πρωτογενές κοινοτικό δίκαιο και στη νομολογία του ΔΕΚ*, **Εκδόσεις Αφοί Π. Σάκκουλα, Αθήνα 1993**.

-Β. **Χριστιανός**, *Θεμελιώδη Ζητήματα της Περιβαλλοντικής Ευθύνης κατά την Οδηγία 2004/35/ΕΚ εις Τόμο «Η προστασία του περιβάλλοντος στο δίκαιο και στην πράξη»*, Ίδρυμα Μαραγκοπούλου για τα δικαιώματα του ανθρώπου, **Νομική Βιβλιοθήκη, Έκδοση 2008**.

ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ.

<http://www.agenda21.gr/brundt.htm>

<http://www.ramsar.org>

<http://www.mfa.gr/www.mfa.gr/elGR/Policy/Multilateral+Diplomacy/International+Issues/Environment/SustainableGrowth/Internatio>

www.nomosphysis.org

<http://eur-lex.europa.eu/el/treaties/index.htm#founding>

<http://eur-lex.europa.eu/el/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:51999DC0543:EL:HTML>

<http://eur-lex.europa.eu/el/treaties/dat/11997D/htm/11997D.html>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:083:FULL:EL:PDF>

http://www.ekem.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=1116:2010-05-03-11-46-53&catid=124:2009-11-06-12-17-52&Itemid=249

http://www.ypan.gr/docs/Stratigiki_lissavonos.pdf

http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/growth_and_jobs/c11325_el.html

«The impact of the Lisbon Treaty - an environmental perspective», Analysis of ClientEarth,
<http://www.clientearth.org/reports/clientearth-briefing-lisbon-treaty-march-2010.pdf>

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/civil_protection/l21215_el.html

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/l28163_en.html

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/general_provisions/l28091_el.htm

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EL:PDF>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61978J0120:EN:NOT>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61986C0302:EL:PDF>

<http://www.ypeka.gr/Default.aspx?tabid=467>

<http://www.econews.gr/2006/03/21/integration-of-eu-directives-in-national-law/>

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/nature_and_biodiversity/l28076_el.htm

http://ec.europa.eu/ellada/news/news/20101221seveso_el.htm

<http://impel.eu/>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008L0099:EL:HTML>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2001:106:0001:0038:EL:PDF>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006L0105:EL:NOT>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31997L0062:EL:NOT>

http://eurlex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=61992J0393

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:020:0007:0025:EL:PDF>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61995C0343:EL:PDF>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62003J0094:EN:html>

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990J0006:EL:PDF>

http://europa.eu/legislation_summaries/agriculture/environment/l28027_el.html

<http://www.valuedel.gr/files/prasini%20anaptiksi.pdf>

http://europa.eu/legislation_summaries/environment/sustainable_development/l28117_en.html

http://www.geo-magazine.gr/default.php?pname=GEOArticle&cat_id=22&art_id=222

http://climate.wwf.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=62&Itemid=131
